

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_EL^AT_EX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL
PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्

1

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	35
तृतीयः प्रश्नः	50
चतुर्थः प्रश्नः	64
पञ्चमः प्रश्नः	89
षष्ठः प्रश्नः	119
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	133
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	139
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	144
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	148

कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्

183

प्रथमः प्रश्नः	183
द्वितीयः प्रश्नः	196
तृतीयः प्रश्नः	211

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा॒ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्ये अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा॒ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्ये अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपंमापामुपः सर्वाः। अस्मादुस्मादितोऽमुतः॥१॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह संश्वस्कुरद्धिया। वाय्वश्वा रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः। महुसो महसः स्वः। देवी पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता॥२॥

अपश्च्युष्णिमुपा रक्षः। अपश्च्युष्णिमुपा रघम्। अपश्चामप चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताङ्शा। भुवनं

देवसूवरीः। आदित्यानदिंति॒ देवीम्। योनिंनोर्ध्वमुदीषंता॑। शिवा॑ नुः
शन्तमा॑ भवन्तु। दिव्या॑ आपु॑ ओषधयः। सुमृडीका॑ सरस्वति॑। मा॑
ते॑ व्यौम सुन्दरिणी॑॥३॥

[१]

स्मृतिः॑ प्रत्यक्षमैति॒ ह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव॑ विधास्यते। सूर्यो॑ मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्द्विवना-
दधि। तस्याः पाकविशेषण। स्मृतं कालविशेषणम्। नुदीव॑
प्रभंवात्काचित्। अक्षय्याऽस्यन्दते यथा॑॥४॥

तां नद्योऽभि॑ संमायन्ति। सोरुः॑ सर्ती॑ न निवर्तते। एवं
नानासंमुत्थानाः। कालाः॑ संवध्सुरङ्ग॑ श्रिताः। अणुशश्च मंहशश्च।
सर्वे॑ समवयत्रितम्। सतैः॑ सर्वे॑ संमाविष्टः। ऊरुः॑ संत्र निवर्तते।
अधिसंवध्सरं विद्यात्। तदेव॑ लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च मंहद्विश्च। समारूढः॑ प्रदश्यते। संवध्सरः॑ प्रत्यक्षेण।
नाधिसंत्वः॑ प्रदश्यते। पटरौ॑ विक्ळिधः॑ पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्।
यत्रैतदुपदश्यते। सुहस्रं॑ तत्र॑ नीयते। एक॑ हि शिरो नाना मुखे।
कृथ्स्तं॑ तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः॑ सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं॑ त्वेव॑ दिह्यते। शुक्लकृष्णे॑
संवध्सरस्य। दक्षिणवामयोः॑ पार्श्वयोः। तस्यैषा॑ भवति। शुक्रं॑ ते॑
अन्यद्यज्ञतं॑ ते॑ अन्यत्। विषुरूपे॑ अहनी॑ द्यौरिवासि। विश्वा॑ हि

माया अर्वसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र
भुवंनम्। न पूषा। न पश्चावः। नाऽऽदित्यः संवथ्सर एव प्रत्यक्षेण
प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवथ्सरस्य प्रियतमः रूपम्। योऽस्य
महानर्थं उत्पथस्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं
दद्यात्॥७॥

[२]

साक्ज्ञानाऽ सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा
इति। तेषांमिष्टानि विहितानि धामुशः। स्थात्रे रैजन्ते विकृतानि
रूपुशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहांको
अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदः सखायम्। न तस्य वाच्यपि
भागो अस्ति। यदीऽ शृणोत्युलकः शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। कृतुरकृतुना नुद्यमानः।
विननादाभिधावः। पष्ठिश्च त्रिशंका वल्लाः। शुक्लकृष्णौ च
षाष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सुह। संवथ्सरस्य
सवितुः। प्रैषकृत्यथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूङ्शं परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदश्यते।
एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः।
कृतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽवर्तते संह।
निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिरक्ष्येन सः। विश्वरूपाणि वासाऽसि।

आदित्यानां निबोधता संवथ्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददता॑
सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्वाऽपीत इव दृश्यते।
शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव।
शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंशयन्ते। संवथ्सरात्ता
भ्रंशयन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवथ्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वरुषाभ्यं
इत्युर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसंन्ने कुनीनिके। आङ्ग चाद्रंण
नास्ति। क्रृभूणां तन्निबोधता। कुनुकाभानि वासाःसि। अहतानि
निबोधता। अन्नमश्रीत मृजमीता। अहं वौ जीवनप्रदः। एता वाचः
प्रयुज्यन्ते। शुरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्रॄणाः। अमुतो
जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव।
विशिखासः कपुर्दिनः। अकुद्धस्य योथस्यमानुस्य। कुद्धस्यैव
लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्षणयोः क्षिपुणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षता। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहंवः स्वतुपसः। मरुतः
सूर्यत्वचः। शर्म सुप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिंताम्राणि वासा॒ःसि। अष्टिवंज्ञिशतग्नि॑ च। विश्वे देवा
विप्रंहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्वता॑ नैव देवो॑ न मर्त्यः। न राजा
वरुणो॑ विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो॑ न पंवमानः। मातृकंचन॑ विद्यते।
दिव्यस्यैका॑ धनुरार्णिः। पृथिव्यामपरा॑ श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो॑ वम्पिरूपेण। धनुज्यामछिनस्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु॑ चक्षते। एतदेव शंयोर्बाहृस्पत्यस्य।
एतद्वद्रस्य॑ धनुः। रुद्रस्य॑ त्वेव॑ धनुरार्णिः। शिर॑ उत्पिषेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण॑ यज्ञेन॑ यजते। रुद्रस्य॑ स
शिरः॑ प्रतिदधाति। नैन॑ रुद्र आरुको॑ भवति। य एवं॑ वेदां॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरक्षात्। शिशिरः॑ प्रदृश्यते। नैव रूपं॑ न॑
वासा॒ःसि। न चक्षुः॑ प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं॑ तु न॑ हिङ्सातः।
सृतस्तद्वलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण॑ शारशीर्णिः। सूर्यस्योदयुनं
प्रति। त्वं करोषि॑ न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि॑ निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका॑ मै॑ न्यञ्जलिका। अमी॑ वाचमुपासतामिति। तस्मै॑
सर्वं॑ ऋतवो॑ नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मण॑ आप्नोति।
य एवं॑ वेदा। स खलु॑ संवध्सर एतैः॑ सेनानीभिः॑ सुह। इन्द्राय
सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रृफ्सः। तस्यैषा॑ भवति॥१८॥

अवंद्रृफ्सो॑ अशुमती॑मतिष्ठत्। इयानः॑ कृष्णो॑ दृशभिः॑ सुहैः।
आवृत्तमिन्द्रः॑ शच्या॑ धमन्तम्। उपस्तुहि॑ तं॑ नृमणामथंद्रामिति।

एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह। असुरान् परिवृश्ति। पृथिव्ये शुमंती।
 तामन्ववस्थितः संवध्मरो दिवं च। नैवं विदुषाऽचार्यान्तेवासिनौ।
 अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गलोकात्।
 इत्यृतुमण्डलानि। सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं
 सनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान् विभासः।
 ते अस्मै सर्वे दिवमांतपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
 कश्यंपोऽष्टमः। स महामेरु नं जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं
 कश्यप रोचुनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कुलं चित्रभानु। यस्मिन्न्यूर्या
 अर्पिताः सुप्त साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाञ्चो-
 तिर्लभन्ते। तान्ध्योमः कश्यपादधिर्निर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्।
 प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्त शीर्घण्याः प्राणाः। सूर्या
 इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्ध्यसप्त सूर्यानुति। पश्चकर्णो
 वाथ्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदायिते।
 न हि शेकुमिव महामेरु गुन्तुम्। अपश्यमहमेथ्सूर्यमण्डलं
 परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त मंहामेरुम्। एकं
 चाज्जहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपुन्ति। तस्मादिह

तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषांमेषा भवति। सुस सूर्या दिवुमनुप्रविष्टाः। तानुन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषांमेषा भवति। सुस दिशो नानांसूर्याः॥२३॥

सुस होतारं क्रृत्विजः। देवा आदित्यां ये सुस। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायाः। दिग्भ्राज क्रृतून् करोति। एत्यैवावृत्ता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्यावं इन्द्रं ते शतशतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रशुभूमीः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वाद्वृत्तानां नानांसूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिंता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत ऊर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति। चित्रं देवानामुद्गादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्राद्यावांपृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्वेति॥२५॥

[७]

केदमप्रं निविशते। क्वायं संवध्सरो मिथः। क्वाहः क्वेयं दैवरात्री। क्व मासा क्रृतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अपसु निविशन्ते। आपः सूर्यं सुमाहिताः॥२६॥

अब्राण्युपः प्रपद्यन्ते। विद्युथसूर्यं सुमाहिता। अनवर्णं इमे भूमी।

इयं चाऽसौ च रोदसी। किञ्चिद्विद्वान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना॑ विधृते भूमी। इति वंशस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयवसिनी॒ मनुषे दशस्यै॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी॒ विष्णवेते। दाधर्थ॑ पृथिवीमभितो॑ मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहः। का॒ दीसि॑ किं परायणम्। एको॑ यद्वारयद्वेवः। रेजती॑ रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहः। अक्षरादीसिरुच्यते। त्रिपदाद्वारयद्वेवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो॑ वायवश्वैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवम॑ मध्यमश्वतुम्। लोकं चु पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि॑ सम्प्रति। अमुमाहः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो॑ मृत्युः। चन्द्रमश्वतुरुच्यते॥२९॥

अनभोगः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति॑ सर्वदा। आभोगस्त्वेव॑ संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो॑ मध्यममायन्ति। चुतुमग्निं च॑ सम्प्रति। पृच्छामि त्वा॑ पापकृतः। यत्र यातयुते॑ यमः। त्वं॑ नस्तद्व्यन् प्रबृहि। यदि॑ वैथाऽसुतो॑ गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः॑ सूर्याः। पापान्निर्वन्ति॑ सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते॑ वासुवैः। तेऽशरीराः॑ प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य॑ कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र॑ तैऽयोनिजा॑ जनाः। मृत्वा॑

पुनर्मृत्युमापद्युन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासुवैः। अपैतं मृत्युं
जंयति। य एवं वेदा। स खल्वैवं विद्वाह्यमः। दीर्घश्रुत्तमो भवति।
कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा भवति।
आयस्मिन्द्वास वासुवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
कश्यपः पश्यको भवति। यथसर्वं परिपश्यत्तैति सौक्ष्म्यात्।
अथग्रेरषपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये
अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहराणमेनः।
भूयिषां ते नम उक्तं विधेमेति॥३३॥

[८]
अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा औजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पुङ्किराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ
वसवः, क्षिता इति। यथर्वेवाग्नेरचिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च
पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य।
प्रभ्राजमानाव्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादशा। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेदा। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हुन्ति॥३५॥

य एवं वेदा अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राटा अङ्गारिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्मूर्धवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवां गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेदा गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षंती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभूवुर्णी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो विशेषणम्। अथ
निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतुपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्वेत्येतो। ये चेमेऽ-
शिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति।
एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूलोकान-
भिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। सुमानमेतदुद्दकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रंय
इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। महर्षिमस्य
गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्वतुरुत्तरैः।
राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मण वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छु
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीं स्वस्तिरस्तु
नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु
द्विपदैः। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति

निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सुहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सुहस्रवृत्। अश्विना॑
भुज्यूनासुत्या। विश्वस्यं जगतस्पती। जाया भूमिः पंतिव्योमा॑
मिथुनंता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सुरमा इति ऋषुपुमम्।
शुक्रं वामन्यद्यज्ञतं वामन्यत्। विषुरूपे अहंनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवंथः स्वधावन्तौ। भद्रा वा॑ पूषणाविह
रातिरस्तु। वासा॑त्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावा॑भूमी चरथः
सु॑ सखायौ। तावश्विना॑ रासभा॑श्वा॑ हवं मे। शुभस्पती॑
आगतं सूर्यया॑ सुह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रथिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनै॒भिरात्मन्वती॑भिः।
अन्तरिक्षपुङ्गिरपौदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजाद्द्विः। नासंत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः।
समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्यं पारे। त्रिभीरथैः शतपद्मिः षडश्वैः। सवितारं
वितन्वन्तम्। अनुबन्धाति शाम्बरः। आपपूरषम्बरश्वैव। सविता॑-
रेपसोऽभवत्। त्यं सुतृसं विदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वंकियान्तम्। आयसूयान्ध्सोमतृफसुषु। स
सङ्गामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिंपाति तत्। स तद्गोभिः
स्तवाँ॒त्येत्यन्ये। रुक्षसांनन्विताश्वं ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः।

एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहुर्गर्भं
दधाथे॥४४॥

तयौरेतौ वथ्मावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता
अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयौरेतौ वथ्मौ। अग्निश्चाऽऽ-
दित्यश्च। रात्रेर्वथ्मः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयौरेतौ
वथ्मौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्यां। ता
अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयौरेतौ वथ्मौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेय रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा
एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्घन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वथ्मः।
अथ पर्वित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितैषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते
विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतस्तनूर्न तदमो
अश्वते। शृतासु इद्वहन्तस्तथसमाशत। ब्रह्मा देवानांम्। असंतः सुद्ये
ततक्षुः॥४८॥

ऋषेण्यः सुसात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्युश्च। नक्षत्रैः शङ्कुतो-
ज्वसन्। अथ सवितुः श्यावाश्चस्याऽवर्तिकामस्य। अमीय ऋक्षा-
निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्चे कुहृचिद्विवेयुः। अदंब्यानि वरुणस्य
व्रतानि। विचाकशंचन्द्रमा नक्षत्रमेति। तथस्वितुवरैण्यम्। भर्गो
देवस्य धीमहि॥४९॥

यियो यो नः प्रचोदयात्। तथस्वितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भर्गस्य धीमहि। अपांगूहत
सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशो
अस्थ्युस्था सम्बविष्यामः। नाम् नामैव नाम मै॥५०॥

नपुः संकं पुमाँस्त्र्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजे-
ज्यक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्यंयक्षता। पश्वो मम भूतानि।
अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सुतीः। ता उमे पुः स आहुः।
पश्यदक्षुण्वान्नविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानाथस्वितुः पितासंत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यंमुश्वत्। तमजिह्वा असश्वत्।
ऊर्ध्वमूलमवाक्षाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु जनः।
श्रद्धाध्यात्। मृत्युर्मा मारुयादितिः। हसितः रुदितं गीतम्॥५२॥

बीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्नेह-
विद्धि तत्। अतृष्युस्तृष्यध्यायत्। अस्माङ्गाता मे मिथू चरन्नं।

पुत्रो निरकृत्यां वैदेहः। अचेता॑ यश्च चेतनः। सु॒ तं मणिमविन्दत्।
सोऽनज्ञुलिग्रावयत्। सोऽग्रीवः प्रत्यंमुश्वत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्वत्। नैतमृषि॑ विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि॑
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तथम्भवस्य ब्र॑तम्। आतमंग्रे॑
रथं तिष्ठ। एकांश्मेकयोर्जनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातग्रांजिग्रंति॑
विभो। न रिष्यति॑ न व्युथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु॑ सञ्ज्ञति। यच्छेता॑न् रोहिताङ्श्वाग्नेः। रथे युक्ता॑-
जघितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विश्वशत्या॑
च। तिसृभिश्च वहसे त्रिशता॑ च। नियुद्धिर्वायविह ता॑ विमुश्व॥५५॥

आतनुष्वु॑ प्रतनुष्वा॑। उद्धमाऽऽधमु॑ सन्ध्यम्। आदित्ये॑
चन्द्रवर्णनाम्। गर्भमाधैहि॑ यः पुमान्। इतः॑ सित्कृ॑ सूर्यगतम्।
चन्द्रमसु॑ रस॑ कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य एको रुद्रु॑ उच्यते।
असुङ्घाताः॑ संहस्राणि। स्मृयते॑ न च॑ दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र॑ हरिभिः। याहि॑ मयूररोमभिः।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न॑ पाशिनः। दृधन्वेव॑ ता॑ इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र॑
हरिभिः। यामि॑ मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न॑ पाशिनः।
निधन्वेव॑ ता॑ (२) इमि। अणुभिश्च महद्धिश्व॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि॑
संहस्रायुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः॑ श्वेतसिकद्रुकः। संवधस्तुरो॑

विंषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तुवा। सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योऽ
सुंब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽगच्छ हरिव आगच्छ मैधातिथेः। मेष
वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारा कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागंताः। वसेवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्रयः।
अग्निश्च जातवेदश्वेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णस्तथाऽ-
सिताः। दण्डहस्ताः खादुगदतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तः स्थानं प्रमाणं च पुर इता। बृहस्पतिश्च सविता
च। विश्वरूपैरिहाऽगंताम्। रथेनोदकुवर्त्मना। अफ्सुषां इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासाऽसि च। कालावयवानामितः प्रतीच्या।
वासात्यां इत्यश्चिनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो
रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं विद्युदिति।
ब्रह्मण उदरण्मसि। ब्रह्मण उदीरण्मसि। ब्रह्मण आस्तरण्मसि।
ब्रह्मण उपस्तरण्मसि॥६०॥

[१२]

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमुष्टपुत्राम्। अष्टपंलीमिमां महीम्। अहं वेद
न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽहरत्। अष्टयोन्युष्टपुत्रम्।
अष्टपंदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽ-
हरत्। अष्टयोनीमुष्टपुत्राम्। अष्टपंलीममूँ दिवम्॥६१॥

अहं वेद् न मे मृत्युः। न चामृत्युर्घाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीमू
षु। अदिति॒द्यौरदिति॒न्तरिक्षम्। अदिति॒र्माता स पिता स पुत्रः।
विश्वे॑ देवा अदिति॑ः पञ्चजनाः। अदिति॒र्जातमदिति॒र्जनित्वम्।
अष्टौ॑ पुत्रासो॑ अदितेः। ये जातास्तुन्वः परि॑ देवां॑ (२)
उप॒प्रैथसृसमिः॥६२॥

पुरा॑ मार्ताण्डमास्यत्। सृसमिः॑ पुत्रैरदितिः। उप॒प्रैत्पूर्व्य॑ युगम्।
प्रजायै॑ मृत्यवे॑ तत्। पुरा॑ मार्ताण्डमाभरदितिः। ताननुकूलिष्यामः।
मित्रश्व॑ वरुणश्वा॑ धाता॑ चार्यमा॑ च। अशश्व॑ भगव्यश्वा॑ इन्द्रश्व
विवस्वाः॑ श्वेत्येतो। हिरण्यगर्भो॑ हुः॑ सः॑ शुचिष्पत्। ब्रह्मजज्ञानं॑
तदित्पदमिति॑। गर्भः॑ प्राजापत्यः। अथ॑ पुरुषः॑ सृस पुरुषः॥६३॥
[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ तुपन्नुदेति॑। स सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणानादायोदेति॑। मा॑
मै॑ प्रजाया॑ मा॑ पशूनाम्। मा॑ मम॑ प्राणानादायोदेति॑। असौ॑ योऽस्तुमेति॑। स सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणानादायास्तुमेति॑। मा॑ मै॑ प्रजाया॑
मा॑ पशूनाम्। मा॑ मम॑ प्राणानादायास्तु॑ गा॑। असौ॑ य अपूर्यति॑।
स सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणैरापूर्यति॑॥६४॥

मा॑ मै॑ प्रजाया॑ मा॑ पशूनाम्। मा॑ मम॑ प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ॑
योऽपक्षीयति॑। स सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणैरपक्षीयति॑। मा॑ मै॑ प्रजाया॑ मा॑

पंशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अभूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानाँ
प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा
मम प्राणैरप्रसृपत् मोथसृपत॥६५॥

इमे मासा॒श्वार्धमा॒साश्वा॑। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पन्ति
चोथसंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम
प्राणैरप्रसृपत् मोथसृपत। इम क्रृतवः। सर्वेषां भूतानाँ
प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा
मम प्राणैरप्रसृपत् मोथसृपत। अयः संवध्सुरः। सर्वेषां भूतानाँ
प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथसृप।
इदमहः। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च। मा मै
प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथसृप। इयः रात्रिः।
सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च। मा मै प्रजाया मा
पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथसृप। ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो
मिथुनं मा नो मिथुनः रीढ्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानाः स्थाने
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानाः स्थाने स्वतेजसा भानि।
आदित्यानामादित्यानाः स्थाने स्वतेजसा भानि। सताः

सत्यानाम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतां-
मभिघ्रताम्। वातवंतां मुरुताम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां
देवानाम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। संवथ्सरस्य
सुवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः।
रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीढ्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकुस्य। प्रभ्राजमानानाऽ
रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने
स्वतेजसा भानि। वासुकिवेद्युतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा
भानि। रजतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणाऽ
रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने
स्वतेजसा भानि। कपिलानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि।
अतिलोहितानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानाऽ

रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं ११॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पङ्किराघस उदगिदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा

नो मिथुनं रीढ्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पा नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पा नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्थस्स वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः
 पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्।
 विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो
 रुपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः
 सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु।
 नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्यैव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा
 हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामुपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
 सूर्यश्च। सुह सञ्चस्करद्धिया। वायवशां रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो
 अद्वुहः। देवीर्भुवनसूकरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः।
 महसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता अपाश्र्युष्णिमपा
रक्षेः। अपाश्र्युष्णिमपा रघम्। अपाग्रामपचावर्तिम्। अपदेवीरितो
हित। वज्रं देवीरजीताङ्श्च। भुवनं देवसूरीः। आदित्यानदितिं
देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा॑ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न
इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। केतवो अरुणासश्च।
ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाऽ शतधां हि। सुमाहितासो
सहस्रधायसम्। शिवा नः शान्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिः॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा
वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद।
योऽपामायतन्तं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोरायतनं वेद।
आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। असौ वै तपत्रपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। योऽमुष्य तपत आयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत आयतंनम्॥८०॥

आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतंनम्। आयतंनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद॥८३॥

आयतंनवान् भवति। संवथ्सुरो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः संवथ्सुरस्याऽऽयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै संवथ्सुरस्याऽऽयतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयसन्। सूर्यं शुक्रं सुमाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वौ गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये सुमाभृताः। जानुदध्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदध्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभितं एता अबीष्टकां उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथौ आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवध्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँलोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं

चिन्वान् इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतंश्चाऽव्यतीपाती। तमिति।
योऽग्रेमिंथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्रेमिंथूयाः।
मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समंभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समंवर्तत। इदङ सृजेयमिति।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वंदति। तत्कर्मणा
करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समंवर्तुताधिं। मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसंति निरविन्दन। हृदि प्रतीष्या कुवयो मनीषेति।
उपैनन्तदुपेनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद। स तपौऽतप्यत।
स तपस्तस्वा। शरीरमधूनुत। तस्य यन्माऽसमासीत्। ततोऽरुणाः
केतवो वातरशना ऋषय उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसाः। सौऽपाम्। अन्तरः कूर्म भूतङ सर्पन्तम्। तमंब्रवीत्। मम
वैत्वङ्गाऽसा। समभूत्॥९२॥

नेत्यंब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासुमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।
स सुहस्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमंब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स

इति आदायाऽप्यः॥१३॥

अञ्जलिनां पुरस्तादुपादंधात्। एवा ह्येवेति। तते आदित्य
उद्दतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादंधात्।
एवा ह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुद्दतिष्ठत्। सा दक्षिणा दिक्।
अथारुणः केतुः पश्चादुपादंधात्। एवा हि वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुद्दतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादंधात्। एवा हीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उद्दतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादंधात्। एवा हि पूषुन्निति। ततो वै
पूषोद्दतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादंधात्। एवा हि देवा इति। ततो
देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोद्दतिष्ठन्। सोर्घा दिक्। या
विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षा॑सि पिशाचाश्चोद्दतिष्ठन्।
तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्धो हि ते समंभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्वहूतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तते इमेध्यसृज्यन्ते सर्गाः। अद्यो वा इदं
समंभूत्। तस्मादिद॑ सर्वं ब्रह्म स्वयम्भिति। तस्मादिद॑ सर्वं
शिथिंलमिवाऽध्रुवंमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽत्मानं
विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च।

प्रजापतिः प्रथमजा कृतस्यां। आत्मनाऽऽत्मानंमुभि संविवेशेति।
सर्वमेवेदमात्स्वा। सर्वमवरुच्यां। तदेवानुप्रविशति। य एवं वेदं॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो
विद्युत्। स्तनयिरुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्या गृह्णाति।
ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखुत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मांमुखुतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कृप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै
तेजस्विनीरापः। तेजे एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽ-
र्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता
वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्भूतीरिव
आकूजंतीरिव धावन्तीः। ओजे एवास्यौत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्ल्वल्या
गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्ल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।
दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अञ्ज्यो वा अन्नं जायते। यदेवाञ्यो-
ऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना
ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि। समाहितासो सहस्रधार्यसमितिं। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमुग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०३॥

[२४]

जानुद्घीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वाय। पुष्करपर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्। सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वौऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्ये। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेघमवरुन्ये। अथो स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया इति। वायुश्चां रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्तः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पश्चचितंय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पश्च पदा वै विराट। तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरंजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमुग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्ये चातुर्मास्येषु। अथो आहुः।

सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथं ह स्माहारुणः स्वायुभुवः। सावित्रः
सर्वोऽग्निरित्यनुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा पुतेषां वीर्याणि। कमग्निं
चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुण-
केतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्।
हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु क्रुषु चिन्वीत।
उत्तरवेद्याङ्ग ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशुनाम्।
यदापेः। पशुनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं
वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति।
य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै
करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्गश्चिन्वीत। वज्रो वा आपेः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽ-

स्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति
न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठौवेत्। न विवस्नः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः।
एतस्याग्नेवनंतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्।
एतस्याग्नेवनंभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्। नोदुकस्याघातुंकान्येन-
मोदुकानि भवन्ति। अघातुंका आपः। य एतमुग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेदं॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च
नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सुह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः
सग्णो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्वविता तुनूनाम्। आप्लुवस्व प्रप्लुवस्व।
आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्वस्व स्वां
पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठतु मा स्वस्त।
अग्निमिच्छुच्चं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण सुयुजोषसः।
युवा सुवासाः। अष्टाचंक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽ हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽवृतां पुरीम्।

तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्ति प्रजां ददुः। विभ्राजमानाऽहरिणीम्। यशसा सम्पूरीवृताम्। पुरः हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशोऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह चामुत्रं चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभ्यान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतित्रता०। अरिष्टं यत्किं च क्रियते०। अग्निस्तदनुवेधति। अशृतांसः शृतासुश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमश्चिं च ये विदुः। सिकंता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोकाद्मुष्माच्च। कृषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेतु वीतु वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहौभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुण्णन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कुनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः। उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं युमराजंगान्। शतमिन्नु शुरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलब्म्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरुग्रेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवर्ण मे अस्तु। स ह्येवास्मिं सुनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापौ देवीरिहाऽहित॥१२०॥

विशीर्णा गृध्रेशीर्णा च। अपेतो निरकृतिः हृथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजद्वंशं शब्दलोदरम्। स तान् वाच्यायाया सुह। अग्ने
नाशय सुन्दराः। इष्ट्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन
किंशुकावता। अग्ने नाशय सुन्दराः॥१२१॥

[२८]

पूर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषैः। स नौ युवसंमिच्छतु।
इदं वचः पूर्जन्याय स्वराजैः। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वाते
विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिप्ला ओषधीर्देवगोपाः। यो
गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पूर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्रह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय वर्चसे।
यन्मेऽरेतः प्रसिद्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु।
तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अन्धस्तिरोऽधाऽजायत। तवैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि
सपलान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रैः मायां वैश्रवणः।
रथः सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रः सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बुलिम्। यस्मै भूतानि बुलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति

हि॒रंण्य॑म॒श्वान्॥१२४॥

असाम् सुम॒तौ यज्ञियंस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्।
सुदूरश्च च कौश्चे चो मैनागे च मृहागिरौ। शूतद्वाट्टारंगमन्ता।
सङ्हार्यं नगंरं तवं। इति मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलि॑
हरेत्। हि॒रंण्य॑नभयै वितुदयै कौबेरायां बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलि॑ हृत्वोपतिष्ठेत। क्षत्रं
क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणां वयुः स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हि॑सीः।
अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ तमग्निमादधीता। यस्मिन्नेतत्कर्म
प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा॒ भूः। तिरोऽधा॒ भुवः॥१२६॥

तिरोऽधा॒ स्वः। तिरोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्यै सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म
प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा॒ भूः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॒ भुवः॒ स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॒
स्वः॒ स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः॒ स्वाहा॑॥। यस्मिन्नस्य काले
सर्वा आहुतीरहुतां भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्ञीत। परः
सुसज्जनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः॒ सिद्ध्यन्ते।
य एवं वेदा। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था नै सिद्ध्यन्ते। यस्ते
विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मा॑ इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मै॒र्थान्मा विवधीत्। मयि॑

स्वाहा॑॥ रा॒जा॒धि॒रा॒जाय॑ प्रस्व॒ह्यसा॒हिनै॑॥ नमो॑ वयं॑ वै॒श्रवणा॑य॑ कुर्महे॑॥
स मे॑ का॒मा॒न्का॒मका॒मा॒य॑ मह्यम्॑॥ का॒मेश्वरो॑ वै॒श्रवणो॑ ददातु॑॥
कुबेरा॑य॑ वै॒श्रवणा॑य॑ मुहा॒रा॒जाय॑ नमः॑॥ केतवो॑ अरुणा॒सश्च। ऋषयो॑
वातरश्चनाः॑॥ प्रति॒ष्ठा॑ शतधा॑ हि॑॥ सु॒माहितासो॑ सहस्र॒धाय॑सम्॑॥
शि॒वा॑ नु॑ः शन्तमा॑ भवन्तु॑॥ दिव्या॑ आप॑ ओषधयः॑॥ सु॒मृडी॑का॑
सरस्वति॑॥ मा॑ ते॑ व्यो॒म सु॒न्दर्शि॑॥ १२९॥

[३१]

संवथ्सरमेतद्वतुं॑ चरेत्। द्वौ॑ वा॑ मासौ॑॥ नियमः॑ संमासेन।
तस्मिन्नियमविशेषाः॑॥ त्रिष्वणमुदकौपस्पर्शी॑॥ चतुर्थकालपानभक्तः॑
स्यात्। अहरहर्वा॑ भैक्षमश्रीयात्। औदुम्बरीभिः॑ समिद्विग्रन्ति॑
परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनानुवाकेन। उद्घृतपरिपूताभि॑-
रद्धिः॑ कार्य॑ कुर्वीत॥ १३०॥

असञ्चयवान्। अग्रये॑ वायवे॑ सूर्याय। ब्रह्मणे॑ प्रजापृतये॑।
चन्द्रमसे॑ नक्षत्रेभ्यः॑॥ ऋतुभ्यः॑ संवथ्सराय। वरुणायारुणायेति॑
व्रतहोमाः॑॥ प्रवर्ग्यवदादेशः॑॥ अरुणाः॑ काण्डऋषयः॑॥ अरण्येऽधी-
यीरन्। भद्रं॑ कर्णेभिरिति॑ द्वे॑ जपित्वा॥ १३१॥

महानाम्नीभिरुदकः॑ सङ्ख्यै॑स्पृश्यै॑॥ तमाचार्यो॑ दद्यात्। शिवा॑
नः॑ शन्तमेत्योषधीरालभते॑॥ सुमृडीकेति॑ भूमिम्। एवमपवर्गे॑॥
धेनुर्दक्षिणा॑॥ कङ्सं॑ वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा॑ शुक्लम्। यथाशक्ति॑
वा॑॥ एवङ्ख्यै॑स्वाध्याय॑धर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी॑ पुण्यो॑ भवति॑॥

तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा॒ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न
इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमः ओषधीभ्यः।
नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहुते करोमि॥ ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः॥

सहू वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रतंतावास्तां वयः स्वर्ग
लोकमैष्यामो वयमैष्याम् इति तेऽसुराः सन्नह्य सहस्राचरन्
ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्युङ्स्ते न प्राजानुङ्स्ते
पराऽभवन्ते न स्वर्ग लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्ग
लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो हू वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यर्थीते
यज्ञत एव तत्स्माद्यज्ञोपवीत्येवार्धीयीत याजयेद्यज्ञेत वा यज्ञस्य
प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽव
धते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतः सुवीतं
मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वर्मवृणीताऽदित्यो नो योद्धा
इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योर्धयध्वमिति तस्मादुत्तिष्ठन्तः ह वा
तानि रक्षांस्यादित्यं योधयन्ति यावेदस्तुमन्वंगात्तानि ह वा
एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह

वा एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायाँ गायत्रियाऽभिमत्रिता
आपे ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि
रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन
पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तु यन्तम् आदित्यमभिघ्यायन् कुर्वन्
ब्राह्मणो विद्वान्स्कलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मव सन्
ब्रह्माप्येति य एवं वेदे॥२॥

[२]

यदेवा देवहेळनुं देवांसश्वकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुश्चतर्तस्यर्तेन मामित। देवां जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिम।
तस्मान्न इह मुश्चत् विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी
ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं चानृतमूदिम।
इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नौ मुश्चन्त्वेनसो
यदन्यकृतमारिम। सजातशसादुत जामिशसाञ्चायसः
शसादुत वा कर्नीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात्
त्वमस्माञ्ञातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बहुभ्यामूरभ्यामष्टीवज्याऽ शिश्रैर्यदनृतं
चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्यः प्रमुश्चतु
चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्य
तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजंहादरातीस्तेनाहं ज्योतिंपा
ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीतं मयेह येन यमस्य

निधिना चरामि। एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते
दधामि। यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिंक्रामामि
त्रिते देवा दिवि जाता यदापि इमं मै वरुण तत्वा यामि त्वं नो
अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यनृणमहं बभूवादिथ्सन्वा सञ्जगर जनेभ्यः। अग्निर्मा
तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुच्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर
किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च
तान्यपत्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि
यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इथसमानो यमस्य लोके
अधिरञ्जुराय। अवं ते हेतु उदुत्तममिमं मै वरुण तत्वा यामि
त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निरऋथो
यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षममनांगसो दूरादूरमचीचतम्।
निर्यक्षममचीचते कृत्यां निरऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मथसमृच्छातै
तमस्मै प्रसुवामसि। दुःशः सानुशः साभ्यां घणेनानुघणेन च।
तेनान्योऽ(१)स्मथसमृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा
सन्तनूभिरग्नमहि मनसा स शिवेन। त्वष्टा नो अत्र विदधातु
रायोऽनुमाष्ट तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वर्ण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति

परायक्षम् १ सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हुविषो जुषाणो
 घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव
 पुत्रम् भिरक्षतादिमम्। इममंग्र आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो
 वरुण सङ्शिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ्रु विश्वे देवा
 जरंदष्टिरथाऽसंत्। अग्ने आयूर्ष्णि पवसु आ सुवोर्जमिष्ठं च नः।
 आरे बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्।
 दधंद्रयिं मयि पोषम्॥६॥

अग्निरक्षणिः पवमानः पाश्वजन्यः पुरोहितः। तर्मामहे
 महाग्रायम्। अग्ने जातान्प्रणुदा नः सुपलान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो
 नुदस्व। अस्मे दीदिहि सुमना अहेळज्ञर्मन्ते स्याम त्रिवर्ण्यथ
 उद्दौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः सुपलान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व।
 अधिं नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयः स्याम प्रणुदा नः सुपलान्।
 अग्ने यो नोऽभितो जनो वृको वारो जिघाऽसति। ताऽस्त्वं वृत्रहं
 जहि वस्वस्मभ्यमाभरा। अग्ने यो नोऽभिदासंति समानो यश्च
 निष्ठ्यः। तं वयः सुमिधं कृत्वा तुभ्यं मग्नेऽपि दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपते यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च
 तस्मै निम्रुक्त सर्वं पापः समूहताम्। यो नः सुपलो यो रणो
 मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्येव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि किं
 चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्टि यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तानग्ने

सन्दह् याऽश्वाहं द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यं मरातीयाद्यश्वं
नो द्वेष्टते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्सा॑च् सर्वाऽस्तान्मष्मषा
कुरु। सङ्शितं मे ब्रह्म सङ्शितं वीर्या॑म्बलमैः। सङ्शितं
क्षत्रं मे जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदेषां बाहू अंतिरुमुद्वर्चो
अथो बलमैः। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा॑म् अहम्।
पुनर्मनः पुनरायुर्म् आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म् आगात्पुनः प्राणः
पुनराकृतं म् आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म् आगात्। वैश्वानरो
मेऽदव्यस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्ग्रो देवतांसु। स
एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद् स नो मुश्वातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः
पवयान्नः पवित्रैर्यथसङ्ग्रमभिधावांम्याशाम्। अनाजानन्मनसा॑
याचमानो यदत्रैनो अव तथमुवामि। अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ
नाम् तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व
लोकान्कृधि बन्धान्मुश्वासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
पथो अनुष्वा। स प्रजानन्नातिगृणीत विद्वान्नजापतिः प्रथमजा
ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

तुतं तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्।
अबन्धेके ददतः प्रयच्छादातुं चेच्छुक्रवासः स्वर्ग एषाम्।
आरभेथामनु सर्वभेथाः समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वा॑

पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती सङ्रभेथाम्।
 यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहेसिम।
 अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्य उत्रो नेषद्विरुद्धा यानि चकृम।
 भूमिर्माताऽदितिर्नो जनित्रं ब्राताऽन्तरिक्षमभिशस्त एनः। द्यौर्नः
 पिता पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा विविष्टे लोकात्।
 यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहाय रोगं तन्वा(१)ङ्ग स्वायाम्।
 अश्लोणाङ्गुरहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम्। यदन्नमद्यनृतेन
 देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्। यद्वानां चक्षुष्याग्ने अस्ति
 यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृण कृणोतु। यदन्नमद्यि
 बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामुजामविम्। यद्वानां चक्षुष्याग्ने
 अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृण कृणोतु।
 यन्मयां मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो
 मोग्नित्वं हि वेत्यं यथात्थम्॥१०॥

[६]

वातरशना हु वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूस्तानृषयो-
 ऽर्थमायुङ्गस्ते निलायमचरुङ्गस्तेऽनुप्रविशः कूशमाणडानि-
 ताङ्गस्तेष्वन्विन्दञ्चुद्धया च तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्कुथा
 निलाय चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्द्याग्नि-
 केन वः सपर्यमेति तानृषयोऽब्रुवन्यवित्रं नो ब्रूत येनारेपस-
 स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यद्वा देवहेळन्

यदर्दौव्यन्नुणमुहं बुभूवाऽयुष्टे विश्वतो दधुदित्येतैराज्यं
जुहुत वैश्वानुरायु प्रतिवेदयाम् इत्युपतिष्ठत् यदर्वचीनमेनो
भ्रूणहुत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्वं इति त एतैर्जुहुवुस्तेऽपसो-
अभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पृतो दैवलोकान्थसमश्रुते॥११॥

[७]

कूशमाण्डेर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत् यथा स्तेनो यथा
भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वचीनमेनो
भ्रूणहुत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनौ दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः
संतति जुहोति संवथ्सुरं दीक्षितो भवति संवथ्सुरादेवाऽत्मानं
पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः स संवथ्सुरः
संवथ्सुरादेवाऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितो
भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवथ्सुरः संवथ्सुरादेवाऽत्मानं
पुनीते द्वादशं रात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादशं मासाः संवथ्सुरः
संवथ्सुरादेवाऽत्मानं पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा क्रृतवः
संवथ्सुरः संवथ्सुरादेवाऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो
भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽत्मानं पुनीते न
माऽसमश्रीयान्न लियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुफ्सेतानृतात्पयो
ब्राह्मणस्य ब्रृतं यंवागू राजन्यस्याऽमिक्षा वैश्यस्याथो
सौम्येष्यध्वर एतद्वृतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः

सकून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् हू वै पुश्चीङ्गस्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्भ्यानरेष्ट
ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकामास्त
एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त यद्वचोऽध्यगीषत् ताः
पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्यजूँषि घृताहुतयो यथ्सामानि
सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्नाथा नाराशः सीर्वेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः
क्षुधं पाप्मानमपाद्वन्नपंहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पश्च वा एते महायज्ञाः सतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ
जुहोत्यपि सुमिधुं तद्वयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वृतेभ्यो बुलिः हरति
तद्वृतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः
सन्तिष्ठते यथ्स्वाध्यायमधीर्यैतैकामप्यृचं यजुः सामं वा
तद्व्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वचोऽर्धीते पर्यसुः कूल्यां अस्य पितृन्त्स्वधा
अभिवहन्ति यद्यजूँषि घृतस्य कूल्या यथ्सामानि सोमं एभ्यः
पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि

कल्पान्गाथा॑ नाराश॒ सीर्मेद॑सः कूल्या॑ अस्य पि॒तृन्थस्वधा॑
 अ॒भिवंहन्ति॒ यद्वचोऽर्धी॑ते पर्ये॑आहुतिभिरेव तद्वेवा॑ स्तर्पयति॒
 यद्यजू॑षि॒ घृताहुतिभिर्यथ्सामा॑नि॒ सोमा॑हुतिभिर्यदर्थवाङ्गिरसो॒
 मध्वा॑हुतिभिर्यद्वाहुणार्न॑तिहुसान् पुरुणानि॒ कल्पान्गाथा॑
 नाराश॒ सीर्मेदा॒हुतिभिरेव तद्वेवा॑ स्तर्पयति॒ त एनं तृसा आयुषा॑
 तेजसा॑ वर्चसा॑ श्रिया॑ यशसा॑ ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्यैन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयुज्ञेन॑ युक्ष्यमाणः॑ प्राच्या॑ दिशि ग्रामादछंदिर्दर्श
 उदी॑च्यां प्रागुदी॑च्यां वोदितं आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
 हस्तांववनिज्य त्रिराचांमेह्विः॑ परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी॑
 नासिंके॑ श्रोत्रे॑ हृदयमालभ्य यत्रिराचामति॑ तेन ऋचः॑ प्रीणाति॑
 यद्विः॑ परिमृज्यति॑ तेन॑ यजू॑षि॒ यथस्कृदुपस्पृश्यति॑ तेन॑ सामानि॒
 यथस्व्यं पाणि॑ पादौ प्रोक्षति॑ यच्छ्रुश्चक्षुषी॑ नासिंके॑ श्रोत्रे॑
 हृदयमालभते॑ तेनाथवाङ्गिरसो॑ ब्राह्मणार्न॑तिहुसान् पुरुणानि॒
 कल्पान्गाथा॑ नाराश॒ सीः॑ प्रीणाति॑ दर्भाणां मुहुदुपस्तीर्योपस्थ॑
 कृत्वा॑ प्राडासीनः॑ स्वाध्यायमर्धीर्यीतापां वा ए॒ष ओषधीना॑
 रसो॑ यद्भर्मा॑ सरसमेव ब्रह्म॑ कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ॑
 कृत्वा॑ सपवित्रावोमिति॑ प्रतिपद्यत ए॒तद्वै यजु॑स्त्रीयो॑ विद्यां॑
 प्रत्येषा॑ वागेतत्परममक्षरं तदेतद्वचाऽन्युक्तमृचो॑ अ॒क्षरे॑ परमे॑
 व्योम्॑न् यस्मिन्देवा॑ अधि॑ विश्वे॑ निषेदुर्यस्तन्न वेद॑ किमृचा॑

करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत् इति त्रीनेव प्रायुङ्कं
भूर्भुवः स्वरित्याहृतद्वै वाचः सृत्यं यदेव वाचः सृत्यं तत्प्रायुङ्काथं
सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवान् सविता श्रियः
प्रसविता श्रियमेवाऽप्रोत्यथोऽप्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दाऽसि
प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमर्धीयीत दिवा नक्तं वेति हं स्माऽऽह
शौच आहृत्य उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत ब्रजन्नुताऽसीनं
उत शयानोऽधीर्यीतैव स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं
विद्वान्स्वाध्यायमर्धीते नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहुते
करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमर्धीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
यद्वाह्युणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिण्ठं तपति तदेषाऽभ्युक्ता। चित्रं
देवानामुदंगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्राद्यावापृथिवी
अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुपुश्चेति स वा एष यज्ञः सद्यः
प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभूथो नमो ब्रह्मण्
इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपसृश्य गृहानेति ततो यत्किं च
ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निरवर्षणं
हुविः स्तनयिलुवषद्वारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्वारो
वायुरात्माऽमावास्या॑ स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति विद्योतमाने
स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः स्वाध्यायमधीते
तपे एव तत्प्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकं रोहत्युत्तमः
समानानां भवति यावन्तः हु वा इमां वित्तस्य पूर्णा ददृथ्स्वर्गं
लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयाः सं चाक्षय्यं चापं
पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति॥१८॥

[१८]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते व्रजः स्तिष्ठन्ना-
सीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते
सर्वाल्लोकाङ्गयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनुसश्वरति तदेषाभ्युक्ता।
अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिः स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये
देवयानां उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै
जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहृतीभिः पाप्मानुमपांश्चन्नाहृतीनां
यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य
छन्दोभिश्छन्दसाः स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायौ देवपवित्रं
वा एतत्तं योऽनुभूजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नके
तदेषाभ्युक्ता। यस्तित्याजं सखिविदुः सखायुं न तस्य वाच्यपि

भागो अस्ति। यदीँ शृणोत्यलकँ शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
पन्थामिति तस्मांस्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते तेन
तेनास्येष्ट भवत्यग्रेवायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति तदेषाऽभ्युक्ता।
ये अर्वाङ्गुत वा पुराणे वेदं विद्वाऽसंमितो वदन्त्यादित्यमेव ते
परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च हुऽसमिति यावतीर्वे
देवतास्ताः सर्वा वेदविदिं ब्राह्मणे वसन्ति तस्मांद्वाह्मणेभ्यो
वेदविज्ञ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यात्राक्षीलं कीर्तयेदेता एव देवताः
प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यते इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति वा
गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्चन्त्रिः स्वाध्यायं वेदमधीयीत
त्रिगत्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेण्यैव
वरँ स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे हु वा एष छन्दाऽसि यो याजयति स येन यज्ञक्रतुना
याजयेथ्सोऽरण्यं परेत्यं शुचौ देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत
तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मनं
उपभृद्धृतिर्धुवा प्राणो हुविः सामाध्युः स वा एष यज्ञः
प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णा प्रविशति चतुर्धत्याहुर्ब्रह्मवदिनो मरुतः

प्राणैरिन्द्रं बलेन् बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
 तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्युपो यो
 ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्याया॑ १५ रात्र्यामुग्नि प्रणीयोपसमाधाय
 द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि काम
 कामायु स्वाहा कामाभिद्रुग्धोऽस्म्यभिद्रुग्धोऽस्मि काम कामायु
 स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धते हुत्वा प्रयत्नाङ्गुलिः
 कवातिर्यङ्गुःग्निमभिमञ्चयेत् सं माऽऽसिश्वन्तु मुरुतः समिन्द्रः सं
 बृहस्पतिः। सं माऽयमग्निः सिश्वत्वायुषा च बलेन् चाऽऽयुष्मन्तं
 करोत् मेति प्रति हास्मै मुरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति
 बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वे॑ १६ सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति
 त्रिरभिमञ्चयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत् स इत्थं
 जुहुयादित्थमभिमञ्चयेत् पुर्णीत एवाऽऽत्मानुमायुरेवाऽऽत्मन्धते
 वरो दक्षिणा वरेण्यैव वरङ्ग स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये
 ब्रह्मकोशं प्रपद्ये॒मृतं प्रपद्ये॒मृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं
 यं मृत्युर्नावुपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो
 वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणा॒हं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो
 धर्मो मूर्धनं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञो॒धरा विष्णुरहृदये॑ संवर्थसुरः
 प्रजननमश्चिनौ पूर्वपादावत्रिमध्य मित्रावरुणावपरपादावग्निः

पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत् इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स
वा एष दिव्यः शाङ्करः शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापे पुनर्मृत्युं
जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नापसु प्रमीयते नाग्नौ
प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानाऽङ्गं श्रेष्ठोऽसि त्वां
भूतान्युपे पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय
नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो
गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्ये नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते

करोमि॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञायां। गातुं यज्ञपतये। दैर्वी
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुष्ण्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्। शं नो
अस्तु द्विपदैः। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुका। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बुरुहिः।
केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिरहोता। मनं उपवक्ता। प्राणो
हुविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम् ते नामं।
विधेस्त्वमस्माकं नामं। वाचस्पति: सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृमणन्याथ्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥१॥

[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृतमेनायंक्ष्यसे। यजमानाय वार्यम्।
आसुवस्करस्मै। वाचस्पति: सोमं पिबतु। जुजनुदिन्द्रिमिन्द्रियाय
स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दशः॥२॥

[२]

अग्निरहोता। अश्विनाऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रातास्ते इन्द्र
सोमाः। वातापेरहवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होता इष्टौ॥३॥

[३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।

अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी॑ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुहौ॥। दिवि दैवावृथ॑ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥
सर्वं ते नवं॥। [४]

महाहविरहोता॥। सत्यविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत।
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्टश्वप्रतिधृष्टश्व यज्ञस्यभिगुरौ।
अयास्य उद्भाता। वाचस्पते हृष्टिधे नामन्। विधेम् ते
नामं। विधेस्त्वमस्माकं नामं। वाचस्पतिः सोममपात्। मा
दैव्यस्तन्तुश्छेदिमा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै स्वाहा॥५॥
अपुर्वाणि च॥।। [५]

वाग्घोता॥। दीक्षा पर्नी॥। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो
हुविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥
वाग्घोता नवं॥।। [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्व मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भूर्ता। स मै ददातु
प्रजां पशून्पुष्टि यशः। भूर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स
प्रतिष्ठा॥७॥

स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टि यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टि
यशः। विष्ठाश्व मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मै ददातु
प्रजां पशून्पुष्टि यशः। प्राणश्व मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः पङ्कोता। स क्रृतून्कल्पयाति। स मैं ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। क्रृतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सुप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मैं ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरुष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥

स मैं ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मैं ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मैं ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥
प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥१॥

[७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्रं उकथामदैः। मित्रावरुणावाशिषाँ। अङ्गिरसो धिष्णियैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धनाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बुहिषाँ। अदितिर्वेद्याँ। सोमो दीक्षयाँ॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसंव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधयाँ। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धयाँ॥१२॥

[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पूष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्। आदित्यानां

जगंती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्किः। प्रजापतेरनुमतिः।
 मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
 रोहिणी। क्रष्णीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो दिशः।
 चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चा-
 पचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क्ष सूनृतां च देवानां पक्षयः॥१४॥
 अनुष्टुप्दिशः पद्मः॥२॥

[१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां
 प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्।
 तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं
 कस्मां अदात्। कामः कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशा। कामैन त्वा
 प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः
 प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्। वरुणायाश्वम्। प्रजापतये
 पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्टैऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निरक्षत्या
 अश्वतरगर्द्भौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सुराभ्यः सगलं
 करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धन्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण ओदनम्।
 समुद्रायाऽपः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरुसायानं। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रलब्धा
नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववञ्जनयञ्जन्तवे
धनम्। समानमज्मा परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु
देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथम्। तेनामृतुत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो
मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामैन त्वा
प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरुसः
प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥५॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं दशधा चरन्तम्।
अन्तः संमुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्विन्ददशहोतारमर्ण॥। अन्तः
प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः। शतः शुक्राणि
यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं
भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाः सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं
भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानः
सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु कूपम्। वाचो वीर्यं
तपसाऽन्विन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तरिमेतम्। त्वष्टारः रूपाणि

विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिंक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहांसु। अमृतैन कूपं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद् विश्वा विश्ववारः। विश्वमिदं
वृणाति। इन्द्रस्याऽत्मा निहितः पश्चहोता। अमृतं देवानामायुः
प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रऽ राजानश सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिंक्युः। रश्मिः रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। कृतस्य पदे कवयो
निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः सन्थं
लोकान् विचष्टे। यस्याऽण्डकोशशः शुष्माहुः प्राणमुल्बम्। तेन
कूपोऽमृतैनाहमस्मि। सुवर्णं कोशशः रजसा परीवृतम्। देवानां
वसुधार्नीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादऽ षड्गोतुर्न
किलाविविथ्से। येन्तर्वः पश्चधोत कूपाः। उत वा षड्गा मनसोत
कूपाः। तश्च षड्गोतारमृतुभिः कल्पमानम्। कृतस्य पदे कवयो
निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। अन्तश्चन्द्रमसि मनसा
चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति देवाः। इन्द्रस्याऽत्मानश्च
शतुधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशोः। सुसहोता सप्तधा विकूँसः। परेण
तन्तुं परिषिद्ध्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्। देवानां
हृदयं ब्रह्मान्विन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण् उज्ज्वभारा। अर्कं श्रोतन्तं
सरिरस्य मध्यैः। आ यस्मिन्थसुपेरवः। मेहन्ति बहुलाङ् श्रियम्।
बृहृशामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाङ् श्रियम्। स हरिवसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
पिन्वते। बृहृशामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलाङ् श्रियम्।
मह्युमिन्द्रो नियच्छतु। शृतं शृता अस्य युक्ता हरीणाम्।
अर्वाङ्ग यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाङ् श्रियम्।
रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मव्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः
पट्टरी सुपर्णः। दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं
ददातु। पश्चारं चक्रं परिवर्तते पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्यैः।
अजस्रं ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। सुप
युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभि चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भुद्रं पश्यन्तु उपसेदुरग्रैः। तपो
दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदुस्मै देवा
अभि सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं भुवनस्य

गोपाम्। इन्द्रं निचिंकुः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतः सुहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि-
सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वं बभूव। सुवृन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्। पतञ्जलमसुरस्य
माययां॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो वि-
चक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतञ्जले वाचं मनसा विभर्ति।
तां गन्धर्वाऽवद्वर्भं अन्तः। तां द्योतमानां स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां अग्ने प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयो संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु
नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्तां अग्ने
प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजयो संविदानः। इडायै सूर्यं
घृतवच्चराचरम्। देवा अन्विन्दन्नुहां हितम्। य आरण्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह

रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वायं सुवीर्याय॥ ३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्ते विपूश्चि प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकंचकं व्योमन्माययां
देव एकरूपा अष्टौ चं॥१२॥ [११]

सुहस्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। स भूमिं विश्वते
वृत्वा। अत्यतिष्ठद्वशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदः सर्वम्। यद्दूतं यच्च
भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य
महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥ ३२॥

पादौऽस्य विश्वां भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्वं
उदैत्पुरुषः। पादौऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वद्विक्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्मा द्विराडं जायत। विराजो अधि पूरुषः।
स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषां। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासी-
दाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्विः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः सप्त
सुमिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः। अबन्धन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं
बुरुहिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥ ३४॥

तेन देवा अयंजन्त। साध्या क्रषयश्च ये। तस्मा द्यज्ञाथसर्वहुतेः।
सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूङ्स्तांश्चके वायव्यान्। आरण्यान्त्राम्याश्च
ये। तस्मा द्यज्ञाथसर्वहुतेः। क्रत्चः सामानि जज्ञिरे। छन्दांसि जज्ञिरे
तस्मात्। यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा॑ अजायन्ता। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञे॒
तस्मौ॑त्। तस्मौ॑ज्ञाता अंजावयः। यत्पुरुषं व्यंदधुः। कतिधा॑
व्यंकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
ब्राह्मणोऽस्यु॑ मुखंमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू॑ तदस्यु॑ यद्वैश्यः। पञ्चां॑ शूद्रो अंजायत। चन्द्रमा॑
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रशाग्निश्च।
प्राणाद्वायुरंजायत। नाभ्या॑ आसीदन्तरिक्षम्। शीष्णो द्यौः समवर्तत।
पञ्चां भूमिर्दिशः श्रोत्रां॑त्। तथा॑ लोकां॑ अंकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे।
सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामाणि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते।
ध्रुता पुरस्ताद्यमुदाजुहार। शूक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्वतसः। तमेवं
विद्वान्मृतं इह भवति। नान्यः पन्था॑ अयंनाय विद्यते। यज्ञेन
यज्ञमयजन्त देवाः। तानि॑ धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते हु नाकं
महिमानः सचन्ते। यत्र॑ पूर्वे॑ साध्याः सन्ति॑ देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासु॑ द्वे च (ज्यायानधि॑ पूरुषः। अन्यत्र॑ पूरुषः॥)॥३८॥—[१२]

अन्द्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि॑।
तस्य त्वष्टा॑ विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानुमग्रे॑। वेदाहमेतं
पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वान्मृतं
इह भवति। नान्यः पन्था॑ विद्यते॑यनाय। प्रजापतिश्वरति॑ गर्भे॑
अन्तः। अजायमानो बहुधा॑ विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिमैः। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्यु आतंपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यौ जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा
अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असुन्वशैः।
हीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ
व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सुम च॥२॥ [१३]

भूर्ता सन्त्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा
भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युममृतं
तमाहुः। तं भूर्तरं तमुं गोप्तारमाहुः। स भूतो मित्र्यमाणो बिभर्ति।
य एनं वेदं सत्येन भर्तुम्। सुद्यो जातमुत जहात्येषः। उतो जरन्तं
न जहात्येकम्॥४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद्
यते आबभूवा। सन्धां च याऽ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते तस्मिन्नुत
जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः सु पूर्व्येषु। त्वामापो अनु सर्वश्चरन्ति
जानन्तीः। वथ्सं पयसा पुनानाः। त्वमुग्निः हव्यवाहुः समिन्ध्से।
त्वं भूर्ता मातुरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे॥
त्वमेकोऽसि बहूननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि। नमो

वामस्तु शृणुते हवे मे। प्राणापानावजिरं सञ्चरन्तौ। ह्यामि
वां ब्रह्मणा तृतमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं युवाना। प्राणापानौ
संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मै देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहं हनामि।
असञ्जान सत आबूवा। यं यं जजान स उं गोपो अस्य। यदा
भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै त्वं प्राणो
अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः। यद्देवान्नाणयो
नवे॥४४॥

एक प्रजानाङ्गसाथं नवे॥४॥ [१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्।
ब्रह्म सरुपमनुमेदमागात्। अयनं मा विवधीर्विक्रमस्व। मा छिदो
मृत्यो मा वधीः। मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मै
रीरिष्य आयुरुग्रा। नृचक्षसं त्वा हविषां विधेम। सुद्यश्वेकमानायं।
प्रवेपानायं मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्युनः। कामेन मे काम
आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामुदः प्रियम्। तदैतूपमामुभिः।
परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते तैः ब्रवीमि। मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्।
प्र पूर्व्यं मनसा वन्दमानः। नाधमानो वृषभं चर्षणीनाम्। यः
प्रजानामेकराणमानुषीणाम्। मृत्युं यजे प्रथमुजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवे वीरा॑श्वत्वारि॒ च॥२॥ [१५]

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदंसि सूर्य। विश्वमा भासि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि॒ सूर्याय त्वा॒ भ्राजस्वत एष ते॒ योनि॒
सूर्याय त्वा॒ भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम् विश्वाभिरुतिभिः। भवा॑ नः
सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे॒ ये॒ पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं॒ मर्त्यासः।
अुस्माभिरु॒ नु॒ प्रतिचक्ष्याऽभूदो॒ ते॒ यन्ति॒ ये॒ अपुरीषु॒ पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मती॑ त्वा॒ सादयामि॒ ज्योतिष्कृतं॑ त्वा॒ सादयामि॒
ज्योतिर्विदं॑ त्वा॒ सादयामि॒ भास्वती॑ त्वा॒ सादयामि॒ ज्वलन्ती॑
त्वा॒ सादयामि॒ मल्मलाभवन्ती॑ त्वा॒ सादयामि॒ दीप्यमानां॑
त्वा॒ सादयामि॒ रोचमानां॑ त्वा॒ सादयाम्यजस्मां॑ त्वा॒ सादयामि॒
बृहज्योतिषं॑ त्वा॒ सादयामि॒ बोधयन्ती॑ त्वा॒ सादयामि॒ जाग्रती॑ त्वा॒
सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासायु॒ स्वाहा॑ऽयासायु॒ स्वाहा॑ वियासायु॒ स्वाहा॑ संयासायु॒
स्वाहौद्यासायु॒ स्वाहा॑ऽवयासायु॒ स्वाहा॑ शुचे॒ स्वाहा॒ शोकायु॒ स्वाहा॑

तप्युत्वै स्वाहा॑ तप्ते॒ स्वाहा॑ ब्रह्महुत्यायै॒ स्वाहा॑ सर्वस्मै॒ स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्तः सन्तानेन॑ भवं युक्ता रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः॒
स्थूलहृदयेनाग्निः॒ हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मतस्नाभ्यां
महादेवमन्तः पार्श्वनौषिष्ठहनः॒ शिङ्गीनिकोश्याग्न्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाये। गातुं यज्ञपतये। दैर्वी॒
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्। शं
नो अस्तु द्विपदैः। शं चतुष्पदै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चौंदिता या चानुंदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम् ऋषिभ्यो मत्रकृद्यो मत्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मत्रकृतो मत्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मत्रकृतो
 मत्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुषां देवेभ्यः
 शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च
 सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वंदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजों
 वदिष्ये यशों वदिष्ये तपों वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वंदिष्ये
 तस्मां अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशुनां
 भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा
 पातुं प्राणापानौ मा मा हासिष्टुं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं
 वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां
 मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ
 शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चौंदिता या चानुंदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम् ऋषिभ्यो मत्रकृद्यो मत्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मत्रकृतो मत्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मत्रकृतो
 मत्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुषां देवेभ्यः
 शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च

सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो
वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये
तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां
भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातुं प्राणापानौ मा मा हासिष्टुं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं
वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमर्तीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां
मनुष्येभ्युस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
विपक्षितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत। मही देवस्य सवितुः
परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पृष्ठो
हस्ताभ्यामाददे। अग्निरसि नारिरसि। अध्वरकृदेभ्यः। उत्तिष्ठ
ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्रं प्राशूर्भवा
सचां। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृतां। अच्छां वीरं नर्यं
पङ्किराघसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं द्यावापृथिवीं अनुं मे
मः साथाम्। क्रृद्यासंमद्य। मखस्य शिरः॥३॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्षो। इयत्यग्र आसीः।
क्रृद्यासंमद्य। मखस्य शिरः। मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्षो।
देवीर्वमीरस्य भूतस्य प्रथमजा क्रृद्यासंमद्य। मखस्य

शिरः॥४॥

मूखायं त्वा। मूखस्यं त्वा शीर्षो। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासंमूद्य। मूखस्य शिरः। मूखायं त्वा। मूखस्यं त्वा शीर्षो।
अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमूद्य। मूखस्य शिरः॥५॥

मूखायं त्वा। मूखस्यं त्वा शीर्षो। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि वाचं
धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि। मधुं त्वा
मधुला करोतु। मूखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्यं पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा
छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मूखस्य रासा-
ऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केनु छन्दसा। सूर्यस्य हरसा
श्राय। मूखोऽसि॥७॥

पृथे शिरं ऋतावरीरकृद्ध्यासंमूद्य मूखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥६॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदेसि। वरुणस्त्वा धृतब्रतं आधूपयतु।
मित्रावरुणयोध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे
त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो बभूव सुप्रथाः।
उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चरणीधृतः। श्रवो देवस्य सानुसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्धृपतु। सुपाणिः

स्वं^१ज्ञुरिः। सुबाहुरुत शत्त्या०। अपंद्यमानः पृथिव्याम्। आशा॒ दिश्
आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्ति॑ष्ठद्वृवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा॒ चक्षुषाऽन्वीक्षे। क्रृजवै॒ त्वा।
साधवै॒ त्वा। सुक्षित्यै॒ त्वा॒ भूत्यै॒ त्वा। इदम्हमुमामुष्यायुणं विशा॒
पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन् पर्यूहामि। गायत्रेण॑ त्वा॒ छन्दसाऽच्छृणद्वि।
त्रैष्टुभेन त्वा॒ छन्दसाऽच्छृणद्वि। जागतेन त्वा॒ छन्दसाऽच्छृणद्वि।
छृणत्तु॑ त्वा॒ वाक्। छृणत्तु॑ त्वोर्क। छृणत्तु॑ त्वा॒ हुविः। छृन्धि॑ वाचम्।
छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि॑ हुविः। देव॑ पुरश्चर सुग्ध्यास॑ त्वा॥१०॥

पृथिवीं भेव वाख्यद्वा॑॥३॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवग्येण॑ प्रचरिष्यामः। होतंर्धर्ममभिष्ठुहि। अग्नीद्रौहिणै॒
पुरोडाशावधिंश्रय। प्रतिप्रस्थातुर्विहंर। प्रस्तोतः सामानि॑ गाय।
यजुर्युक्त॑ सामभिराक्तंखन्त्वा। विश्वैर्दैवैरनुमतं मुरुद्विः।
दक्षिणाभिः॑ प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभौ॑ वहन्तु सुमनुस्यमानम्। स
नो रुचं धेह्यहृणीयमानः। भूर्भुवः॑ सुवः। ओमिन्द्रवन्तः॑ प्रचरत॥११॥
अहृणीयमानो द्वे च॥१॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतंर्धर्ममभिष्ठुहि। युमाय॑ त्वा॒ मुखाय॑ त्वा।
सूर्यस्य॑ हरसे॒ त्वा। प्राणाय॑ स्वाहा॑ व्यानाय॑ स्वाहा॑ऽपानाय॑ स्वाहा॑।
चक्षुषे॑ स्वाहा॑ श्रोत्राय॑ स्वाहा॑। मनसे॑ स्वाहा॑ वाचे॑ सरस्वत्यै॑ स्वाहा॑।
दक्षाय॑ स्वाहा॑ क्रतवे॑ स्वाहा॑। ओजसे॑ स्वाहा॑ बलाय॑ स्वाहा॑।

देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि तपो-
ऽसि। सःसीदस्व मुहाऽ असि। शोचस्व देववीतमः। विष्णुमग्ने
अरुषं मियेध्य। सृज प्रशस्तदरशतम्। अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न
विप्राः। वपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः। आ
घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अनाधृष्या पुरस्तात्। अग्नेराधिपत्ये। आयुर्मे दाः। पुत्रवंती
दक्षिणतः। इन्द्रस्याऽऽधिपत्ये। प्रजां मै दाः। सुषदा पश्चात्। देवस्य
सवितुराधिपत्ये। प्राणं मै दाः। आश्रुतिरुत्तरः॥१४॥

मित्रावरुणयोराधिपत्ये। श्रोत्रं मै दाः। विष्णुतिरुपरिष्टात्।
बृहस्पतेराधिपत्ये। ब्रह्मं मै दाः क्षत्रं मै दाः। तेजौ मै धा वर्चो
मै धाः। यशौ मै धास्तपौ मै धाः। मनौ मै धाः। मनोरश्वाऽसि
भूरिपुत्रा। विश्वाभ्यो मा नाष्टाभ्यः पाहि॥१५॥

सूपसदा मै भूया मा मां हिःसीः। तपोष्वग्ने अन्तरा
अमित्रान्। तपाशःसंमरुषः परस्य। तपावसो चिकितानो
अचित्तान्। वि तै तिष्ठन्तामजरा अयासः। चितः स्थ परिचितः।
स्वाहा मुरुद्धिः परिश्रयस्वा मा असि। प्रमा असि। प्रतिमा
असि॥१६॥

सुम्मा असि। विमा असि। उन्मा असि। अन्तरिक्षस्यान्तर्धि-

रसि। दिवं तपस्सायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्। आप्यायय हरिवो वर्धमानः। युदा स्तोतृभ्यो महिं गुत्रा रुजासि। भूयिष्ठभाजो अधे ते स्याम। शुक्रं तै अन्यद्युजुतं तै अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भुद्रा ते पूषन्निह रुतिरस्तु। अरहन्विभरपि सायकानि धन्व। अरहनिष्कं यजुतं विश्वरूपम्। अरहनिदन्दयसे विश्वमबुवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति। गायुत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागतमसि। मधुमधु मधु॥१८॥

अनुकूसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजुतन्ते अन्यज्ञागतमस्येकं च॥७॥————[५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेयहृणीयमानः। अग्निष्ठवसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायुत्रेण छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पुश्चाद्रोचयतु जागतेनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्विरुत्तरुतो रोचयत्वाऽनुष्टुभेनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्दवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु। समाह्वर्म

रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्स्तेजुस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं
मनुष्यैष्वायुष्माङ्स्तेजुस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्। रुग्सि। रुचं
मयि धेहि॥२०॥

मयि रुका। दशं पुरस्ताद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्गः।
दशोदङ्गः। दशोर्ध्वे भासि सुमनस्यमानः। स नः सप्राडिष्मूर्जं
धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥३॥

[६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परा च पथिभिश्चरन्तम्।
स सुप्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र
प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्याम्। अनु वां देवर्वीतये।
समग्निरुग्निनां गता। सं देवेन सवित्रा। सः सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तप्तसा गता। सं देवेन सवित्रा। सः
सूर्येणारोचिष्टा। धूर्ता दिवो विभासि रजसः। पृथिव्या धूर्ता।
उरोरुन्तरिक्षस्य धूर्ता। धूर्ता दिवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः। हृदे
त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य
वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते। देवश्रूस्त्वं
दैव घर्म देवान्पाहि। तुपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवम्॥२४॥

गर्भोऽदेवानाम्। पिता मंतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन् सवित्रा यतिष्ठ। सः सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नौऽसि पिता नौ
बोध। आयुर्धास्तनूधाः पंयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः।
त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं पूर्भिर्यविष्ठ
पाह्यंहसः। समेष्टारं शतं हिमाः। तन्द्राविणं हार्दिवानम्।
इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं
विदेय तवं सन्दृशि। माझं रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

गुच्छे सूर्यो त्वा देवायुव द्रविणोदा दधाना द्वे चांप॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्तासि। इडु एहि। अदित् एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शाशयो यो मयोभूः। येन विश्वा
पुष्यसि वार्याणि। यो रक्षा वसुविद्यः सुदत्रः। सरस्वति तमिह
धातवेकः। उस्त्रं घर्मं शिष्ठ। उस्त्रं घर्मं पाहि॥२८॥

घर्माय शिष्ठ। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ पेरवः।
विष्वगृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व।

पृष्णे पिन्वस्व। बृहुस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सुहोर्जो भागेनो-
पुमेहिं। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म पात वसवो यजता-
वट। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रश्मये॑ वृष्टिवनये॑ जुहोमि। मधु॑ हविरसि।
सूर्यस्य॑ तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्या॑ त्वा॒ परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां॑ त्वा॒ पितृणामनुमतो॒ भर्तु॑
शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु॒ प्रेहिं। दिविस्पृद्धा॑ मा॑ हि॑सीः।
अन्तरिक्षस्पृद्धा॑ मा॑ हि॑सीः। पृथिविस्पृद्धा॑ मा॑ हि॑सीः। सुवरसि॑
सुवर्मे॑ यच्छ। दिवं॑ यच्छ दिवो॑ मा॑ पाहि॥३१॥

एहि॑ पाहि॑ पिन्वस्व॑ गृह्णामि॑ नवं॑ च॥५॥ [८]

सुमुद्राय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। सुलिलाय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑।
अनाधृष्याय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। अप्रतिधृष्याय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑।
अवस्यवे॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। दुवस्वते॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑।
शिर्मिद्वते॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। अग्रयै॑ त्वा॒ वसुमते॑ स्वाहा॑। सोमाय॑
त्वा॒ रुद्रवते॑ स्वाहा॑। वरुणाय॑ त्वाऽदित्यवते॑ स्वाहा॑॥३२॥

बृहुस्पतये॑ त्वा॒ विश्वदेव्यावते॑ स्वाहा॑। सुवित्रे॑ त्वंभुमते॑ विभुमते॑
प्रभुमते॑ वाजवते॑ स्वाहा॑। यमाय॑ त्वाऽङ्गिरस्वते॑ पितृमते॑ स्वाहा॑।
विश्वा॑ आशा॑ दक्षिणसत्। विश्वा॑ देवानंयाडिह। स्वाहा॑कृतस्य
घर्मस्य। मधौः॑ पिबतमश्विना। स्वाहा॑ग्रयै॑ यज्ञियाय। शं॑ यजुर्भिः।

अश्विना घुर्म पांते हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनुं वां द्यावापृथिवी मःसाताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट। घुर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनुं वां द्यावापृथिवी अमःसाताम्। तं
प्राव्यं यथा वट। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥

दिवि धा इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं
गच्छ। अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पश्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्धर्मपान्धच्छ। पितृन्धर्मपान्धच्छ॥३५॥

आदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥४॥

[९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय
पीपिहि। अन्धः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः
पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय
पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्येष्ठाय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मै
न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विश्वां धारय। नेत्त्वां वातः
स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयामि। अमुनां सुह निर्थं गच्छ।
योऽस्मान्देष्टि। यं च वृयं द्विष्मः। पृष्णे शरसे स्वाहाौ। ग्रावभ्यः
स्वाहाौ। प्रतिरेभ्यः स्वाहाौ। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहाौ। पितृभ्यौ

घर्मपेभ्यः स्वाहा०। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा०॥३८॥

अहृज्योतिः केतुना॒ जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां॒ स्वाहा०।
रात्रिज्योतिः केतुना॒ जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां॒ स्वाहा०।
अर्पीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते॑ अग्ने॒ सुमित्। तया॒
समिध्यस्व। आयुर्मे॒ दाः। वर्चसा॒ माञ्जीः। अर्पीपरो मा॒ रात्रिया॒
अहो॒ मा पाहि॥३९॥

एषा ते॑ अग्ने॒ सुमित्। तया॒ समिध्यस्व। आयुर्मे॒ दाः। वर्चसा॒
माञ्जीः। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः॒ स्वाहा०। सूर्यो॒ ज्योतिज्योतिः॒ सूर्यः॒
स्वाहा०। भूः॒ स्वाहा०। हुतः॒ हुविः॒। मधु॒ हुविः॒। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता॒ नौऽसि॒ मा॒ मा॒ हि॒ सीः। अश्यामं॒ ते॑ देवर्घर्म। मधु॒ मतो॒
वाजं॒ वतः॒ पितु॒ मर्तः॒। अङ्गिरस्वतः॒ स्वधाविनः॒। अशी॒ महि॒ त्वा॒ मा॒ मा॒
हि॒ सीः। स्वाहा०॒ त्वा॒ सूर्यस्य॒ रश्मिभ्यः॒। स्वाहा०॒ त्वा॒ नक्षत्रेभ्यः॒॥४१॥
ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॒ स्कन्दयाऽद्वाय॑ रुद्रहोत्रे॒ स्वाहाऽहो॑ मा॒ पाह्यन्नो॒ सु॒ च॥६॥

[१०]

घर्म या॑ ते॑ दिवि॒ शुक्। या॑ गायत्रे॑ छन्दसि॑। या॑ ब्राह्मणे॑। या॑
हविर्धनै॑। तान्ते॑ एतेनाव॑ यजे॑ स्वाहा०। घर्म या॑ तेऽन्तरिक्षे॑ शुक्।
या॑ त्रैष्टुभे॑ छन्दसि॑। या॑ राजन्यै॑। याऽग्नीध्रे॑। तान्ते॑ एतेनाव॑ यजे॑
स्वाहा०॥४२॥

घर्म या॑ ते॑ पृथिव्याः॑ शुक्। या॑ जागते॑ छन्दसि॑। या॑ वैश्ये॑।
या॑ सदसि॑। तान्ते॑ एतेनाव॑ यजे॑ स्वाहा०। अनुनोद्यानुमतिः॑।

अन्विदं नु मते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तु नुवः
पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः।
क्षत्रस्य तु नुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय
नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तु नुवः पाहि। श्रोत्रस्य
त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्लुरसि शं
युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनं धायाः। शं च वक्षि परि च वक्षो। चतुः
स्मक्तिर्नाभिरकृतस्य। सदौ विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो
अप हरः। अन्यद्वृतस्य सक्षिमा घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन
वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ च
प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्मद्विर्धनम्।
अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिंपतिः। समुहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स॒ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रदद्वृष्टा हरिः।
महान्मित्रो न दर्शतः। स॒ सूर्येण रोचते। चिदसि समुद्रयोनिः।
इन्दुरक्षः इयेन कृतावौ। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्धस्त्वयै
ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हि॑सीः। वि॒श्वावंसु॒॑ सोम गन्धु॒र्वम्।
आपो ददृ॒शुषीः। तदृ॒तेना॑व्यायन्। तदृ॒न्वैत्। इन्द्रो रारहा॑ण
आ॑साम्। परि॑ सूर्यस्य परिधी॒॑ रंपश्यत्। वि॒श्वावंसु॒रभि तत्रो
गृणातु। दि॒व्यो गन्धु॒र्वो रजंसो वि॒मानः। यद्वा॑ घा॑ स॒त्यमु॒त यन्न
वि॒द्य॥४८॥

धियो॑ हिन्वानो॑ धियु॑ इन्नो॑ अव्यात्। सस्त्रि॑मविन्दु॒चरणे
न॒दीनां॑म्। अपां॑वृणो॒द्दुरो॑ अश्मंत्रजानाम्। प्रासा॑न्नगन्धर्वो॑ अमृतानि॑
वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॑ परिजानाद॒हीनम्। एतत्त्वं देवं घर्मं देवो॑
देवानुपांगः। इदमु॒हं मनु॒ष्यो॑ मनु॒ष्यान्। सोमपीथानु॒मेहिः। सु॒ह
प्रजयो॑ सु॒ह रायस्पोषेण। सु॒मित्रा॑ न आपु॑ ओषधयः॑ सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च व॒यं द्विष्मः। उद्वृयं
तमस॒स्परि॑। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यम॒स्मभ्य॒॑ सु॒निम्। गायुत्रं
नवींया॒॑ सम्। अग्ने॑ देवेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽग्ने॑ तान्तं एतेनावं यज्ञे॑ स्वाहा॑ धर्मणा॑ शं युधांयाः॑ प्यासिषी॑महि॑ पोषेण॑ निषंतो॑ वि॒द्या॑
संन्वृद्य॥५१॥ [११]

मुहीनां पयो॑ऽसि॑ विहितं देवत्रा। ज्योति॑र्भा॑ अ॑सि॑ वनु॒स्पती॑ना॑-
मोषधीना॒॑ रसः। वा॑जिन॑ त्वा॑ वा॑जिनो॑वं॑ नयामः। ऊर्ध्वं॑ मनः॑-
सुवर्गम्॥५२॥

[१२]

अस्का॑न्द्यौ॑ पृथिवीम्। अस्का॑नृष्टभो॑ युवा॑गाः। स्कुन्नेमा॑

विश्वा भुवना। स्कृन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि।
आ स्कृन्नाञ्चायते वृषाँ। स्कृन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापत्तत्। तान्ते एतेनावं यज्ञे स्वाहा०। या
दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापत्तत्। तान्ते
एतेनावं यज्ञे स्वाहा०॥५३॥

[१४]

प्राणायु स्वाहा० व्यानायु स्वाहा० प्रानायु स्वाहा०। चक्षुषे स्वाहा०
श्रोत्रायु स्वाहा०। मनसे स्वाहा० वाचे सरस्वत्ये स्वाहा०॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा० पूष्णे शरसे स्वाहा०। पूष्णे प्रपृथ्यायु स्वाहा० पूष्णे
नरन्धिषायु स्वाहा०। पूष्णेऽहृणये स्वाहा० पूष्णे नरुणायु स्वाहा०। पूष्णे
सांकेतायु स्वाहा०॥५५॥

[१६]

उदस्यु शुष्माद्गुनुर्नात् विभर्ति। भारं पृथिवी न भूमा॑। प्र
शुक्रैतुं देवी मनीषा। अस्मध्मुत्तष्टे रथो न वाजी। अर्चन्त
एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन सूर्यमरोचयन्।
घर्मः शिरस्तद्यमग्निः। पुरीषमसि सं प्रियं प्रजया॒ पशुभिर्भुवत्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्न आद्रा॑ योनयो॑ या॑ कुलायिनी॑ः। ये तै॑ अग्न इन्दवो॑

या उ नाभंयः। यास्ते अग्ने तुनुवु ऊर्जो नामं। ताभिस्त्वमुभर्यौभिः
संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह सीदा। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि।
इदावथ्सरोऽसीदुवथ्सरोऽसि। इद्वृथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य
ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषः पुच्छम्। शुरदुत्तरः
पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपृक्षाश्चितंयः। अपरपृक्षाः पुरीषम्।
अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च कल्पन्ताम्।
ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवथ्सरस्ते कल्पताम्। अहोरात्राणी
ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवः सीद॥५८॥

चितंये नवं च॥१॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्वे ऊषुणं ऊतयैः। ऊर्ध्वो नः पाद्यऽहंसः।
विधुन्द्राणः समने बहूनाम्। युवान् सन्तं पलितो जंगार। देवस्य
पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार। सह्यः समान। यद्वते चिंदभिश्रिष्ठः।
पुरा जर्तभ्यं आतृदः। सन्धाता सन्धिं मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनर्खर्जा सुह रुद्या। मा नौ
घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्माङ् स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वधानः। मा

नः क्रतुभिरहीडितेभिरस्मान्। द्विषांसुनीते मा परां दाः। मा नौ रुद्रो निरकृतिर्मा नो अस्ता॑॥ मा द्यावांपृथिवी हींडिषाताम्॥६०॥

उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीव्याधामिह नः सखाया। आदित्यानां प्रसिंतिरहेतिः। उग्रा शतापाष्ठा घविषा परि णो वृणकु। इमं मै वरुण तत्त्वं यामि। त्वं नौ अग्ने स त्वं नौ अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्धयं तमस्स्परि। उदुत्यं चित्रम्। वयः सुपुर्णा॑॥ ६१॥

पुरोवसुरहीडिषाताऽ सुपुर्णा॑॥ ३॥ [२०]

भूर्भुवः सुवंः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सुह। विराजा ज्योतिषा सुह। यज्ञेन पर्यसा सुह। ब्रह्मणा तेजसा सुह। क्षत्रेण यशसा सुह। सुत्येन तपसा सुह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भुक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सुह पद्म॑॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवं। क्षुच्च तृष्णा॑ च। अस्तुक्षानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवं। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं द्विष्मः॥६३॥

स्त्रिक्षु स्त्रीहितिश्च स्त्रीहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाम्नी सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवं। ताभिरमुं

गंच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिंश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च
विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिंश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सुहुसुह्वाङ्शु
सहमानश्च सहस्वाङ्शु सहीयाङ्शु। एत्यु प्रेत्य विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोर्दीं जयन्तु। मासास्त्वा
श्रपयन्तु। क्रृतवस्त्वा पचन्तु। सुवृथ्सुरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फड् जुहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट्। इति वाचः
कूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ।
वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपुतौऽस्य प्रहर् भोजनेभ्यः। अग्ने
अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना संवदस्व। नमस्ते अस्तु
भगवः। सुकृते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते
नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः।
आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु
मा मा हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुम च॥१॥

[२८]

असून्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। युमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि। गृद्रः
सुपूर्णः कुणपुं निषेवसे। युमस्य दूतः प्रहितो भुवस्य चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृक्सो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्त मेऽभिराय।
तं मृत्यो मृत्यवै नय। स आर्त्याऽर्तिमाच्छ्रुतु॥७१॥

[३०]

यर्दीषितो यदि वा स्वकामी। भुयेडको वदति वाचमेताम्।
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्य कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदा द्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपसत्। हिरण्यक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्ने॥७४॥

[३३]

यदेतद्वृतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवै नय। त आर्त्याऽर्तिमाच्छ्रुन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुकथ्यौ पतसि। सुव्यमक्षिं निषेपि च। मेहकस्य

चनामेमत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदंग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हृतः। क्रिमीणाऽराजा०। अप्येषाऽस्थूपतिरहृतः।
अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो क्षुद्राः। अथो कृष्णा
अथो श्वेताः। अथो आशातिका हृताः। श्वेताभिः सुह सर्वे
हृताः॥७७॥

[३६]

आहुरावद्या। शृतस्य हृविषो यथा०। तथ्सत्यम्। यद्मुं यमस्य
जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्म्रसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषां प्रेक्षौ। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि। अुघस्य
त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुं द शिमिजावरि। तल्पेजे तल्पु उत्तुं दा। गिरी० रनु प्रवेशय।
मरीचीरुपु सन्तुं दा। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः। तावदितोऽमुं
नाशय। योऽस्मान्देष्टि। यं च वृयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्वायि भुवोऽद्वायि
भुवोऽद्वायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णम्।

निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि। ए अस्मे अस्मे।
सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी सुमित्। तामुग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्तां श्वाहा॑॥। अन्तरिक्षः सुमित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्तां श्वाहा॑॥। द्यौः सुमित्। तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्तां श्वाहा॑॥। प्राजापत्या मै सुमिदंसि सपलुक्षयंणी। भ्रातृव्युहा मैऽसि श्वाहा॑॥। अग्ने ब्रतपते ब्रुतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छकेयं तन्मै राध्यताम्। वायो ब्रतपतु आदित्य ब्रतपते। ब्रतानां ब्रतपते ब्रुतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मै राध्यताम्। द्यौः सुमित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽुं स्वाहा॥। अन्तरिक्षे सुमित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुऽ समिन्धे। तामुहऽ समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽुं स्वाहा॥। पृथिवी सुमित्। तामुग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामुहऽ समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताऽुं स्वाहा॥। प्राजापत्या मै सुमिदसि सपलक्षयणी। भ्रातृव्युहा मैऽसि स्वाहा॥। आदित्य व्रतपते व्रतमंचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायो व्रतपतेऽग्ने व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमंचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥
सुमिथसमिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाश्च च॥७।————[४१]

शं नो वातः पवतां मातुरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु नः शऽ रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दर्शि। इडोयै वास्त्वसि वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छिथ्मह्यवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छिथ्मह्यप्रतिष्ठः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं वि वात

वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवाना॑ दूत ईयंसे। द्वाविमौ
वातौ वातु आ सिन्धुरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यददो वातते
गृहेऽमृतस्य निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि
भेषजम्। ततो नो महु आवहु वातु आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयेभूर्नौ
हुदे प्रण आयूषिता तारिषत्। इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः
साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये
भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखुणं
प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्ये ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं
बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया॑ स्वस्त्या
स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ मृत्योर्मा पातुं प्राणापानौ मा मा
हासिष्टुं मयिं मेधां मयिं प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयिं मेधां
मयिं प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां मयिं
सूर्यो भ्राजो दधातु॥९०॥

द्युभिरुक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्चिना सौभगेभिः। तत्रो
मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया॑
नश्चित्र आ भुवदूती सदावृथः सखा॑। कया॑ शचिंषया वृता। कस्त्वा॑
सत्यो मदानां महिष्ठो मथस्दन्धसः। दृढाचिंदारुजे वसुं। अभी पु
णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भेवास्यूतिर्भिः। वयः सुपुर्णा॑

उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा क्रष्णयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि
चक्षुर्मुग्घ्यस्मान्त्रिधयैव बुद्धान्॥११॥

शं नौ देवीरभिष्टये आपो भवन्तु पीतयैः। शं योरभिस्त्रवन्तु
नः। ईशानां वार्याणां क्षयन्तीश्चरूपणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्।
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि
यं च वृयं द्विष्मः। आपो हिष्ठा मंयोभुवस्ता न ऊर्जे दंधातन। महे
रणाय चक्षुसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिंव
मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जुनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना शान्ता
सा मै शान्ता शुच॑ शमयतु। अन्तरिक्ष॑ शान्तं तद्वायुना
शान्तं तन्मे शान्त॑ शुच॑ शमयतु। द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन
शान्ता सा मै शान्ता शुच॑ शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्ष॑
शान्तिद्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः
शान्तिरादित्यः शान्तिश्वन्द्रमः शान्तिरक्षत्राणि शान्तिरापः शान्ति-
रोषधयः शान्तिरुपतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः
शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्रह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह॑ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
द्विपदे चतुष्पदे च शान्ति करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एहु
श्रीश्व हीश्व धृतिश्व तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रुद्धा सुत्यं धर्मश्वेतानि

मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माऽ॒ श्रीश्वं हीश्वं धृतिश्वं तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सृत्यं धर्मश्वेतानि॑ मा॒ मा॒ हाँसिषुः। उदायुषा॑
 स्वायुषोदोषंधीना॒ रसेनोत्पर्जन्यस्य॑ शुष्मेणोदस्थाममृता॒ अनु॑।
 तच्छक्षुर्देवहितं पुरस्ता॒च्छुक्रमुच्चरंत्। पश्येम् शरदः॑ शतं॑ जीवेम्
 शरदः॑ शतं॑ नन्दाम् शरदः॑ शतं॑ मोदाम् शरदः॑ शतं॑ भवाम् शरदः॑
 शतं॑ शृणवाम् शरदः॑ शतं॑ प्रब्रवाम् शरदः॑ शतमजीताः॑ स्याम्
 शरदः॑ शतं॑ ज्योक्तु॒ सूर्य॑ दृशो। य उदंगान्महृतोऽर्णवा॒द्विभ्राजमानः॑
 सरिरस्य॑ मध्याथ्स मा॑ वृषभो॑ लौहिताक्षः॑ सूर्यो॑ विपश्चिन्मनसा॑
 पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि॑ ब्रह्मण आणी॑ स्थो॑ ब्रह्मण आवपनमसि॑
 धारितेयं पृथिवी॑ ब्रह्मणा॑ मुही॑ धारितमेने॑ महदन्तरिक्षं॑ दिवं॑
 दाधार पृथिवी॑ सदेवां॑ यदुहं॑ वेद॑ तदुहं॑ धारयाणि॑ मा॑
 मद्वेदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे॑ माविशता॒ सुमीची॑ भूतस्य॑
 भव्यस्यावरुद्ध्यै॑ सर्वमायुरयाणि॑ सर्वमायुरयाणि॑ आभिर्गुर्भिर्यदतो॑
 न ऊनमाप्यायय॑ हरिवो॑ वर्धमानः। युदा॑ स्तोतृभ्यो॑ महिं॑ गोत्रा॑
 रुजासि॑ भूयिष्ठभाजो॑ अधे॑ ते॑ स्यामा॑ ब्रह्म॑ प्रावादिष्म॑ तन्नो॑ मा॑
 हाँसीत्॥१३॥

पुरावतो॑ दधातु॑ बुद्धां॑ जिन्वथ॑ दृशे॑ सुसं॑ च॥५॥

[४२]

नमो॑ वाचे॑ या॑ चौदिता॑ या॑ चानुदिता॑ तस्य॑ वाचे॑ नमो॑ नमो॑
 वाचे॑ नमो॑ वाचस्पतये॑ नमु॑ कृषिभ्यो॑ मत्रकृद्यो॑ मत्रपतिभ्यो॑
 मा॑ मामृषयो॑ मत्रकृतो॑ मत्रपतयः॑ परादुर्माहमृषीन्मत्रकृतो॑

मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टा॑ देवेभ्यः
 शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च
 सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वंदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो
 वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सूत्यं वंदिष्ये
 तस्मां अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशुनां
 भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा
 पातुं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं
 वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां
 मनुष्यभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ
 शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नुस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

देवा वै सूत्रमांसता। कृष्णिपरिमितं यशस्कामाः। तेऽब्रुवन्।
यन्नः प्रथमं यशो कृच्छात्। सर्वेषां नुस्तथ्सुहासुदितिं। तेषां कुरुक्षेत्रं
वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्धं आंसीत्। तूर्ध्मुत्तरार्धः।
परीणञ्जघनार्धः। मरवं उत्करः॥ १॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशो आच्छ्रुत्। तन्यकामयत। तेनापांक्रामत्।
तं देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुध्समानाः। तस्यान्वागंतस्य।
सुव्याघ्नुरजायत। दक्षिणादिष्वः। तस्मादिषुधुन्वं पुण्यंजन्म।
युज्जजन्मा हि॥ २॥

तमेकं सन्तमैः। बुहवो नाभ्यंधृष्णुवन्। तस्मादेकंमिषुधुन्वि-
नम्। बुहवोऽनिषुधुन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत। एकं मा सन्तं
बुहवो नाभ्यंधरपिषुरितिं। तस्य सिष्मियाणस्य तेजोऽपांक्रामत्।
तद्देवा ओषधीषु न्यूमृजुः। ते श्यामाकां अभवन्। स्मयाका वै
नामैते॥ ३॥

तथस्मयाकानाऽङ्गं स्मयाकत्वम्। तस्मा दीक्षितेनापि गृह्य
स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यैः। स धनुः प्रतिष्कम्यातिष्ठत्। ता उपदीका
अब्रुवन्वरं वृणामहै। अथं व इमङ्ग रन्धयाम। यत्र कं च खनाम।
तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र कं च खनन्ति।

तदपौऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारेवृत्तु ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य धनुर्विप्रवंमाणः
शिर् उदर्वर्तयत्। तद्यावापृथिवी अनुप्रावर्तता। यत्प्रावर्तता।
तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्। यद्भाँ(४)इत्यपतत्। तदधर्मस्य धर्मत्वम्।
मुहुतो वीर्यमपसुदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तथमाज्ञाः समाद्वम्। तः स्तृतं
देवतांस्त्रेधा व्यगृह्णता। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिनः
सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापेशीष्णा यज्ञेन यज्मानाः।
नाऽशिषोऽवारुन्धता। न सुवर्गं लोकमभ्यंजयन्। ते देवा
अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहै। ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
यत्प्रवर्ग्यः। तेन सर्णीष्णा यज्ञेन यज्मानाः। अवाऽशिषो-
ऽरुन्धता। अभि सुवर्गं लोकमंजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति।
यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति। तेन सर्णीष्णा यज्ञेन यज्मानाः।
अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति। तस्मादेष
आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्कुरो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्सुप्तं च॥७॥

सा॒वि॒त्रं जु॒होति॑ प्रसू॒त्यै। च॒तुर्गृही॒तेन॑ जुहोति। चतुर्ष्पादः
प॒शवः। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। चतस्रो॒ दिशः। दिक्ष्व॑व प्रतितिष्ठति।
छन्दा॑सि॒ दु॒वेभ्योऽपा॑क्रामन्। न वोऽभागानि॑ हृव्यं वंक्ष्याम्॒ इति।
तेभ्यं ए॒तच्चतुर्गृही॒तमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥८॥

देवतायै वषद्वारायां। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दाऽस्येव तत्
प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि॑ दुवेभ्यो॑ हृव्यं वंहन्ति। ब्रह्मवादिनो॑
वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य॑ गृहा(३)इ न हौतव्या(३)मिति।
हुविरै॒वै दीक्षितः। यजुहुयात्। हुविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदध्यात्।
यन्न जुहुयात्॥९॥

यज्ञपरुन्तरियात्। यजुरेव वंदेत्। न हुविष्कृतं यजमानमग्नौ
प्रदधाति। न यज्ञपरुन्तरैति। गायत्री छन्दाऽस्यत्यमन्यता। तस्यै॒
वषद्वारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्। तस्यै॒ द्वेधा रसः परापतत्।
पृथिवीमर्धः प्राविशत्। पुश्नुर्धः। यः पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पुश्न्। सोऽजाम्। यत्खांदिर्यभिर्भ-
वति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य॑ शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी।
ऊर्गवा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य॑ शिरः सम्भरति। यद्वैणवी। तेजो॑
वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य॑ शिरः सम्भरति। यद्वैङ्कंती। भा-
एवावरुन्धे। देवस्य॑ त्वा सवितुः प्रसूत्यै इत्यभिमादत्ते प्रसूत्यै।

अश्विनोऽर्बाहुभ्यामित्याहं। अश्विनौ हि देवानां मध्वर्यू आस्तांम्।
पृष्ठो हस्तांभ्यामित्याहु यत्यै। वज्रं इव वा एषा। यदप्रिः।
अप्रिरसि नारिरसीत्याहु शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्वेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्वेभ्य इति
वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतु इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य
शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य
शिरोऽच्छैति। प्र देव्यैतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृतां।
अच्छां वीरं नर्यं पङ्किराधसुमित्याह॥१३॥

पाङ्गो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव
यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनुं मे मः साथामित्याह।
आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। क्रच्यासंमद्य मुखस्य
शिरः इत्याह। यज्ञो वै मुखः। क्रच्यासंमद्य यज्ञस्य शिरः
इति वावैतदाह। मुखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्षं इत्याह।
निर्दिशयैवैनं द्वरति॥१४॥

त्रिरुहरति। त्रयं इमे लोकाः। एम्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
शिरः सम्भरति। तूष्णीं चंतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मांमृत्खनः करुण्यतरः। इयत्यग्रं
आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्धारं यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं
वा एत रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वूल्मीकम् । यद्वूल्मीकवृपा संभारो भवति । ऊर्जमेव
रसं पृथिव्या अवरुन्धे । अथो श्रोत्रमेव । श्रोत्रङ् ह्यैतत्पृथिव्याः ।
यद्वूल्मीकः । अबधिरो भवति । य एवं वेदो इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत् । स यत्र यत्र पुराक्रमत ॥१६॥

तत्राद्धियत । स पूर्तीकस्तुम्बे पराक्रमत । सौऽद्धियत ।
सौऽब्रवीत् । ऊति वै मै धा इति । तदूतीकानामूतीकृत्वम् ।
यदूतीका भवन्ति । यज्ञायैवोति दंधति । अग्निजा असि प्रजापते
रेत् इत्योह । य एव रसः पुशून्प्राविशत् ॥१७॥

तमेवावरुन्धे । पश्चैते संभारा भवन्ति । पाङ्गो यज्ञः । यावानेव
यज्ञः । तस्य शिरः सम्भरति । यद्वाम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत् ।
ग्राम्यान्पशूञ्चुचाऽप्येत् । कृष्णाजिनेन सम्भरति । आरुण्यानेव
पशूञ्चुचाप्यति । तस्माऽसुमावंत्पशूनां प्रजायमानानाम् ॥१८॥

आरुण्याः पशवः कनीयासः । शुचा ह्यृताः । लोमतः
सम्भरति । अतो ह्यस्य मेध्यम् । पुरिगृह्या यन्ति । रक्षसामपंहत्यै ।
बुहवो हरन्ति । अपचितिमेवास्मिन्दधति । उद्धते सिंकेतोपोप्ते
परिश्रिते निदंधति शान्त्यै । मदन्तीभिरुपं सृजति ॥१९॥

तेजं एवास्मिन्दधति । मधुं त्वा मधुला करोत्वित्याह ।
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधति । यद्वाम्याणां पात्राणां कुपालैः
ससृजेत् । ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽप्येत् । अर्मकुपालैः

सँ सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव शुचार्पयति।
 शर्कराभिः सँ सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वायां। अजलोमैः
 सँ सृजति। एषा वा अग्ने: प्रिया तनूः। यद्जा। प्रिययैवैनं तनुवा
 सँ सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य लोमभिः सँ सृजति।
 यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनेव यज्ञः सँ सृजति॥२०॥

याज्यायै न जुहुयादविशद्वेषुः शान्त्यै पङ्किराघसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां
 सृजति शन्त्वायाष्टो च॥२३॥

[२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि
 प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचार्पयेत्। अपहाय
 प्राणिति। प्राणानां गोपीथायां। न प्रवृग्य चाऽऽदित्यं चान्तरेयात्।
 यदन्तरेयात्। दुश्मर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथायां। वेणुना करोति।
 तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवृग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। मुखस्य
 शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवृग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्यैते पदे।
 अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवैनं
 करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्र्य इमे लोकाः। एषां लोकानामास्यै।
 छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति

व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रुजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धै। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वायां। वृष्णो अश्वस्य निष्पद्सीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैन धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैन ब्रह्मणा देवताभिरुद्धपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिशा आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्भवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथायां। क्रृजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्ये त्वा भूत्ये त्वेत्याह। इयं वा क्रृजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै।

इदम् हममामुष्यायुणं विशा पुशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन् पर्यूहमीत्याह।
 विशेवैन् पुशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन् पर्यूहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्।
 विशेवैन् पर्यूहति। पुशुभिरिति वैश्यस्य। पुशुभिरैवैन् पर्यूहति।
 असुर्यं पात्रमनांच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽच्छृणति। परमं वा
 एतत्पयः। यद्जक्षीरम्। परमेणैवैन् पयसाऽच्छृणति। यजुषा
 व्यावृत्यै। छन्दोभिराच्छृणति। छन्दोभिर्वा एष क्रियते। छन्दोभिरेव
 छन्दाऽस्याच्छृणति। छून्धि वाचुमित्याह। वाचमेवावरुन्धे।
 छून्ध्यूर्जुमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे। छून्धि हुविरित्याह।
 हुविरेवाकः। देवं पुरश्चर सुध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥
 स्याद्यत्र्वृग्यश्चन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दाऽसि निष्पत्पुणेत्याह सुक्षितिरनांच्छृणु छन्दाऽस्याच्छृणत्युष्टौ
 च॥३॥ [३]

ब्रह्मन्त्रचरिष्यामो होतंर्घर्ममभिष्ठुहीत्याह। एष वा एतरहि
 बृहस्पतिः। यद्भूत्या। तस्मां एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति। आत्मनोऽनात्यै।
 युमायं त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरैवैन्
 समर्धयति। मदन्तीभिः प्रोक्षति। तेजं एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजों दधाति। त्रिः
 प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह।
 रक्षसामपंहत्यै। अनवानम्। प्राणानाऽसन्त्वयै। त्रिष्ठभः
 सतीर्गयत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यज्ञमाने दधाति। सन्ततमन्वाह।
 प्राणानां मन्त्राद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपंहत्यै। यत्परिमिता
 अनुब्रूयात्। परिमितुमवरुन्धीता। अपरिमिता अन्वाह।
 अपरिमितस्यावरुच्छौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥३२॥

यत्प्रवृग्यः। ऊर्ज्ञाः। यन्मौओ वेदो भवति। ऊर्जेव यज्ञस्य
 शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणनेव यज्ञमाने दधाति।
 सूप्त जुहोति। सूप्त वै शीर्षपृष्ठ्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति।
 देवस्त्वा सविता मध्वाऽनुक्रित्याह॥३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति।
 अस्या अनंतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवृग्यः। अग्निः
 सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः
 प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वर्त्तिर्हिर्घ्येषः॥३४॥

अर्चिरंसि शोचिरसीत्याह। तेजे एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं देधाति।
 सङ्सोदस्व महाऽ असीत्याह। महान् ह्येषः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
 एते वाव त ऋत्विजेः। ये दर्शपूर्णमासयोः। अथं कथा होता
 यज्ञमानायाऽशिषो नाशास्तु इति। पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो
 यज्ञः। उपरिष्टादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यज्ञूऽप्याह। शीरुषत
 एव यज्ञस्य यज्ञमान अशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह।

प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्टात्। प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरक्षांसि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरक्षा भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे भूया मा मा हि सीरित्याहाहि सायै। चितः स्थ परिचित् इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यजस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मुरुतो रशमयः॥३७॥

स्वाहा मुद्द्विः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽऽदित्यः रश्मिभिः पर्यहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः। तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्वामणीः सजातैः पर्यूढः। अग्ने: सृष्टस्य युतः। विकङ्कृतं भा आच्छ्रृत्। यद्वैकङ्कृताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याहु व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्नायस्वेत्युपरिष्टाद्विरण्यमधि निदधाति। अमुष्या अन्तिदाहाय। अथौ आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अरहन् बिभ्रषि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनंमेतत्। गायुत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागंतमसीति
धवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यज्ञमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि
प्राणः। त्रिः परियन्ति। आवृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्बा क्रृतवः। क्रृतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्शर्मा वै स भवति। एष हु वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एताऽ हु वा
अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्शर्माऽभवत्। तस्मात्रिः परीत्य न चतुर्थं
पर्येयात्। आत्मनौ गोपीथायां प्राणा वै धवित्राणि। अव्यतिषङ्गं
धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृस्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्षवेव
प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। सर्वतो
धून्वन्ति। तस्मादयऽ सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहृष उपरिषदाशीर्ण्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञशक्राम् समष्टौ
द्वे च॥१३॥——————[४]

अग्निष्वा वसुभिः पुरस्तद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।
अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्तद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स
मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषेमेवैतामा शास्ते। इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसेत्याह। इन्द्रं एवैनं

रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन् छन्दसा। स मा रुचितो
रोचयेत्याह। आशिषंमेवैतामा शास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः
पुश्चाद्रोचयतु जागतेन् छन्दसेत्याह। वरुण एवैनंमादित्यैः
पुश्चाद्रोचयति जागतेन् छन्दसा॥४३॥

स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषंमेवैतामा शास्ते।
द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्धिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन् छन्दसेत्याह।
द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्धिरुत्तरतो रोचयत्यानुष्टुभेन् छन्दसा। स
मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषंमेवैतामा शास्ते। बृहस्पतिस्त्वा
विश्वैर्दवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन् छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं
विश्वैर्दवैरुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केन छन्दसा। स मा रुचितो
रोचयेत्याह। आशिषंमेवैतामा शास्ते॥४४॥

रोचितस्त्वं देव धर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष
देवेषु। रोचिषीयाहं मनुष्यैष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु।
सम्रांड्वर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
मनुष्यैष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासुमित्याह। रुचित
एवैष मनुष्यैष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुग्सि
रुच मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषंमेवैतामा शास्ते।
तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो धर्म इति प्रब्रूयात्।

अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी
रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको
यजमानः॥४५॥

पश्चाद्ब्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मा रुचितो रोचयेत्याहाशिष्मेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ
च॥३॥

[५]

शिरो वा एतद्यजस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्य प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो
यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्ब्राह्मतवः॥४६॥

ऋतुभ्यं एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवर्षसरः। संवर्षसरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः। अर्धमासेभ्यं एव
यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु। सुकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि
शिरः॥४७॥

अग्निष्ठोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्ठोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोकथ्यै प्रवृज्यात्। प्रजा
वै पशवं उकथान्ति। यदुकथ्यै प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य निर्दहेत्।
विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।

प्राणमेव प्रजासु वियांतयति। अपश्यं गोपामित्यांह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोपारं कुरुते। अनिपद्यमानुमित्यांह॥४९॥

न ह्यैष निपद्यते। आ च परां च पथिभिश्चरन्तुमित्यांह। आ च ह्यैष परां च पथिभिश्चरति। स सुधीचीः स विषूचीर्वसानु इत्यांह। सुधीचीश्च ह्यैष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्यांह। आ ह्यैष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्यांह। वासन्तिकावेवास्मा क्रृतू कल्पयति। समग्निरुग्निनां गुतेत्यांह॥५०॥

ग्रैष्मावेवास्मा क्रृतू कल्पयति। समग्निरुग्निनां गुतेत्यांह। अग्निर्ह्यवैषोऽग्निनां सुङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गुतेत्यांह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धूर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्यांह। शारदावेवास्मा क्रृतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा युच्छेत्यांह। होत्राभिरेवेमाल्लोकान्धसन्दधाति। विश्वासां भुवां पत् इत्यांह। हैमन्तिकावेवास्मा क्रृतू कल्पयति। देवशूस्त्वं दैव धर्म देवान्पाहीत्यांह। शैशिरावेवास्मा क्रृतू कल्पयति। तुपोजां वाचमस्मे नियेच्छ देवायुवमित्यांह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानुमित्यांह। गर्भो ह्यैष देवानाम्। पिता

मंतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता।
यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ सः
सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्य च सःशास्ति।
आयुर्दास्त्वमुस्मभ्य घर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै
तेऽवकाशा भवन्ति। पतिंयै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दर्शमी। प्राणनेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा
विराट। अन्नं विराट। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य
शिरोऽच्छिद्यत। तदेवा होत्राभिः प्रत्यंदधुः। क्रत्विजोऽवैक्षन्ते।
एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानाऽ
सृष्टैः। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो
भवति। सं प्रजा एंघन्ते। रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्।
ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवैक्षेत।
यत्पत्यवैक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावैक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।

प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुत्तर्णिपद्मानुमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मा ऋतु कल्पयति रुप्ते
कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चृत्वार्हं च॥१२॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोऽर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनो हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्।
पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदुदेऽदित्यै रास्ताऽसीत्याह
यजुःकृत्यै। इडु एह्यदित्यं एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै
देवनामानि। देवनामैरेवैनामाह्यति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्यति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामाह्यति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह। युथायजुरेवै-
तत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वृथ्सः। पूषा
त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतंया पुशवः॥५९॥

स्वयैवैन देवतंयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनो वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। यस्ते
स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उम्म घर्म॑ शि॒षोम्म घर्म॑
पांहि घर्माय॑ शि॒षेत्याह। यथा॑ ब्रूयादमुष्मै देहीति। तादगेव तत्।
बृहस्पतिस्त्वोप्सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्म॑णैवैनामुप्सीदति। दानवः

स्थं पेरंव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वगृतो लोहितेत्याहु
व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरंस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व
बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो हौषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय
पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति।
द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सुहोर्जो
भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनभागमकः। अश्विनौ वा एतद्यजस्य
शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियात्
इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां
वर्षद्वरोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्म पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन
समर्धयति। यद्वषद्वृर्यात्। यातयामाऽस्य वषद्वारः स्यात्। यन्न
वर्षद्वृर्यात्। रक्षाऽसि यज्ञः हन्युः। वडित्याह। पुरोक्षमेव
वर्षद्वरोति। नास्य यातयामा वषद्वारो भवति। न यज्ञः रक्षाऽसि
घन्ति॥६३॥

स्वाहा० त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो
वा अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवैन जुहोति।
मधुं हविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तुपेत्याह।

यथायजुरेवैतत्। द्यावांपृथिवीभ्यां^१ त्वा परिगृह्णामीत्याह।
द्यावांपृथिवीभ्यांमेवैन् परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमरहति। देवानां त्वा पितृणामनुमते
भर्तुं शकेयमित्याह। देवैरेवैन पितृभिरनुमत आदत्ते। वि वा
एनमेतदर्थयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्य पुरो जुहूति। तेजोऽसि
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा
मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मा हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मा
हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवर्सि सुवर्म यच्छ दिव यच्छ दिवो मा पाहीत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत्प्रवृग्यः। आत्मा
वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मनेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति।
अनवानम्। प्राणानाऽ सन्तत्यै। पञ्चाह॥६६॥

पाङ्को यज्ञः। यावनेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। अग्नये
त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा ओदित्योऽग्निर्वसुमान्। तस्मा
एवैन जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह। चन्द्रमा वै
सोमा रुद्रवान्। तस्मा एवैन जुहोति। वरुणाय त्वाऽदित्यवते
स्वाहेत्याह॥६७॥

अफ्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैन जुहोति। बृहस्पतये

त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहेत्यांह। ब्रह्म॑ वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्म॑णैवैनं
जुहोति। सुवित्रे त्वंभुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्यांह।
सुवथसुरो वै सवितर्भुमान् विभुमान्नभुमान् वाजवान्। तस्मा एवैनं
जुहोति। युमायु त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्यांह। प्राणो वै
युमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मा एवैनं जुहोति। एताभ्युं एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दश
सम्पद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
रौहिणाभ्युं वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्। तद्रौहिणयो रौहिणत्वम्।
यद्रौहिणौ भवतः। रौहिणाभ्यामेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
अहज्योतिः केतुना जुषता॒ सुज्योतिज्योतिषां॒ स्वाहा॑
रात्रिज्योतिः केतुना जुषता॒ सुज्योतिज्योतिषां॒ स्वाहेत्यांह।
आदित्यमेव तद्मुष्मिल्लोकेऽहो परस्ताद्वाधार। रात्रिया अवस्तात्।
तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां धृतः॥६९॥

मनुष्नामानि पुशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहर्थयति ग्रन्ति गृहात्यहि॑साये पञ्चाऽहादित्यवते स्वाहेत्यांह
पितृमानेति चत्वारि च॥१२॥

[७]

विश्वा आशा॑ दक्षिणसदित्यांह। विश्वानेव देवान्मीणाति।
अथो दुरिष्ठा एवैनं पाति। विश्वां देवानयाऽहेत्यांह। विश्वानेव
देवान्मांगधेयेन समर्धयति। स्वाहांकृतस्य घर्मस्य मधोः
पिबतमश्विनेत्यांह। अश्विनावेव भांगधेयेन समर्धयति। स्वाहाऽग्नये
यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्यांह। अभ्यैवैनं घारयति। अथो

हुविरेवाकं॥७०॥

अश्विना घर्म पातः हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह।
अश्विनावेव भागधेयेन समर्थयति। अनु वां द्यावापृथिवी
मसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
इन्द्राय हि पुरो हृयतै। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
वषद्वृते जुहोति। रक्षसामपंहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
घर्ममंपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
अमसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्य यथावण्णमो दिवे नमः
पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधो इमं यज्ञं यज्ञमिमं
दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं गच्छान्तरिक्षं
गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वैवैनं लोकेषु प्रतिष्ठापयति। पञ्च
प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छे-
त्याह। उभयोष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पर्जन्यो
भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राण्विन्वते। तद्वानाम्।
यद्विक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुद्ङ्लः। तदुद्राणाम्। प्राश्चमुदश्च
पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति।

सर्वा दिशः समेघन्ते। अन्तःपरिधि पिंचयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्यांह। इषमेवोर्जं
यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्यांह। यजमानायैवैता-
माशिषुमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्यांय पीपिहीत्यांह। आत्मनं
एवैतामाशिषुमा शास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नायं त्वेन्द्रियायं त्वा भूत्यै
त्वेत्यांह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मै न्यस्मे ब्रह्माणि
धारयेत्यांह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्याभिचरेत्। अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयाम्युमुनां सुह निर्थं गच्छेति
ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैन सुह निर्थं गमयति। पृष्ठे
शरसे स्वाहेत्यांह। या एव देवता हुतभागः। ताम्यं एवैनं जुहोति।
ग्रावेभ्यः स्वाहेत्यांह। या एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताम्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्यांह। प्राणा वै देवा:
प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्यांह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्यांह। ये
वै यज्वानः। ते पितरौ घर्मपाः। तेभ्यं एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्रायं रुद्रहौत्रे स्वाहेत्यांह। रुद्रमेव भागधेयैन समर्धयति।
सुर्वतः समनक्ति। सुर्वतं एव रुद्रं निरवेदयते। उदश्चं निरस्यति।
एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवेदयते। अप

उपस्पृशति मेध्युत्वायां। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुक्तं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अर्पीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने सुमित्या समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माऽङ्गीरित्यांह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अर्पीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने सुमित्या
समिध्यस्वाऽयुर्मे दा वर्चसा माऽङ्गीरित्यांह। आयुरेवास्मिन्वर्चो
दधाति। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिज्योतिः
सूर्यः स्वाहेत्यांह। युथायुजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
हौतुव्यमग्निहोत्रा(३)न्न हौतुव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्।
अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव हौतुव्यम्। युथापूर्वमाहुती जुहोति।
नाग्निः पराभवति। हुतः हुविर्मधुं हुविरित्यांह। स्वदयत्येवैनम्।
इन्द्रतमेऽग्नावित्यांह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति।
पिता नौऽसि मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्यामं ते
देव घर्मं मधुमतो वाजवतः पितुमत् इत्यांह। आशिषमेवैतामा
शास्तो। स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै।
तेजसा वा एते व्यृध्यन्ते। ये प्रवृग्येण चरन्ति। प्राशन्ति। तेज
एवात्मन्दधते॥८१॥

संवथ्सुरं न मां समंशजीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन
पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तथ्सङ्शयति।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजिं सौर्ये
ब्रह्मसन्ध्यदधत्। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनांगोपायत्।
तस्मादेतद्वृतं चार्यम्। तेजसो गोपीथायै। तस्मादेतानि यजूऽषि
विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रुश्मिभ्यु॑ इति॒ प्रातः
सङ्सादयति। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्षत्रेभ्यु॑ इति॒ सायम्। एता वा एतस्य
देवताः। ताभिरेवैन॑ समर्धयति॥८२॥

अङ्कुरश्चुनेत्याह प्रदिशो गुच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधि पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवैन
जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्युग्रावित्याह दधतेऽगोपायस्तु स च॥१३॥

[८]

घर्म या ते॑ दिवि॒ शुगिरि॑ तिस्त्रि॑ आहुतीर्जुहोति।
छन्दोभिरेवास्यैभ्यो॑ लोकेभ्यः॑ शुचमव॑ यजते। इयत्यग्रे॑
जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रये॑ इमे॑ लोकाः। अनु॑ नोऽद्यानु॑-
मतिरित्याहानु॑मत्यै। दिवस्त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याह। दिव॑
एवेमाँलोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याह॥८३॥

एष्वैव लोकेषु॑ प्रजा॑ दाधार। प्राणस्य॑ त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याह।
प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो॑ वा॑ एतद्यज्ञस्य॑ यत्प्रवर्ग्यः। असौ॑
खलु॑ वा॑ आदित्यः॑ प्रवर्ग्यः। तं यद्विक्षिणा॑ प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्।
जिह्वां॑ यज्ञस्य॑ शिरो॑ हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य॑
शिरः॑ प्रतिदधाति॥८४॥

प्राञ्चमुद्वासयति। तस्मांदसावादित्यः पुरस्तादुदैति। शुफोपय-
मान्धुवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववंहरन्ति। सात्मानमेवैनुः सतनुं करोति।
सात्माऽमुष्मिलोके भवति। य एवं वेदा। औदुम्बराणि भवन्ति।
ऊर्गवा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा अन्वित्या॥८५॥

यज्ञः रक्षा॒सि जिघा॑सन्ति। साम्ना॑ प्रस्तोताऽन्ववैति। साम्
वै रक्षोहा। रक्षसामपंहत्यै। त्रिनिधनमुपैति। त्रयं इमे लोकाः। एम्य
एव लोकेभ्यो रक्षाऽङ्गस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः
पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवी॑ शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः
शुचार्पयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वन्स्पतिषु।
वनस्पतीञ्छुचार्पयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै
हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनुं प्रतिष्ठापयति। वल्मुरसि शं युधांया॑
इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्वा अग्निः। यावनेवाग्निः।
तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा क्रृतवः। क्रृतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
स्त्रक्तिर्नाभिरकृतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा क्रृतम्। तस्यां एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।

तस्मादेवमांह। सदो विश्वायुरित्यांह। सदो हीयम्। अप द्वेषे अप हर इत्यांहु भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति दृग्मा मंधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्ग्वा अन्नाद्यं दधिं। ऊर्जैवैनंमन्नाद्यैन् समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व इत्यांह। रूपमेवास्यैतन्महिमानः रन्ति बन्धुतां व्याचेष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्यांह। आशिषमेवेतामा शास्ते। व्यसौ यौऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यांह। अभिचार एवास्यैषः। अचिक्रदद्वृषा हरिरित्यांह। वृषा ह्यैषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्यांह। स्तौत्यैवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्यांह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मा हि॒सीरित्याहा॒हि॒सायै। विश्वावसु॒सोम गन्धर्वमित्यांह। यदेवास्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेना प्याययति। विश्वावसुरभि तत्रो गृणत्वित्यांह॥९१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्बानो धिय इत्रो अव्यादित्यांह। क्रृतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्यांह। प्राणा वा अमृताः। प्राणेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्यांह। देवो ह्यैष सं देवानुपैति। इदमुहं मनुष्यो मनुष्यानित्यांह॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवृग्य मुद्दासयन। प्रजां पशून्थसोमपीथमनूद्वासुः सोमं पीथानुमेहिं। सुह प्रजया सुह रायस्पोषेणत्याह। प्रजामेव पशून्थसोमपीथमात्मन्यते। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्मालोकाच्यवते। यः प्रवृग्य मुद्दासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्यां पुनरेत्य गारहं पत्ये जुहोति। अयं वै लोको गारहं पत्यः। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः। यथसौरी भवतः। तेनैव सुवर्गलोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मांस्त्वा परम्पाय इत्याह दधात्यन्वित्य रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्घयति हौषं गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥११॥ [१]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्। तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूङ्घर्यभवन्। शुक्रियाणां वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्ययः। यद्दोः पयः॥१४॥

तथसाम्रः पयः। यद्जायै पयः। तद्वेवानां पयः। तस्माद्यत्रैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयं सा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयं साऽन्नाद्येनु समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवृग्य भक्षयति।

यस्यैवं विदुषः प्रवृग्यः प्रवृज्यते । उत्तरवेद्यामुद्भासयेत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः ॥१५॥

तेजः प्रवृग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्भासयेदन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्रवृग्यः। मुखमुत्तरवेदिः। शीर्षैव मुखः सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्भासितं वयांसि पूर्यासते। परि वै तां समां प्रजावयांस्यासते ॥१६॥

तस्मांदुत्तरवेद्यामेवद्भासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो वा पुश्चाद्वोद्भासयेत्। पुरस्तद्वा एतज्योतिरुदैति। तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्भासयति। अपां मध्य उद्भासयेत्। अपां वा एतन्मध्यज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवृग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति ॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्भासयेत्। एष वा अग्निर्वैश्वानुरः। यत्रवृग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानुरेणाभि प्रवर्तयति। औदुम्बर्याः शाखायामुद्भासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः ॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायुणस्य शुचा प्राणमपि दहमीत्याह। शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्त्तिमार्च्छति। यत्र दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः। तदुद्भासयेद्वृष्टिकामस्य। एता वा

अपामनुज्ज्ञावर्यो नामं। यद्भाः। असौ खलु वा आदित्य इतो
वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं नियच्छति। ता
आपो नियंता धन्वना यन्ति॥९९॥

गोः पर्ये उत्तरवेदिरासते स्थापयति घर्मो यन्ति॥६॥ [१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सुम्रादथसम्भृतः। घर्मः प्रवृत्तः।
मुहावीर उद्धासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स
एतानि नामान्यकुरुता य एवं वेदा। विदुरेन नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति॥१००॥

यो वै वर्सीयाऽसं यथानाममुपचरति। पुण्यार्ति वै स तस्मै
कामयते। पुण्यार्तिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेदा। तस्मादेवं विद्वान्।
घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सुम्राडिति नक्तम्। एते वा एतस्य प्रिये
तुनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवैन तुनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्थयति। कीर्तिरस्य पूर्वांच्छति
जनतामायुतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः प्रवर्ग्यैवानु
व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्सुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवर्ग्य प्रवृणक्ति।
गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति। पूर्वाऽस्य जनं युतः
कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सऽसन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पर्यस्यानीय-
माने। मारुतः क्वथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्णन्दमानः।

मैत्रः शरो गृहीतः। तेजु उद्यतः। वायुहिंयमाणः। प्रजापतिरहूयमानो
वाग्घुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुता। य एवं वेदे। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
यन्मृन्मयमाहुतिं नाशजुतेऽथ। कस्मादेषोऽशजुतु इति। वागेष इति
ब्रूयात्। वाच्येव वाच दधाति॥१०४॥

तस्मादशजुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशुधा विहितः। यत्रवर्ग्यः।
यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत।
यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नमसृजत। अन्नं प्रजापतिः।
प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तु नुवा संस्त्रो हूयमानो वाग्घुतो दधात्येषः॥६॥——————[११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाऽ एति।
यद्वृत्तीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते। आदित्यो
भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा भूत्वा
नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्पञ्चेऽहन्प्रवृज्यते। क्रतुर्भूत्वा संवध्सरमेति। यथसंस्तुमेऽहन्प्र-
वृज्यते। ध्रुता भूत्वा शक्तीमेति। यदेष्टमेऽहन्प्रवृज्यते।
बहुस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति। यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा

त्रिवृतं इमाँल्लोकानेति। यद्वश्मेऽहंन्रवृज्यते। वरुणो भूत्वा
विराजेति॥१०७॥

यदेकादृशोऽहंन्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभेति।
यद्वादृशोऽहंन्रवृज्यते। सोमो भूत्वा सुत्यामैति। यत्पुरस्तादुपसदां
प्रवृज्यते। तस्मादितः पराङ्मूलोकाङ्स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदां
प्रवृज्यते। तस्माद्मुतोऽर्वाङ्गिमाँल्लोकाङ्स्तपन्नेति। य एवं वेदं
ऐव तंपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजेति तपति॥३॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा सिश्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च ॥ ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः ॥

परेयुवाऽसं प्रवतो महीरनुं बहुभ्यः पन्थामनपस्पशानम्।
वैवस्वतः सङ्गमनुं जनानां यमः राजानः हविषां दुवस्यत।
इदं त्वा वस्त्रं प्रथमन्वागुन्नपैतदूहं यदिहाविभः पुरा। इष्टापूर्तमनु
सम्पश्य दक्षिणां यथा ते दत्तं बहुधा वि बन्धुषु। इमौ युनज्ञिमि ते
वही असुनीथाय वोढवै। याभ्यां यमस्य सादनः सुकृतां चापि
गच्छतात्। पूषा त्वेतश्यावयतु प्रविद्वाननष्टपशुभुवनस्य गोपाः। स
त्वेतेभ्यः परिददात्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रेभ्यः। पूषेमा आशा
अनुवेद सर्वाः सो अस्मा अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणि
सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुर एतु प्रविद्वान् ॥ १ ॥

आयुर्विश्वायुः परिपासति त्वा पूषा त्वा पातु प्रपथे पुरस्तात्।
यत्राऽसते सुकृतो यत्र ते युस्तत्रं त्वा देवः संविता दधातु।
भुवनस्य पत इदः हविः। अग्नयै रयिमते स्वाहा॑। पुरुषस्य
सयावर्यपेदधानि मृज्महे। यथा नो अत्र नापरः पुरा जरस् आयति।
पुरुषस्य सयावरि वि तै प्राणमसि स्रसम्। शरीरेण महीमिहि
स्वधयेहि पितृनुप्रजयाऽस्मानिहावह। मैव मां स्ता प्रियेऽहं
देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभंसा संव्ययन्त्युभौ नो

लोकौ पर्यावृथस्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यतु उपं त्वा मर्त्ये प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेषु एहि। हस्ताभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूवा। सुवर्णः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विर्जीहरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्। एष यश्वमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवंसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जरहृषाणे दधिद्विधक्ष्यन्पर्यङ्गयातै। मैनमग्ने विदंहो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवौ जातवेदोऽथेमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ-

पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छु यदि तत्र ते हितमोषधीषु
 प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते शोचिस्तपतु
 तं तै अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमः सुकृतां
 यत्र लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि।
 वैश्वानरः पुत्रः पित्रे लोककृञ्जातवेदो वहेमः सुकृतां यत्र
 लोकाः॥४॥

विद्वानुभ्यावृथ्याभिमातीर्जयेम् शरीरश्चत्वारि च॥४॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा—
 ८९ख्यात्रे स्वाहा७पाख्यात्रे स्वाहा७भिलालपते स्वाहा७पलालपते
 स्वाहा७ग्रये कर्मकृते स्वाहा यमत्र नाधीमस्तस्मै स्वाहा७।
 यस्त इधमं जुभरंभिस्थिदानो मूर्धान् वात् तपते त्वाया। दिवो
 विश्वस्माध्सीमघायत उरुष्यः। अस्मात्त्वमधिं जातो७सि त्वदयं
 जायतां पुनः। अग्रये वैश्वानरायं सुवर्गायं लोकाय स्वाहा७॥५॥
 य एतस्य त्वत्पञ्च॥५॥ [२]

प्र केतुना॑ बृहता भाँत्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रोरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानंडपामुपस्थे महिषो वर्वर्ध। इदं तु एकं
 पर ऊत् एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै
 चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थै। नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः
 हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य

योनौ शकुनं भुरुण्युम्। अतिंद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ
साधुना॑ पथा। अथा॑ पितृन्सुविदत्रा॒ अर्पीहि यमेन ये संधमादु॑
मदंन्ति। यौ ते॑ श्वानौ यमरक्षितारौ॑ चतुरक्षौ पंथिरक्षी॑ नृचक्षसा।
ताभ्या॒ राजन्परि॑ देह्येन॒ स्वस्ति चास्मा अनमीवं च॑ धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ॑ यमस्य॑ दृतौ॑ चरतो॑ वशा॒
अनु॑। तावस्मभ्य॑ दृशये॑ सूर्यायु॑ पुनर्दत्ता॑ वसुमधेह॑ भुद्रम्।
सोम् एकेभ्यः॑ पवते॑ घृतमेक॑ उपासते। येभ्यो॑ मधु॑ प्रधावंति॑
ता॒ श्विदेवापि॑ गच्छतात्। ये॑ युध्यन्ते॑ प्रधनेषु॑ शूरांसो॑ ये॑
तनुत्यजः। ये॑ वा॑ सुहसंदक्षिणस्ता॒ श्विदेवापि॑ गच्छतात्। तपसा॑
ये॑ अनाधृष्यास्तपसा॑ ये॑ सुवर्गताः। तपो॑ ये॑ चक्रिरे॑ महत्ता॒ श्विदेवापि॑
गच्छतात्। अशमन्वतीरेवतीः॑ स॒ रभधुमुत्तिष्ठतु॑ प्रतरता॑ सखायः।
अत्रा॑ जहाम् ये॑ असुन्नशेवा॑ शिवान् वयमुभि॑ वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै॑ देवस्य॑ सवितुः॑ पवित्र॑ सुहस्रधार॑ वितंतमन्तरिक्षे।
येनापुनादिन्द्रमन्तर्मात्यै॑ तेनाहं॑ मा॒ सर्वतनु॑ पुनामि।
या॑ राष्ट्रात्पन्नादपु॑ यन्ति॑ शाखा॑ अभिमृता॑ नृपतिमिच्छमानाः।
धातुस्ताः॑ सर्वाः॑ पवनेन पूताः॑ प्रजयास्मान्त्रया॑ वर्चसा॑ स॒ सृजाथ।
उद्धयं॑ तमस्स्परि॑ पश्यन्तो॑ ज्योतिरुत्तरम्। देवं॑ देवत्रा॑ सूर्यमग्नम्
ज्योतिरुत्तमम्। धाता॑ पुनातु॑ सविता॑ पुनातु। अग्नेस्तेजसा॑ सूर्यस्य॑
वर्चसा॑॥८॥

यन्ते अग्निममन्थाम् वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः शमयामसि
क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने सुमदहस्त्वमु निर्वापया पुनः।
क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके शीतिकावति
ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वग्निः शमयः। शं
ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनुक्याः। शं ते समुद्रिया आपः
शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते स्ववन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः।
शन्ते नीहारो वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥१॥

अव सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्तु आहुतश्चरति स्वधाभिः।
आयुर्वसानु उपयातु शेषः सङ्गच्छतां तनुवा जातवेदः। सङ्गच्छस्व
पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे व्योमन्। यत्र भूम्यै
वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः सविता दधातु। यत्ते कृष्णः
शंकुन आतुतोदपि पिपीलः सुर्प उत वा श्वापंदः। अग्निष्टद्विश्वादनृण
कृणोतु सोमश्च यो ब्राह्मणमविवेशां उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व
मेह गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र
त्वा देवः सविता दधातु। इदं तु एकं पर ऊतु एकं तृतीयेन
ज्योतिषां संविशस्व। सुवेशनस्तनुवे चारुरेधि प्रियो देवानां परमे
सुधस्थैः। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकं कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन
त्वं यम्यां संविदानोत्तमं नाकुमधि रोहेमम्। अशमन्वती रेवतीर्यद्वै
देवस्यं सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्ययं तमसुस्परिं धाता पुनातु।

अस्मात्त्वमधि॑ जातोऽस्ययं त्वदधिंजायताम्। अग्रये॑ वैश्वानुराय॑
सुवर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहा॑॥१०॥

अवंशीयता ४ सुधस्थे॒ पञ्चं च॥२॥

[४]

आयांतु देवः सुमनाभिरूतिभिर्युमो हवेह प्रयंताभिरूक्ता।
आसीदता॒ सुप्रयतेह बुरहिष्यूर्जाय॑ जात्यै मम॑ शत्रुहत्यै। युमे
इव यत्माने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा देवयन्तः। आसीदतङ्गं स्वमुं
लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय सोमः॒ सुनुत
युमाय॑ जुहुता हुविः। युमः॒ हृ युज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः।
युमाय॑ घृतवंद्विर्जुहोत् प्रचं तिष्ठत। स नो देवेष्वायंमदीर्घमायुः
प्रजीवसे॑। युमाय॑ मधुमत्तमः॒ राज्ञे हृव्यं जुहोतन। इदं नम्
ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृन्द्यः॥११॥

योऽस्य कौष्य जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं भङ्गश्रवो
गायु यो राजानपरोध्यः। युमङ्गय॑ भङ्गश्रवो यो राजानपरोध्यः।
येनाऽपो नद्यौ धन्वानि॒ येनु द्यौः पृथिवी दृढा। हिरण्यकृक्ष्यान्
सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो
राजाऽभि॒ तिष्ठति। युमो दाधार पृथिवीं युमो विश्वमिदं जगत्।
युमाय सर्वमित्रस्थे यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा
पञ्च दुशरप्रयः। युमं यो विद्याथ्स ब्रूयाद्यैकं ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्वकेभि॒ पतति॒ षड्वर्विरक्मिद्वृहत्। गायुत्री त्रिष्टुप्छन्दाऽसि॒
सर्वा॒ ता युम आहिता। अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं जगत्।

वैवंस्वतो न तृप्यति पश्चभिर्मानवैर्यमः। वैवंस्वते विविच्यन्ते यमे
राजनि ते जनाः। ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते
राजन्निह विविच्यन्ते ऽथा यन्ति त्वामुप॑। देवाङ्गश्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाङ्गश्चापुचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते युमः।
अत्रां नो विश्पतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकूद्यो विजानुतेऽनु वेनति॥३॥

[५]

वैश्वानरे हुविरिदं जुहोमि साहुस्रमुथ्सँ शतधारमेतम्।
तस्मिन्नेष पितरं पितामुहं प्रपितामहं बिभरुत्पिन्वमाने।
द्रुप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
तृतीयं योनिमनु सुश्वरन्तं द्रुप्सं जुहोम्यनु सुस होत्राः। इमँ
संमुद्रँ शतधारमुथ्सव्यच्यमानु भुवनस्य मध्यै। घृतं दुहानामदिति
जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्। अपेतु वीतु वि च सर्पुतातो
येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं युमो
दंदात्ववसानमस्मै। सुवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थु
आदेये। तेभिर्युज्यन्तामध्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वर्त्रा
बंध्यन्ताँ शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
शुनासीराविमां वाचं यद्विच चक्रथुः पर्यः। तेनेमामुप॑ सिश्वतम्।
सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाचीं सुभगे भव। यथा नः सुभगा संसि यथा
नः सुफला संसि। सुवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थु

आदेधे। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमन्त्रिया देवयाना अतारिष्म्
तमसस्पारमस्य। ज्योतिरापाम् सुवरगन्म्॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः।
इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवी॒ रेतसाऽवति।
यथा॑ युमाय॑ हार्म्यमवपुन्मश्च मानुवाः। एुवं वंपामि हार्म्य॑ यथासाम
जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो॑
देवतां। प्रजापतिर्वः सादयतु॑ तया॑ देवतया। आप्यायस्व॑ सन्ते॥१६॥
अन्तिया अंगन्म सुस च॥२॥ [६]

उत्ते॑ तम्भोमि पृथिवी॑ त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अह॒ रिषम्।
एताऽ स्थूणा॑ पितरो॑ धारयन्तु॑ तेऽत्रा॑ युमः सादनाते॑ मिनोतु।
उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं पृथिवी॒ सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा
युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा॑ पातु॑ निरक्षेत्या॑ उपस्थ्यै। उञ्चश्चस्व पृथिवि॑
मा॑ विबाधिथा॑ सूपायुनास्मै॑ भव सूपवश्चना। माता॑ पुत्रं यथा॑
सिचाभ्येनं भूमि॑ वृणु। उञ्चश्चमाना॑ पृथिवी॑ हि तिष्ठसि॑ सुहस्रं॑ मित॑
उप॑ हि॑ श्रयन्ताम्। ते॑ गृहासौ॑ मधुश्चुतो॑ विश्वाहाँस्मै॑ शरणाः॑ सुन्त्वत्रा॑।
एण्ठीर्धाना॑ हरिणीरर्जुनी॑ः सन्तु॑ धेनवः। तिलवथ्सा॑ ऊर्जमस्मै॑ दुहाना॑
विश्वाहा॑ सुन्त्वनपस्फुरन्ती॑ः॥१७॥

एषा॑ ते॑ यमसादने॑ स्वधा॑ निर्धीयते॑ गृहे। अक्षितिर्नाम॑ ते॑
असौ। इदं पितृभ्यः॑ प्रभरेम बरहिर्देवभ्यो॑ जीवन्तु॑ उत्तरं भरेम।
तत्त्वमारोहासो॑ मेघ्यो॑ भव॑ यमेन् त्वं युम्या॑ संविदानः। मा त्वा॑ वृक्षै॑

सम्बाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन् हि यत्र गच्छास्येद्यांसं
यमुराज्यैँ मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता पृथिवी मही।
वैवस्वतः हि गच्छांसि यमुराज्ये विराजसि। नुळं पुवमारोहैतं
नुळेनं पुथोऽन्विहि। स त्वं नुळपूळो भूत्वा सन्तरं प्रतुरोत्तर॥१८॥

सुवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थु आदधे। तेभ्यः
पृथिवि शं भव। षड्हौता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च
गच्छं पृथिवीं च धर्मणा। अुपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां यस्ते स्व इतरो
देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तैः ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो
मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः शमुं ते सन्त्वोषधीः।
कल्पन्तां मे दिशः शुग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्युमुष्य
शर्मांसि पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया।
अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रुधस्य
त्वा विष्टपे सादयाम्युमुष्य शर्मांसि पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्धृतवाङ्श्वरुरेह सौदतृतभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।
योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत् ये देवानां घृतभांगा इह स्थ। एषा
तैः यमुसादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ। दशांक्षरा ताः रक्षस्व
तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दभन्ति तरो

देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतंया। अपूपवाऽच्छृतवाँन्
क्षीरवान्दधिंवान्मधुमाङ्श्चरुरेह सौदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।
योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत् ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागाः
दधिभागाः मधुभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते
गृहेऽसौ। श्रुताक्षरा सुहस्राक्षराऽयुताक्षराऽच्युताक्षरा ताऽरक्षस्व
तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दंभन्तिरो देवता॥
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतंया॥२०॥

अनंपस्फुरन्तीरुत्तरं देवतंया द्वे च॥४॥

[७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र।
तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुधोः करोतु।
त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा मध्यादादेदे
चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां प्रियतमां मम।
इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु। काशानां स्तम्बमाहर
रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः पराभवन्नधायवो यथा
तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर पितृणामोषधीं प्रियाम्।
अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो फलम्॥२१॥

लोकं पृष्ठं ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शः हि ते
घृणिः शमुं ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः। इदमेव
मेतोऽपरामार्तिमाराम् काश्चन। तथा तदश्चिभ्यां कृतं मित्रेण
वरुणेन च। वरुणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्मै निरक्षत्यै

द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मद्घा द्वेषाऽसि शमि
शमयास्मद्घा द्वेषाऽसि यव यवयास्मद्घा द्वेषाऽसि। पृथिवीं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो गच्छ सुवर्गच्छु सुवर्गच्छु
दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा
गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अशमन्वती
रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्ययं तमसस्परि
धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥२॥

[८]

आ रोहताऽयुर्जरसं गृणना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ।
इह त्वष्टा सुजनिमा सुरलो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तवं क्रतुभिर्यन्ति कृस्ताः। यथा न
पूर्वमपरो जहात्येवा धातुरायूर्षिकल्पयैषाम्। न हिं ते अग्ने
तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कुपिर्बभस्ति तेजनुं पुनर्जरायु गौरिंवा।
अपेनः शोशुचदघमग्ने शुशुध्या रयिम्। अपेनः शोशुचदघं मृत्यवे
स्वाहां। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तयै। स न इन्द्रं इव देवेभ्यो
वहिः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा विं मृतैराववर्तिन्नभूद्ग्रा देवहृतिं नो अद्य।
प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतुरां दधानाः। मृत्योः पदं
योपयन्तो यदैम् द्राघीय आयुः प्रतुरां दधानाः। आप्यायमानाः
प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः। इमं जीवेभ्यः

परिधिं दधामि मा नोऽनुगदपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु
 शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन। इमा नारीरविधिवाः
 सुपलीराञ्जनेन सर्पिषा समृशन्ताम्। अनश्रवो अनमीवाः
 सुशेवा आरौहन्तु जनयो योनिमग्रै। यदाञ्जनं त्रैककुदं जातः
 हिमवंतस्परि। तेनामृतस्य मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा
 त्वमुद्दिनथ्योषधे पृथिव्या अधिं। एवमिम उद्दिन्दन्तु कीर्त्या
 यशसा ब्रह्मवर्चसेनं। अजौऽस्यजास्मदघा द्वेषाऽसि युवोऽसि
 यवयास्मदघा द्वेषाऽसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥२॥

[९]

अपं नः शोशुचदुघमग्ने शुशुध्या रुयिम्। अपं नः
 शोशुचदुघम्। सुक्षेत्रिया सुंगातुया वंसूया च यजामहे। अपं नः
 शोशुचदुघम्। प्रयद्वन्दिष्ट एषां प्रास्माकासश्च सूर्यः। अपं नः
 शोशुचदुघम्। प्रयदग्ने: सहस्वतो विश्वतो यन्ति सूर्यः। अपं नः
 शोशुचदुघम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि प्रतै वृयम्। अपं नः
 शोशुचदुघम्॥२५॥

त्वः हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं नः
 शोशुचदुघम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारय। अपं नः
 शोशुचदुघम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति परूषा स्वस्तयै। अपं नः
 शोशुचदुघम्। आपेः प्रवणादिव यतीरपास्मथ्यन्दतामुघम्। अपं नः
 शोशुचदुघम्। उद्धनादुदकानीवापास्मथ्यन्दतामुघम्। अपं नः

शोशुचदघम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाऽँ स्वान्गृहान्। अपं
नः शोशुचदघम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः पशुः। यत्रेदं
ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपे नः शोशुचदघम्॥२६॥

अथमुधं चत्वारि च॥२॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृत्ताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्यै। मयैतां
माऽँस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितॄलोकं यदैषि। विश्ववारा
नभसा संव्ययन्त्युभौ नौ लोकौ पयुसाऽऽवृणीहि। रथिष्ठामुग्निं
मधुमन्तमूर्मिण्मूर्जः सन्तं त्वा पयुसोपु सःसंदेम। सः रुद्या
समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तयै। ये जीवा ये च मृता ये
जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती।
माता रुद्राणां दुहिता वसूनाऽँ स्वसाऽऽदित्यानामुमृतस्य नाभिः।
प्रणुवोच चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ठ। पिबतूदकं
तृणांन्यत्तु। ओमुम्भूजत॥२७॥

वृथिष्ट द्वे चां॥ [११]

सन्त्वा सिश्वामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वृधूरिमाऽ समेतु पश्यत। सौभाग्यमस्यै
दत्त्वायाथास्तं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढः सुपुत्राऽ सुभगां
कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादृशं कृथि॥ आवहन्ती

वितन्वाना। कुर्वणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च।
 अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावली ॥

ॐ। शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं न इन्द्रो
बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्मः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो।
त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मं वदिष्यामि। कृतं
वदिष्यामि। सूत्यं वदिष्यामि। तन्मामंवतु। तद्वक्तारंमवतु। अवंतु
माम्। अवंतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१॥

[१]

सूत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥१॥

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। साम
सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥२॥

[२]

सुह नौ यशः। सुह नौ ब्रह्मवर्चसम्। अथातः सःहिताया
उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधि-
ज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजामध्यात्मम्। ता महासःहिता इत्या-
चक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्।
आकाशः सुन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्याधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः
पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सुन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्।
इत्याधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सुन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
इत्याधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्।
प्रजा सुन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्याधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वाख्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा मंहा-संहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद। सन्धीयते प्रजाया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण लोकेन॥६॥

सून्धिगाचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥४॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोऽभ्योऽध्यमृताऽसम्बभूव। स मेन्द्रो मेधयां स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मैं गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वन्ना चीरमात्मनः। वासाऽसि मम गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सुह स्वाहा॑॥। आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। वि माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। प्र माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। दमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा॑॥। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा॑॥। तं त्वा॑ भग प्रविशानि स्वाहा॑॥। स मा॑ भग प्रविश स्वाहा॑॥। तस्मै॒श्च॒हस्त्रशाखे। निभंगाहं त्वयि॑ मृजे॑ स्वाहा॑॥। यथाऽऽपः प्रवत्तयन्ति॑। यथा॑ मासा॑ अहर्जरम्। एवं मा॑ ब्रह्मचारिणः। धातुरायन्तु सुर्वतः॑ स्वाहा॑॥। प्रतिवेशोऽसि॑ प्र मा॑ भाहि॑ प्र मा॑ पद्यस्व॥९॥। वितन्वाना॑ शमाऽऽयन्तु॑ ब्रह्मचारिणः॑ स्वाहा॑ धातुरायन्तु॑ सुर्वतः॑ स्वाहैकं च॥३॥ [४]

भूर्भुवः सुवृरिति वा एतास्ति॒स्मो व्याहृतयः। तासांमुहस्मै तां
चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। महु इति॑। तद्व्याप्तिः। स आ॒त्मा।
अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति॑ वा अ॒यं लोकः। भुवु इत्युन्तरिक्षम्।
सुवृरित्य॒सौ लोकः॥१०॥

महु इत्यादित्यः। आ॒दित्येन॑ वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति॑
वा अ॒ग्निः। भुवु इति॑ वायुः। सुवृरित्यादित्यः। महु इति॑ च॒न्द्रमाः।
च॒न्द्रमसा वाव सर्वाणि॑ ज्योती॒षि महीयन्ते। भूरिति॑ वा ऋचः।
भुवु इति॑ सामानि। सुवृरिति॑ यजू॒षि॥११॥

महु इति॑ ब्रह्म। ब्रह्मणा॑ वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति॑
वै प्राणः। भुवु इत्यपानः। सुवृरिति॑ व्यानः। महु इत्यन्नम्।
अन्नेन॑ वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्वतस्त्रश्वतुर्धा।
चतंस्त्रश्वतस्मो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वैद॑ ब्रह्म। सर्वे॒ऽस्मै देवा॑
बलिमावंहन्ति॥१२॥

अ॒सौ लोको यजू॒षि वेद द्वे च॥३॥————[५]

स य ए॒षोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्न॒यं पुरुषो मनो॒मयः।
अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण॑ तालुके। य ए॒ष स्तनं इवाव॑लम्बते।
सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ कैशान्तो विवर्तते। व्युपोह्यं॑ शीर॒षकपाले।
भूरित्य॒ग्नौ प्रतिंतिष्ठति। भुवु इति॑ वायौ॥१३॥

सुवृरित्यादित्ये। महु इति॑ ब्रह्मणि। आ॒प्रोति॑ स्वारा॑ज्यम्।

आप्रोति मनस्सप्तिम् । वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः । श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः ।
एतत्ततो भवति । आकाशशरीरं ब्रह्म । सत्यात्मप्राणारामं मन
आनन्दम् । शान्तिसमृद्धममृतम् । इति प्राचीनयोग्योपास्व ॥१४॥
वायावृमृतमेकं च ॥२॥

[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं घौर्दिशोऽवान्तरदिशः । अग्निर्वायुरादित्य-
शन्द्रमा नक्षत्राणि । आपु ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा ।
इत्यधिभूतम् । अथाध्यात्मम् । प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः ।
चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक् । चर्म मांसङ्ग स्नावास्थि मज्जा । एतदधि
विधायर्घिरवौचत् । पाङ्कं वा इदं सर्वम् । पाङ्केनैव पाङ्कं
स्पृणोतीति ॥१५॥

सर्वमेकं च ॥१॥

[७]

ओमिति ब्रह्म । ओमितीदं सर्वम् । ओमित्येतदनुकृति ह स्म-
वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति । ओमिति सामानि गायन्ति । ओ-
शोमिति शस्त्राणि शः सन्ति । ओमित्यध्वर्यः प्रतिग्रं प्रतिंगृणाति ।
ओमिति ब्रह्मा प्रसौति । ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति । ओमिति
ब्राह्मणः प्रवृक्ष्यन्नाहु ब्रह्मोपाप्रवानीति । ब्रह्मैवोपाप्रोति ॥१६॥

ओन्दशः ॥१॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च ।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च । दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च । शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च । अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च । अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । मानुषं

च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजनश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति
सत्यवचो राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुषिष्ठिः। स्वाध्याय-
प्रवचने एवेति नाको मौद्रल्यः। तद्विं तपस्तद्विं तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च पद्म॥१॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनी॑व स्वमृतंमस्मि। द्रविण॒ सर्वच्चसम्। सुमेधा अ॑मृतोक्षितः।
इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं पद॥१॥ [१०]

वेदमनूच्याऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद।
धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेथसीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि।
तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि
त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयाऽसो ब्राह्मणाः। तेषां
त्वयाऽसनेन प्रश्नसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्।
श्रिया देयम्। हिंया देयम्। भिंया देयम्। संविदा देयम्। अथ

यदि ते कर्मविचिकिध्सा वा वृत्तविचिकिध्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मुरुशिनः। युक्तां आयुक्ताः। अलूक्षां
धर्मकामाः स्युः। यथा तैं तत्र वर्तेन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्यांख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मुरुशिनः। युक्तां आयुक्ताः।
अलूक्षां धर्मकामाः स्युः। यथा तैं तेषु वर्तेन्। तथा तेषु वर्तेथाः।
एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्।
एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रबचनाभ्यान्न प्रमदित्यं तानि त्वयौपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेन्द्रस्त च॥४॥————[११]

ॐ। शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं न
इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुकुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते
वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मांसि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्।
ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्।
आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥
सुत्यमवादिषं पश्च च॥५॥————[१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधींतमस्तु मा विंद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदा"प्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनुन्तं ब्रह्म।
यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽशञ्जुते सर्वान्कामा"न्सह।
ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मादात्मनं आकाशः सम्भूतः।
आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अन्धः पृथिवी। पृथिव्या
ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्न-
रसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः।
अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीङ् श्रिताः। अथो
अन्नेनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नङ् हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मा"असर्वैषधमुच्यते। सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं
ब्रह्मोपासते। अन्नङ् हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मा"असर्वैषधमुच्यते।
अन्नाद्वृतानि जायन्ते। जातान्यन्नैव वर्धन्ते। अद्यतेऽति च
भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्।
अन्योऽन्तर आत्मा" प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविंध
एव। तस्य पुरुषविंधताम्। अन्वयं पुरुषविंधः। तस्य प्राणं एव
शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश-

आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भुवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव तु आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि पुवा। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋगदक्षिणः पृक्षः। सामोत्तरः पृक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भुवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि पुवा। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पृक्षः। सत्यमुत्तरः पृक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भुवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वदै। तस्माचेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्धसमशब्दुत इति। तस्यैष एव शारीर

आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानुमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविंध पुवा। तस्य पुरुषविंधताम्। अन्वयं पुरुषविंधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पृक्षः। प्रमोद उत्तरः पृक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षौको भवति॥५॥

असत्त्वेव स भवति। असद्विज्ञेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानुमुं लोकं प्रेत्य॑। कश्चन गच्छुती(३)॥ आहौ विद्वानुमुं लोकं प्रेत्य॑। कश्चिथ्समश्वजुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तथ्सृष्टा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनुं चानिलयनं च। विज्ञानुं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तथ्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष क्षौको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सद्जायत। तदात्मानः स्वयमकुरुत। तस्मात्तथ्सुकृतमुच्यते इति। यद्वै तथ्सुकृतम्। रसो वै सः। रसः ह्येवायं लब्ध्वाऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नदश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां

विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानुस्य। तदप्येष क्षोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्याथ्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः।

स एको मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दाः।

स एको देवगन्धर्वाणांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणांमानन्दाः।

स एकः पितृणां चिरलोकलोकानांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानांमानन्दाः।

स एक आजानजानां देवानांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानांमानन्दाः।

स एकः कर्मदेवानां देवानांमानन्दः। ये कर्मण देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानांमानन्दाः।

स एको देवानांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं देवानांमानन्दाः।

स एक इन्द्रस्याऽनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतमिन्द्रस्याऽनुन्दाः।

स एको बृहस्पतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानुन्दाः।

स एकः प्रजापतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानुन्दाः।

स एको ब्रह्मणि आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स ये एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्त्रमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं प्राण-मयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष क्षोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न विभेति कुतश्चनेति। एत ए ह वाव न तुपति। किमहं साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानः स्पृणुते। उभे ह्यैवैषु एते आत्मानः स्पृणुते। य एवं वेदं। इत्युपनिषत्॥९॥

ॐ। सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषपावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो
ब्रह्मेति। तस्मां एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति।
तत्र होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि
जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति।
स तपोऽतप्यत। स तपस्तुस्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति।
तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति।
तत्र होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स
तपोऽतप्यत। स तपस्तुस्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति।
तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति।
तत्र होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स
तपोऽतप्यत। स तपस्तुस्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि

जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञायां। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुस्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञायां। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुस्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिता। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजयो पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिता। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजयो पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने

प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बुहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामांकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यथा कया च विधया बहुन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतोऽन्नं रुद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं रुध्यते। एतद्वै मध्यतोऽन्नं रुद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं रुध्यते। एतद्वा अन्ततोऽन्नं रुद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं रुध्यते। य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाजाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्म इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्व्यभेत्युपासीत। ब्रह्मवान्भवति। तद्व्यष्टिः

परिमर इत्युपासीत। पर्येण म्रियन्ते द्विषन्तः सप्ताः। परि येऽप्रिया
भ्रातृव्याः। स यशांयं पुरुषे। यशासांवादित्योँ स एकः। स यं
एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कम्य।
इमाँल्लोकान्कामान्नी कामरूप्यनुसंश्वरन्। एतथाम गायन्नास्ते।
हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु। अऽहमन्नम्‌हमन्नम्‌हमन्नम्‌
अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अऽहं श्लोककृदहं
श्लोककृदहं श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्यु। पूर्व
देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भाङ्ग। यो मा ददाति स इदेव मा(३)
वाः। अऽहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्विः। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्।
सुवर्नं ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

ॐ। सुह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्मि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे मंहतो महीयान्।
शुक्रेण ज्योतीर्षि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥
यस्मिन्निदङ्ग सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे
निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यंमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥
येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा
भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वर्यन्ति यदक्षरे परमे
प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज
भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूङ्श्व विवेश भूतानि चराचराणि॥
अतः परं नान्यदर्णीयसङ्गं हि परात्परं यन्महतो महान्तम्।
यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्।
इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥
तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं तद्वह्नि
तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वं निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधिः।

कुला मुंहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरुत्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासां कृतवः
संवथ्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो
सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्च न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येषु कश्चन
तस्य नाम मुहूर्यशः॥२॥

न सन्दृशेऽति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्॥
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥
अन्नः समृतो हिरण्यगर्भं इत्यैषौ॥ एष हि देवः प्रदिशोऽनु
सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भं अन्तः। स विजायमानः स
जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुण्खास्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतंशक्षुरुत
विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं
पत्तैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि
विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीक्लम्। यस्मिन्निद॑ सं च विचेक॑
स ओतः प्रोतंश्व विभुः प्रजासु। प्रतद्वौचे अमृतं नु विद्वान्नन्यवर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेद॑ सवितुः पिताऽसंत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा।
यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभैरयन्त। परि
द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवः।
कृतस्य तन्तु विततं विचृत्य तदंपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य
लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशेश्वा। प्रजापतिः

प्रथम् जा क्रृतस्याऽत्मनाऽत्मानंभिसम्बूवा। सदंसंस्पतिमद्वृतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपुघ्रन्त्रिक्रृतिं मम्॥४॥

पशुङ्क्षु मह्यमावहु जीवनं च दिशों दिशा। मा नौ
हिंसीञ्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अविभ्रुदग्न आग्नहि श्रिया
मा परिपातया।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तत्रो रुद्रः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि। तत्रो दन्तिः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय धीमहि॥५॥

तत्रो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि।
तत्रः पण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपृक्षाय धीमहि।
तत्रो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि।
तत्रो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तत्रो
विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदुष्ट्राय धीमहि॥६॥

तत्रो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय
धीमहि। तत्रो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय
धीमहि। तत्रो अग्निः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारी

धीमहि। तत्रो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सुहुसुपरंमा देवी शुतमूला शुताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा
दुःस्वप्नाशनी। काण्डा॑त्काण्डात् प्रोहन्ति॒ परुषः परुषः परि॑ ॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतंनु सुहस्तेण शतेन च। या शतेन प्रतुनोषि॑
सुहस्तेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेमं हविषा॑ वयम्।
अश्वंक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा॑ धारयिष्यामि॑
रक्षस्व मा॑ पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्घनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतब्रहुना। मृत्तिके हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके॑
ब्रह्मदत्ताऽसि काशयपेनाभिमत्तिता। मृत्तिके देहिं मे पुष्टि॑ त्वयि॑
सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥८॥

मृत्तिके॑ प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया॑ हुतेन पापेन॑
गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यतं इन्द्रं भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मधंवन्द्धुग्धि तव्
तत्रं ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा॑

विमृधौ वृशी। वृषेन्द्रः पुर एंतु नः स्वस्तिदा अंभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रौ वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति न स्ताक्ष्ये अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलंप्रभर्मा धुनिः शिर्मीवाञ्छरुमाऽ क्रजीषी। सोमो विश्वान्यतुसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमुतः सुरुचौ वेन आवः। सबुधियां उपुमा अंस्य विष्ठाः सुतश्च योनिमसंतश्च विवः। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षुरा निवेशनी। यच्छानुः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरुषां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीऽ सर्वभूतानां तामिहोपंह्ये श्रियम्। श्रीर्म भजतु। अलक्ष्मीर्म नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननपज्ज्यमभ्यंजयन्। महाऽ इन्द्रो वज्रबाहुः पोडुशी शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवा करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि। सोमानुङ्ग स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कुक्षीवन्तं य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुर्सीदं तस्मिन्थ्सीदतु योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पृता अति पाप्मानमराति तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्धि: सोमं पिब वृत्रहञ्चूर विद्वान्। जुहि शत्रूऽ रप मृधौ नुदस्वाथाभर्यं कृणुहि विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं चं वृयं द्विष्मः। आपे हि षष्ठा मर्यो भुवस्ता
नं ऊर्जे दंधातन॥११॥

मुहेरणायु चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः।
उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयायु जिन्वथ।
आपो जुनयंथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा
दुष्कृतं कृतम्। तत्र इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता चं पुनन्तु पुनः
पुनः। नमोऽग्नये ऽप्सुमते नम् इन्द्रायु नमो वरुणायु नमो वारुण्यै
नमोऽज्ञ्यः॥१२॥

यदुपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात्। अत्याशनादती-
पानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तत्रो वरुणो राजा पाणिना०
ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः।
नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्वह्यसलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स
पुनात्वं घमरणः। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं॑
सचता॒ परुण्णिया। असिक्रिया मरुदवृधे वितस्तयाऽर्जीकीये
शृणुह्या सुषोमंया। क्रूतं चं सत्यं चाभौद्वात्तपुसोऽध्येजायत। ततो
रात्रिरजायत् ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

सुमुद्रादर्णवादधि संवथ्स्मरो अंजायता। अहोरात्राणि
 विदधद्विश्वस्य मिष्टो वृशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्प-
 यत। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्याऽ रजः
 स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमाऽस्तदापो वरुणः पुनात्वंघमरूषणः।
 पुनन्तु वसंवः पुनातु वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। एष भूतस्य मध्ये
 भुवनस्य गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरुण्मयम्।
 द्यावांपृथिव्योरहिरुण्मयऽ सङ्श्रितऽ सुवः॥१४॥

स नः सुवः सङ्शिशाधि। आर्द्धं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
 ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि
 ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा॥। अकार्यकार्यवकीर्णि
 स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामंघमरूषणस्तस्मात्पापात्
 प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमाऽ रोदयस्व प्रवंदन्ति धीराः।
 आक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्त्रजा भुवनस्य राजा॥। वृषा
 पवित्रे अधि सानो अव्ये बृहस्पोमौ वावृथे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयुतो निदहाति वेदः। स नः
 परूषदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णा
 तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गा देवीऽ
 शरणमुहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं पारया नव्यो

अस्मान्थस्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा॑। पूर्शं पृथ्वी बंहुला न उर्वा॑
भवा॑ तोकायु तनयायु शं योः। विश्वानि नो दुर्गहा॑ जातवेदः सिन्धु॑
न नावा दुरिताति परषि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं
बोध्यविता तनूनाम्। पृतनाजितः सहमानमुग्निमुग्रः हुवेम
परमाथस्थस्थात्। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा॑ क्षामद्वेवो अति॑
दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषिं कमीङ्ग्यो अध्वरेषु सनाच्च होता॑ नव्यश्च
सथिस्ते। स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभंगमायजस्व।
गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य
पृष्ठमुभि संवसानो वैष्णवों लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमुग्रये पृथिव्यै स्वाहा॑ भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षायु॑ स्वाहा॑
सुवरन्नमादित्यायं दिवे स्वाहा॑ भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः
स्वाहा॑ नमो देवेभ्यः स्वधा॑ पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वायवेऽन्तरिक्षायु॑ स्वाहा॑
सुवरादित्यायं दिवे स्वाहा॑ भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः॑ स्वाहा॑
नमो देवेभ्यः॑ स्वधा॑ पितृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुवरग्र ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये॑ च पृथिव्यै॑ च॑ महुते॑ च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वायवे॑ चान्तरिक्षायु॑

च महुते च स्वाहा॑ सुवंरादि॒त्याय॑ च दि॒वे च॑ महुते च॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑
सुवंश्चन्द्रम॑से च॑ नक्षत्रेभ्यश्च दि॒ग्भ्यश्च॑ महुते च॑ स्वाहा॑ नमो॑ देवेभ्य॑
स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुवर्महुरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्ने एनंसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदंसे स्वाहा।
यज्ञं पाहि विभावंसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रंतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि नौ अग्ने एकंया। पाह्युत द्वितीयंया। पाह्यूर्ज तृतीयंया।
पाहि गीर्भिंश्च॑ तुसृभिर्विसो॑ स्वाहा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो॑ विश्वरूपश्छन्दो॑भ्यश्छन्दाऽस्याविवेशं।
सताऽ शिक्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो॑ ज्येष्ठ इन्द्रियाय॑ क्रष्णिभ्यो॑
नमो॑ देवेभ्य॑ स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुवश्छन्द ओम्॥२२॥

[८]

नमो॑ ब्रह्मणे॑ धारणे॑ मे॑ अस्त्वनिराकरणं॑ धारयिता॑ भूयासु॑
कर्णयोः॑ श्रुतं॑ मा॑ च्यौङ्कुं॑ ममामुष्य॑ ओम्॥२३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सूत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो
दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपा॑स्यैतत्तपः ॥२४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृक्षस्य॑ सम्पुष्पितस्य दूराद्गृन्थो वाँत्येवं पुण्यस्य कुर्मणो॑
दूराद्गृन्थो वाँति॑ यथा॑ऽसिधारां कर्ते॒ऽविहितामवक्रामे॑ यद्युवे॑ युवे॑ ह वा॑
विहियिष्यामि॑ कर्ता॑ पंतिष्यामीत्येवमनृतांदात्मानं॑ जुगुफ्सैत् ॥२५॥

[११]

॥ द्वहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महुतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः।
तमंक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादां॑महिमानंमीशम्। सूत
प्राणाः प्रभवन्ति॑ तस्मां॑स्मात्सार्चिषः समिधः॑ सप्त जिह्वाः। सप्त
इमे॑ लोका॑ येषु॑ चरन्ति॑ प्राणा॑ गुहाशयां॑ निहिताः॑ सूत संसा॑।
अतः॑ समुद्रा॑ गिरयश्च॑ सर्वे॒ऽस्माअस्यन्दन्ते॑ सिन्धृवः॑ सर्वरूपाः।
अतंश्च॑ विश्वा॑ ओषधयो॑ रसांच्च॑ येनैष॑ भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा॑
देवानां॑ पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां॑ महिषो॑ मृगाणां॑म्। श्येनो॑
गृग्राणां॑ स्वधितिर्वनानां॑ सोमः॑ पवित्रमत्येति॑ रेभन्। अजामेकां॑
लोहितशुक्ळकृष्णां॑ बृह्णो॑ प्रजां॑ जनयन्ती॑ सरूपाम्। अजो॑ ह्येको॑
जुषमाणोऽनुशेते॑ जहां॑त्येनां॑ भुक्तभौगामजो॑न्यः ॥२६॥

हृसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसद्वत्सद्योमसद्भा गोजा क्रृतजा अंद्रिजा क्रृतं बृहत्।
 घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य धाम्।
 अनुष्ठधमावहं मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्।
 समुद्रादूर्मिर्मधुमाऽ उदारदुपाशुना सममृतत्वमानद। घृतस्य
 नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम
 प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपं ब्रह्मा
 शृणवच्छस्यमानं चतुः शङ्खोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शङ्खा त्रयो
 अस्य पादा द्वे शीरणे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधां बुद्धो वृषभो
 रोरवीति महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधां हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासौ घृतमन्विन्दन्।
 इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया निष्ठतक्षुः।
 यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो महरणिः। हिरण्यगर्भ
 पंश्यत् जायमानः स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु।
 यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नार्णीयो न ज्यायोऽस्ति
 कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण
 सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनके अमृतत्वमानशुः।
 परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
 वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थः सन्ध्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
 ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहुं

विपापं पुरमैश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसङ्कुस्थम्। तत्रापि दुहं
गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ स्वरः
प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स
मुहेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्त्रित्यं विश्वं नारायणं हरिम्।
विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पर्तिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं
शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्।
नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं
नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
किञ्चिज्जगथसर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्वं तथसर्वं व्याप्य
नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश
प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधौ निष्ठा वितस्त्यान्ते
नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं भूती विश्वस्याऽऽयतनं
महता। सन्ततं शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते
सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानं
ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्ति नाहारमज्जरः कविः।

तिर्यगूर्ध्वमंधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमा-
पादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वहिंशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता
भास्वत्युणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स
ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम्॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता क्रचस्तद्वचा
मण्डलः स क्रचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते
तानि सामानि स साम्रां मण्डलः स साम्रां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूःषि स यजुषा मण्डलः
स यजुषां लोकः सैषा त्रयेवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये
हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम्॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्वक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तथस्त्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतुमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृतं एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्थिता

समानलोकतांमाप्रोति॒ य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये॒ नमः। निधनपतान्तिकाय॒ नमः। ऊर्ध्वाय॒ नमः।
 ऊर्ध्वलिङ्गाय॒ नमः। हिरण्याय॒ नमः। हिरण्यलिङ्गाय॒ नमः। सुवर्णाय॒
 नमः। सुवर्णलिङ्गाय॒ नमः। दिव्याय॒ नमः। दिव्यलिङ्गाय॒ नमः।
 भवाय॒ नमः। भवलिङ्गाय॒ नमः। शर्वाय॒ नमः। शर्वलिङ्गाय॒ नमः।
 शिवाय॒ नमः। शिवलिङ्गाय॒ नमः। ज्वलाय॒ नमः। ज्वललिङ्गाय॒
 नमः। आत्माय॒ नमः। आत्मलिङ्गाय॒ नमः। परमाय॒ नमः।
 परमलिङ्गाय॒ नमः। एतथ्सोमस्य॑ सूर्यस्य॑ सर्वलिङ्गँ स्थापयति॑
 पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सुद्योजातं प्रपद्यामि॑ सुद्योजाताय॑ वै नमो॑ नमः। भवे॑ भवे॑
 नाति॑ भवे॑ भवस्व॑ माम्। भवोद्भवाय॑ नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय॑ नमौ॑ ज्येष्ठाय॑ नमः। श्रेष्ठाय॑ नमौ॑ रुद्राय॑ नमः।
 कालाय॑ नमः। कलविकरणाय॑ नमो॑ बलविकरणाय॑ नमो॑ बलाय॑ नमो॑
 बलप्रमथनाय॑ नमः। सर्वभूतदमनाय॑ नमौ॑ मुनोन्मनाय॑ नमः॥३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो
नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः
प्रचोदयात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिंपतिर्ब्रह्मणो-
धिंपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये-
जम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमो नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋतं सूत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरैतं विरूपाक्षं
विश्वरूपाय वै नमो नमः॥ ४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो

नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बङ्हुधा जातं जायमानं च यत्।
सर्वे ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीदुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम् हृदे।
सर्वे ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकंक्षत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदिंतिर्देवा गंन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाऽ सर्वभूतानां
माता मेदिनीं महुता मही सावित्री गायत्री जगंत्युर्वी पृथ्वी बङ्हुला
विश्वा भूता कंतुमा का या सा सुत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदः सर्वं विश्वं भूतान्यापः प्राणा वा
आपः पशव् आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सुम्राडापो विराडापः

स्वराडापुश्छन्दाङ्गस्यापो ज्योतीङ्गस्यापो यजूङ्गस्यापः सत्यमापः
सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवरापु ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पृता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मण्स्पतिर्ब्रह्मपृता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभौज्यं यद्वा दुश्शरितं
मम। सर्वं पुनन्तु मामापौऽस्तां चं प्रतिग्रहुङ्गं स्वाहा॥॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यदह्ना पापंमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पञ्चामुदरैण शिश्वा। अहस्तदंवलुम्पतु। यत्किं चं दुरितं मयि।
इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहौमि स्वाहा॥॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापंमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पञ्चामुदरैण शिश्वा। रात्रिस्तदंवलुम्पतु। यत्किं चं दुरितं मयि।
इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहौमि स्वाहा॥॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यारूपम्। गायत्रं

छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरंदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्वं मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं महादेवि
सन्ध्याविद्ये सरस्वतिः॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलंमसि भ्राजोऽसि देवानां
धाम् नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सुर्वायुरभिभूरों
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहयामि
छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया गायत्रीच्छन्दो
विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुरहृदयः
रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा
श्वेतवर्णा साङ्घायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा
षद्कुष्ठिः पञ्चशीर्षोपनयने विनियोगं ओं भूः। ओं भुवः। ओं
सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्। ओं
तथस्वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्।
ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखेरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेऽभ्युज्ञाता
गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ति
पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा प्रजातुं
ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

धृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधुं क्षरन्ति तद्रसम्।
सूत्यं वै तद्रसुमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्मेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावस्थसोभि सो अहम्। दुःस्वप्तुहन्दुरुष्पह। यास्ते सोम
प्राणाङ्स्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयांचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रह्महृत्यां
वा एते द्वन्ति। ये ब्राह्मणाण्सिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
आसहुस्त्रात्पङ्किं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधयाौ। मधु मेधयाौ। ब्रह्मेव मधु मेधयाौ। अद्या नौ
देव सवितः प्रजावस्थावीः सौभंगम्। परां दुष्प्रियं सुवा
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुवा। यद्द्वं तन्म् आ सुवा।

मधु वाता क्रतायुते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सुन्त्वोषंधीः।
 मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवः रजः। मधु द्यौरस्तु नः पिता।
 मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुमा॒ः अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु
 नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् भ्रूणहृत्यां वा
 एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
 आसुहस्रात्पङ्किं पुनर्न्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा॑। मधु मेधवा॑। ब्रह्मेव मधु मेधवा॑। ब्रह्मा
 देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां त्वं स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 हृसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गतो वेदिषदतिर्थिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वसद्वत्सद्वौमुसद्जा गोजा क्रतुजा अद्विजा क्रतुं बृहत्।
 क्रत्ये त्वा रुचे त्वा समिथ्स्वन्ति सुरितो न धेनाः। अन्तरहृदा
 मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा अभिचांकशीमि। हिरण्ययो
 वेतसो मध्य आसाम्। तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते
 मधुदेवताभ्यः। तस्याऽसते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना
 अमृतस्य धाराम्। य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्
 वीरहृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति। ते सोमं
 प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनर्न्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भुद्रा सुमनुस्यमाना।
त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्ट
ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽगतश्रीरुत त्वया॥ त्वया जुष्टश्वित्रं
विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां मू इन्द्रौ ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मै
अश्विनोवुभावाधत्तां पुष्करस्तजा। अप्तस्तरासु च या मेधा गन्धुर्वेषु
च यन्मनः। दैर्वीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा सुरभिर्जुषतां
स्वाहा॥॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या। ऊर्जस्वती पर्यसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका
जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्रै इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो
भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्ण
वनुस्पतेरिवाभिनः शीयताऽ रुयिः स च तान्नः शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृणुते तें ब्रवीमि मा नः प्रजाऽ रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्मायतां पात्वऽहंसो ज्योगजीवा जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
प्रत्यौहतामुश्विना मृत्युमस्मादेवानामग्ने भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागादयन् मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्कैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयौर्लोकयोर्-
क्रृध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः।
प्रजां मा मैरीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषां विधेम॥६८॥

[५१]

मा नौ मुहान्तमुत मा नौ अर्भकं मा नु उक्षन्तमुत मा नं
उक्षितम्। मा नौऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तुनुवौ रुद्र
रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा नु आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः। वीरान्मा नौ रुद्र भामितोऽवधीरहुविष्मन्तो नमसा विधेम
ते॥७०॥

[५३]

॥प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव।
यत्कामास्ते जुहुमस्तान्नो अस्तु वृयः स्याम् पतंयो रथीणाम्॥७१॥

[५४]

॥इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृहा विमृधौ वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
स्वस्तिदा अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिर्वर्घनम्। उर्वारुकमिव
बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये तैं सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् यज्ञस्य
मायया सर्वानवं यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा॑ मृत्यवे स्वाहा॑॥७५॥

[५८]

॥पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽवयज्जनमसि स्वाहा॑। मनुष्यकृतस्यैनंसो-
ऽवयज्जनमसि स्वाहा॑। पितृकृतस्यैनंसोऽवयज्जनमसि स्वाहा॑।
आत्मकृतस्यैनंसोऽवयज्जनमसि स्वाहा॑। अन्यकृतस्यैनंसोऽव-
यज्जनमसि स्वाहा॑। अस्मत्कृतस्यैनंसोऽवयज्जनमसि स्वाहा॑।
यद्विवा च नक्तं चैनश्वकृम तस्यावयज्जनमसि स्वाहा॑।
यथस्वपन्तश्च जाग्रतश्वैनश्वकृम तस्यावयज्जनमसि स्वाहा॑।
यथमुषुपतश्च जाग्रतश्वैनश्वकृम तस्यावयज्जनमसि स्वाहा॑।
यद्विद्वा ९सुश्वाविद्वा ९सुश्वैनश्वकृम तस्यावयज्जनमसि स्वाहा॑। एनस
एनसोऽवयजनमसि स्वाहा॑॥७६॥

[५९]

॥वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वौ देवाश्वकृम जिह्वां गुरुमनंसो वा प्रयुती देव हेडनम्।
अरावा॑ यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन्नदेनो वसवे॑ निधेतन्

स्वाहा॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार॒षीत्-मन्युरकार॒षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार॒षीन्नमो नमः। कामोऽकार॒षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कार॒यिता नाहं कार॒यिता
एष ते काम कामाय स्वाहा॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार॒षीन्नमो नमः। मन्युरकार॒षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कार॒यिता नाहं कार॒यिता
एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥ ७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलञ्जुहोमि सरसाऽ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानऽ सर्वेषाऽङ्गं श्रियै स्वाहा। श्रियं
च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्।
श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥ ८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापां यत्किञ्चिद्दुरितं मर्यि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं
ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयऽ सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिः

शमयं न्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं चानुृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑
विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाग्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासु॒ स्वाहा॑। त्वक्र्ममाऽसरुधिरमेदोमज्ञास्नायवोऽस्थीनि
मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑।
शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्बोपस्थपायवो मैं शुद्धन्तां
ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑। उत्तिष्ठ पुरुष हरित
पिङ्गल लोहिताक्षे देहि देहि ददापयिता मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑
विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑। शब्दस्पर्शस्त्रपरसगन्धा मैं शुद्धन्तां
ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑। मनोवाक्यायकर्माणि
मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑।
अव्यक्तभावैरहङ्कैर्ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑।
आत्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑।
अन्तरात्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒
स्वाहा॑। परमात्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा

भूयासुङ् स्वाहा०। क्षुधे स्वाहा०। क्षुत्पिंपासायु स्वाहा०। विविट्यै
स्वाहा०। ऋग्विधानायु स्वाहा०। कुषोत्कायु स्वाहा०। क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नशयाम्यहम्। अभौतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद
मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
मानन्दमय-मात्मा में शुद्धन्तां ज्योतिरुं ह विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ् स्वाहा०॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा०। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा०। ध्रुवाय भूमायु
स्वाहा०। ध्रुवक्षितये स्वाहा०। अच्युतक्षितये स्वाहा०। अग्नये
स्विष्टकृते स्वाहा०॥ धर्मायु स्वाहा०। अधर्मायु स्वाहा०। अच्युः
स्वाहा०। ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा०॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा०। गृह्णाभ्यः स्वाहा०। अवसानेभ्यः
स्वाहा०। अवसानपतिभ्यः स्वाहा०। सर्वभूतेभ्यः स्वाहा०। कामायु
स्वाहा०। अन्तरिक्षाय स्वाहा०। यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो
भागोऽयं नाम्ने स्वाहा०। पृथिव्यै स्वाहा०। अन्तरिक्षायु स्वाहा०॥८५॥

दिवे स्वाहा०। सूर्यायु स्वाहा०। चन्द्रमसे स्वाहा०। नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा०। इन्द्रायु स्वाहा०। वृहस्पतये स्वाहा०। प्रजापतये स्वाहा०।
ब्रह्मणे स्वाहा०। स्वधा पितृभ्यः स्वाहा०। नमो रुद्राय पशुपतये

स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्यैभ्यो
हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा कूपः शतधारः
सुहस्रधारे अक्षितः। एवा मे अस्तु धन्यः सुहस्रधारमक्षितम्।
धनंधान्यै स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो
वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं
पुष्टिपरिदधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्बृह्मा। ओं तद्ब्रायुः। ओं तदात्मा। ओं तथसुत्यम्।
ओं तथसर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वः रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं
ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तंदाप आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म
भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निविष्टोऽ-
मृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमुदाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायाः समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥ अमृतोपस्तरणमासि॥ श्रद्धायां प्राणे
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥

श्रुद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय।
 अपानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मा विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं
 जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायां
 समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय। सुमानाय
 स्वाहा॥। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥।८९॥

[६९]

॥भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रुद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रुद्धायांमपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रुद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रुद्धायांमुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रुद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। सुमानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥।९०॥

[७०]

॥भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
 प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥॥।९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मृतं आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यज्ञानि तुनूः। तुनुवा मे
सुह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपूर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः। अपं
ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव बुद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालभ्नमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विश्वान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
युस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमंग्रे द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमञ्जस्त्वमशमनुस्परि। त्वं
वनैभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्ट्याच्नामन्त्राः ॥

शिवेनं मे सन्तिष्ठस्व स्योनेनं मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेनं मे
सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेनं मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्थिमनु सन्तिष्ठस्वोपं
ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सूत्यं परं परं सूत्यः सूत्येन न सुवर्गल्लोकाच्यवन्ते
कदाचन सूता॒ हि सूत्यं तस्माऽथस्त्ये रमन्ते तपु इति तपो
नानशनात्परं यद्धि परं तपस्तद्वृधर्षं तद्वाराधर्षं तस्मात्तपसि
रमन्ते दम् इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्मे रमन्ते शम्
इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि
प्रशः सन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते धर्म इति धर्मेण
सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते प्रजन्
इति भूयाः सस्तस्माद्दूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्दूयिष्ठाः प्रजन्नने
रमन्तेऽग्न्य इत्याहु तस्माद्ग्न्य आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु
तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते
मानसमिति विद्वा॑ सस्तस्माद्विद्वा॑ स एव मानुसे रमन्ते न्यास
इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि
परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं वैदेत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निष्ठपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपस्सार
 किं भंगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच
 सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते
 दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
 सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माथ्सत्यं परमं वदन्ति
 तपसा देवा देवतामग्रं आयन्तपसर्षयः सुवरन्विन्दन्
 तपसा सपलान् प्रणुदामारातीस-
 तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति
 दमैन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
 दमैन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं
 दमै सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्वमः परमं वदन्ति
 शमैन शान्ताः शिवमाचरन्ति
 शमैन नाकं मुनयोऽन्विन्दञ्चमो भूतानां दुराधर्षञ्च-
 छमै सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति
 दानं यज्ञानां वर्णथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति
 दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति
 दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्वानं परमं वदन्ति
 धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति
 धर्मेण पापमपनुदत्ति

धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा॑द्धर्मं परमं वदन्ति
प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितृणामनृणो
भवति

तदेव तस्यानृणं तस्मा॑त् प्रजननं परमं वदन्त्य-
ग्रयो वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्था गारहपत्य ऋक्पृथिवी
रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः साम-
सुवर्गो लोको बृहत्स्मादग्नीन्यरमं वदन्त्य-

ग्निहोत्रः सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टः सुहुतं यज्ञक्रतूनां
प्रायणः सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति
यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गृता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
द्विष्टन्तो मित्रा भवन्ति

यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा॑द्यज्ञं परमं वदन्ति

मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा
ऋषयः प्रजा असृजन्त

मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा॑मानसं परमं वदन्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माण ब्रह्मा विश्वः कतुमः स्वयम्भुः
प्रजापतिः संवर्ध्मसर इति संवर्ध्मसरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये
पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा

याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति

पर्जन्यैनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त

ओषधिवनस्पतिभिरन्न भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन्

तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयां मेधा मेधयां मनीषा मनीषया मनो
 मनोसा शान्तिः शान्त्यां चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति

तस्मादन्नं ददन्थसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी
 चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशंश्वावान्तरदिशाश्च

स वै सर्वमिदं जगथ्स च भूतः स भव्यं जिज्ञासकूप
 क्रृतजा रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्वा तमेव
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरुण्वो विभूरसि

प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतो-
 ऽसि ब्रह्मणे त्वा महसु ओमित्यात्मानं युज्ञीतैतद्वै महोपनिषदं
 देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानंमित्युपनिषत्॥१८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽत्मा यजमानः श्रद्धा पली
 शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि बरहिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम्

आज्यं मन्युः पुशुस्तपे ऽग्निर्दमः शमयिता दक्षिणा वाग्घोता प्राण
 उद्भाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रं मन्त्राद्यावद्धियते सा दीक्षा
 यदशजाति तद्विर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदे
 यथसञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या
 व्याहीतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
 यथसायं प्रातरत्ति तथसमिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनः सायं च
 तानि सवनानि ये अंहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैऽर्धमासाश्च
 मासांश्च ते चांतुर्मास्यानि य कृतवस्ते पशुबन्धा ये संवथ्सराश्च
 परिवथ्सराश्च तेऽर्हग्णाः सर्ववेदसं वा एतथसत्रं यन्मरणं तदवभृथं
 एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रः सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते
 देवानांमेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो
 दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्यचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानुभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानं माप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानं मित्युपनिषत्॥११॥

[८०]

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
 प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपक्लृप्तं कूप्तम्। श्रेयो वसीय आय-
 थसम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्धसम्भान्। ज्योति-
 ष्माङ्स्तेजस्वानातपङ्गस्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः शोभनः
 शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना।
 आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा
 पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्धसंवेशन्तः सङ्शान्तः शान्तः। आभवन्न-
 भवन्धसमवन्धसम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतः सङ्स्तुतं
 कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्।
 अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
 दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलंञ्जलिता तपन्नितपन्धसन्तपन्। रोचनो
 रोचमानः शुभ्मः शुभ्ममानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता
 सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीर्ती प्रपा सम्पा तृप्तिस्तुर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽयुष्मती कामदुघाँ। अभिशास्ताऽ-
 नुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्धसः सादनः
 सङ्सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः शुभ्मभूर्वः। पुवित्रं पवयिष्यन्पूतो

मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्थस्वर्गो लोकः।
सहस्रान्थसहैयानोजस्वान्थसहमानः। जयंत्रभिजयैन्थसुद्रविंणो
द्रविणोदाः। आद्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजितः। आद्रः पिन्व-
मानोऽन्नवान्नसंवानिरावान्। सर्वौषधः सम्भरो महस्वान्। एजुल्का
जौवृत्काः। क्षुलुकाः शिपिविष्टुकाः। सरिस्मुराः सुशेरवः। अजिरासो
गमिष्णवः। इदार्नी तदार्नीमेतरहि क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः
फणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरङ्गस्त्वरमाण आशुराशीयाङ्गवः। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निरक्तुः सूर्य
कृतुश्चन्द्रमा कृतुः। प्रजापतिः संवस्तुरो महान्कः॥४॥

[१]

भूरग्नि च पृथिवीं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्थसंवथ्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयो देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद।
भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्थसंवथ्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयो देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भूर्भुवः
स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्थसंवथ्सरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयो देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थं योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
 चित्तश्वासि सञ्चितश्वास्यग्ने। एतावाऽश्वासि भूयाऽश्वास्यग्ने। यत्ते
 अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदद्विग्रहसञ्चिन्वन्तु। विश्वे
 ते देवाश्वितिमापूरयन्तु। चित्तश्वासि सञ्चितश्वास्यग्ने। एतावाऽश्वासि
 भूयाऽश्वास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षी।
 सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः।
 तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
 यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि। इदावथ्सरोऽसीदुवथ्सरो-
 ऽसि। इद्वथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
 दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छमैः। शुरदुत्तरः पक्षः। हुमन्तो मध्यमैः।
 पूर्वपक्षाश्वितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। क्रृषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्या["] दिशि
 महीयसे। ततो नो महु आवंह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिशु आवाहि।
 सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्या चित्तिमापृण।
 अचित्या चित्तिमापृण। चिदसि समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन क्रृतावौ। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
 महान्धस्मधस्थै ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हि॒सीः।

एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समंच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना समंच। कामं प्रसारय। कामः समंच॥१॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो मुहता। सुत्यं तपो नामं। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन् आयुः। विश्वं यशो मुहः। सुमं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा पावुकोऽस्मि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽस्मि। शं प्रजाभ्यो यजमानाय लोकम्। ऊर्ज पुष्टि ददंदभ्यावृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी विराज्ञी। सुम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशसा सः सृजन्तु॥११॥

[६]

अस्वे स्वाहा वस्वे स्वाहा॥। विभुवे स्वाहा विवस्वते स्वाहा॥। अभिभुवे स्वाहा अधिपतये स्वाहा॥। दिवां पतये स्वाहा ॐ हस्पत्याय स्वाहा॥। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा ज्योतिष्मत्याय स्वाहा॥। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा॥। सुम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा॥। शूषाय स्वाहा सूर्याय स्वाहा॥। चन्द्रमसे स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा॥। सुर्यसर्पाय स्वाहा॥।

कल्याणाय स्वाहा॑॥ अर्जुनाय स्वाहा॑॥ १२॥

[७]

विपश्चिते पवमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो अर्षति।
अहिंस्ह जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्ये न क्रीडन्नसरुद्धृषा॒ हरिः।
उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवे॑ त्वा॒ जुष्टं गृह्णामि। एष ते योनिर्मृत्यवे॑
त्वा। अपमृत्युमपक्षुधम्। अपेतः शपथं जहि। अधा॑ नो अग्नु
आवह। रायस्पोषं सहस्रिणम्॥ १३॥

ये तै सहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान्
यज्ञस्य माययाः। सर्वानवयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते
मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो
भक्षयामि। मन्द्राऽभिर्भूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्। असावेहिं॥ १४॥

अन्यो जागृविः प्राण। असावेहिं। बधिर आँक्रन्दयितरपान।
असावेहिं। अहस्तोस्त्वा॒ चक्षुः। असावेहिं। अपादाशो॒ मनः।
असावेहिं। कवे॒ विप्रचित्ते॒ श्रोत्रं। असावेहिं॥ १५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो॒ मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा॒
वेद। असावेहिं। अश्निर्मै॒ वाचि॒ श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं॒ मयिं।
अहमृतै॒। अमृतं॒ ब्रह्मणि। वायुर्मै॒ प्राणे॒ श्रितः॥ १६॥

प्राणो॒ हृदये। हृदयं॒ मयिं। अहमृतै॒। अमृतं॒ ब्रह्मणि। सूर्यो॒ मे॒
चक्षुषि॒ श्रितः। चक्षुरुहृदये। हृदयं॒ मयिं। अहमृतै॒। अमृतं॒ ब्रह्मणि।

चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रैः श्रिताः। श्रोत्रः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता। शरीरः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रौ मे बलैः श्रितः। बलः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्धि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकृतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वर्वधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानसृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्वत्। यदवृश्वत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्य तत्र पाप्मान्

द्यतः॥२३॥

वृश्चतंश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संम्पन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यत्रैप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं मे पाप्मानुमिति। अर्थं हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च मे पाप्मानुमिति। युक्ष्यमाणो वेष्टा वाँ। वि च हैवास्यैते देवते पाप्मानु द्यतः॥२४॥

वृश्चतंश्च। अत्युऽहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे^१ प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाय। परेहि। पुक्षं दद्याम्पाति पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्यं पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स हौवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरंजसीति। कस्तद्यत्परोरंजा इति। एष वाव स परोरंजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽवाग्रिजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सृत्य इति। किं तथस्त्वमिति। तपु इति॥२६॥

कस्मिन्नु तपु इति। बलु इति। किं तद्वलुमिति। प्राण इति। मा स्मं प्राणमतिपृच्छु इति। माऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स हौवाच पुक्षो दद्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मां सावित्रे सुमवादिष्टेति॥२७॥

तस्मांसावित्रे न संवदेत। स यो है वै सावित्रं विदुषां

सा॒वि॒त्रे सु॒वद॑ते। सहा॑स्मि॒ञ्चिय॑ दधाति। अनु॑ हृ वा अ॑स्मा अ॑सौ
तप॑ञ्चिय॑ मन्यते। अन्व॑स्मै श्रीस्तपो॑ मन्यते। अन्व॑स्मै॒ तपो॑ बल॑
मन्यते। अन्व॑स्मै॒ बल॑ प्राणं॑ मन्यते। स यदाहं। सु॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑
दर्शा॑ दृष्टेति॑। ए॒ष ए॒व तत्॥२८॥

अथ॑ यदाहं। प्रस्तुतं॑ विष्ट॑तं॑ सु॒ता सु॑न्वतीति॑। ए॒ष ए॒व तत्।
ए॒ष ह्य॑व तान्यहाँनि। ए॒ष रात्र॑यः। अथ॑ यदाहं। चित्रः॑ केतुर्दूता॑
प्रंदाता॑ सविता॑ प्रंसविताऽभिशास्ताऽनु॑मन्तेति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष
ह्य॑व तेऽहौ॑ मुहूर्ताः। ए॒ष रात्रैः॥२९॥

अथ॑ यदाहं। प॒वित्रं॑ पविष्यन्थसह॑स्वा॑न्थसहीयानरुणो॑-
रुणरंजा॑ इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्य॑व तै॑र्धमासाः। ए॒ष मासाः॑।
अथ॑ यदाहं। अ॒ग्निष्ठो॑म उक्थ्यौ॑ग्निरकृतुः॑ प्रजापतिः॑ संवथ्सुर
इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्य॑व ते॑ यंजकृतवः। ए॒ष कृतवः॥३०॥

ए॒ष संवथ्सुरः। अथ॑ यदाहं। इ॒दार्नौ॑ तु॒दानी॑मिति॑। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्य॑व ते॑ मु॑हूर्ताना॑ मुहूर्ताः। जु॒नुको॑ हृ वै॒देहः।
अ॒होरात्रैः॑ समाजंगाम। तः॑ हो॑चुः। यो॑ वा अ॒स्मान्॑ वेद॑।
वि॒जहंत्पाप्मानं॑मेति॥३१॥

सर्वमायुरेति॑। अभि॑ स्वर्गं॑ लोकं॑ जंयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं॑
क्षीयत्॑ इति॑। वि॒जहंद्धृ वै॑ पाप्मानं॑मेति॑। सर्वमायुरेति॑। अ॒भि॑ स्वर्गं॑
लोकं॑ जंयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं॑ क्षीयते। य ए॒वं॑ वेद॑। अर्हान्॑ना॑

हा॒ऽश्वंथः। सा॑वि॒त्रं वि॒दां चंकार॥३२॥

स ह॑ हु॒ऽसो हि॒रुण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमिंयाय। आ॑दि॒त्यस्यु॑
सायु॑ज्यम्। हु॒ऽसो ह॑ वै हि॒रुण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमेति।
आ॑दि॒त्यस्यु॑ सायु॑ज्यम्। य ए॑वं वेदा। देव॑भागो ह॑ श्रौत॒रुषः। सा॑वि॒त्रं
वि॒दां चंकार। तं ह॑ वागदृश्यमाऽन्युवाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौतुमो वेदा। यः सा॑वि॒त्रं वेदेति। स ह॑वाच। कैषा॑
वागसीति। अयमह॑ सा॑वि॒त्रः। देवोनामुत्तुमो लो॒कः। गुह्यं महो॑
बिभ्रुदिति। ए॑तावंति ह॑ गौतुमः। युज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निप॑पाता।
नमो॑ नमु॑ इति॥३४॥

स ह॑वाच। मा॑ भैषीगौतम। जितो॑ वै ते॑ लो॒क इति।
तस्माद्ये के चं सा॑वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते॑ जितलो॑काः। सं यो॑ ह॑ वै
सा॑वि॒त्रस्याष्टाक्षरं पदङ्गं श्रियाऽभिषिंक्तं वेदा। श्रिया॑ ह॑वाभिषिंच्यते।
घृणिरिति॑ द्वे अ॒क्षरैः। सूर्यु॑ इति॑ त्रीणि॑। आ॑दि॒त्य इति॑ त्रीणि॑॥३५॥

ए॑तद्वै सा॑वि॒त्रस्याष्टाक्षरं पुदङ्गं श्रियाऽभिषिंक्तम्। य ए॑वं वेदा।
श्रिया॑ ह॑वाभिषिंच्यते। तदेतदृच्चाऽभ्युक्तम्। ऋचो॑ अ॒क्षरै॑ परमे॑
व्योमन्। यस्मिन्देवा॑ अधि॑ विश्वे॑ निषेदुः। यस्तं न वेद॑ किमृचा॑
कंरिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इ॒मे समांसतु॑ इति। न ह॑ वा॑ ए॑तस्यु॒र्चा॑
न यजु॑षा॑ न साम्नाऽर्थै॑ऽस्ति। यः सा॑वि॒त्रं वेद॑॥३६॥

तदेतत्परि॑ यद्वैवच॒क्रम्। आ॑र्द्धं पिन्वंमानङ्गं॑ स्व॑र्गे॑ लो॒क ए॑ति।

वि॒जहृद्विश्वा॑ भू॒तानि॑ स॒म्पश्यत्। आ॒द्रो हृ॒ वै पि॒न्वं मा॒नः स्वर्गे॑ लो॒क
ए॒ति। वि॒जहृन्विश्वा॑ भू॒तानि॑ स॒म्पश्यन्। य ए॒वं वे॒द॑। शू॒षो हृ॒ वै
वा॒र्ष्यः। आ॒दि॒त्येन॑ सु॒माजं गा॒म। त ए॒ हौ॒वाच। एहि॑ सा॒वि॒त्रं वि॒द्धि।
अयं॑ वै स्वर्ग्योऽग्निः पार्यि॒ष्णुर॒मृता॒भ्सम्भूत इति॑। एष वा॒व स
सा॒वि॒त्रः। य ए॒ष तपति॑। एहि॑ मां वि॒द्धि। इति॑ है॒वैन् तदु॒वाच॥३७॥

[९]

इयं॑ वा॒व स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरेव सा॒रघं मधु॑। या॑ पुता॑
पू॒र्वपक्षापरपू॒क्षयो॑ रात्रयः। ता॑ मंधु॒कृतं। या॒न्यहा॑नि। ते॑ मंधु॒वृषाः।
स यो॑ हृ॒ वा॑ ए॒ता॑ मंधु॒कृतंश्च मधु॒वृषाऽश्च वे॒द॑। कु॒र्वन्ति॑ हा॒स्यैता॑
अ॒ग्नौ॑ मधु॑। ना॒स्यैष्टापूर्तं ध॑यन्ति। अथु॑ यो॑ न वे॒द॑॥३८॥

न हा॒स्यैता॑ अ॒ग्नौ॑ मधु॑ कु॒र्वन्ति। धयं॒न्त्यस्यैष्टापूर्तम्। यो॑ हृ॒
वा॑ अंहोरा॒त्राणाँ॑ ना॒मधेयाँनि॑ वे॒द॑। ना॒होरा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छृति॑। सु॒ज्ञानं॑
वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति॑। ए॒तावं॑नुवाकौ॑ पू॒र्वपक्षस्या॑होरा॒त्राणाँ॑ ना॒म-
धेयाँनि॑। प्रस्तुतं॑ विष्टुत॑ सु॒ता॑ सु॒न्वतीति॑। ए॒तावं॑नुवाका॑पर-
पू॒क्षस्या॑होरा॒त्राणाँ॑ ना॒मधेयाँनि॑। ना॒होरा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छृति॑। य ए॒वं॑
वे॒द॑॥३९॥

यो॑ हृ॒ वै मु॒हूर्ताना॑ ना॒मधेयाँनि॑ वे॒द॑। न मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छृति॑।
चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता॑ प्रंदा॒ता॑ सा॒वि॒ता॑ प्रंसा॒वि॒ता॑भिंशा॒स्ता॑नु॒मन्तेति॑।
ए॒तैऽनुवाका॑ मु॒हूर्ताना॑ ना॒मधेयाँनि॑। न मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छृति॑। य

एवं वेदं। यो हु वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेदं। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। पुवित्रं पवयिष्यन्सहस्रान्श्वर्यानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं। यो हु वै यंजक्रतूनां चर्तूनां च संवथ्सुरस्य च नामधेयानि वेदं। न यंजक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सुर आर्तिमाच्छ्रुतिः। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निरकृतुः प्रजापतिः संवथ्सुर इति। एतेऽनुवाका यंजक्रतूनां चर्तूनां च संवथ्सुरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यंजक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सुर आर्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं। यो हु वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदं। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव सलोकताः सायुज्यमश्रुते। अपे पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेदं॥४२॥

[१०]

कश्चिंद्व वा अस्मालोकात्प्रेत्या। आत्मानं वेदा। अयमहम्-

स्मीति॑। कश्चिथ्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुङ्घो
हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
हैवैतमग्निः सावित्रं वेदं। स एवास्मालोकात्प्रेत्यं। आत्मानं वेद।
अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तथसावित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदः सयुग्मिः क्रियते।
इतिरात्रायादीक्षिष्ठत। इतिरात्रायं ब्रतमुपागुरिति॑। तानिहानेवं
विदुषः। अमुष्मिलोके शेवुधिं धयन्ति। धीतः हैव स शेवुधिमनु
परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं वेदं॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि॑। अमुष्मिलोके शेवुधिं न धयन्ति।
अर्धीतः हैव स शेवुधिमनु परैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्म-
चर्यमुवास। तः ह जीर्णिङ्गु स्थविरः शयानम्। इन्द्रं
उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते चतुर्थमायुर्द्वाम्। किमेनेन कुर्या
इति॑। ब्रह्मचर्यमेवैनेन चरेयुमिति॑ होवाच॥४५॥

तः ह त्रिन्दिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषाः
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददेव। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा वा
एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्वंवोचथाः। अथं
त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतौ

भूत्वा स्वर्गं लोकमियाया। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव
भूत्वा स्वर्गं लोकमैति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो
एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं हृ वै त्रया विद्ययां लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं
सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि।
वायोरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा
एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद।
बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं
सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि।
प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति। य एवं वेद। ब्रह्मणे
वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतांमाप्रोति।
य एवं वेद। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्।
असावांदित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तथसर्वं सीव्यति।
तस्मांसावित्रः॥४९॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षिंतो-
अस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासुं। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्यो विश्वस्य
जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघामक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्ने: प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता
विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य
जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां

देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं
युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवथ्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे कामदुघान्यक्षितानि।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतंयाऽङ्गिरुस्वद्धुवा सीद॥१३॥

संवथ्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। क्रृतूनां प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।

विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवथ्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थं मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थौर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयौरिदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूत्र्यौ विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे अक्षिते।

प्रुजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूत्र्या विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघामक्षिताः।
प्रुजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्र्या
विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रुजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रुजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो मुहो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे।
त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्कयः। त्वं पूषा विधृतः पासि नु त्मनाः।
देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु
श्रयध्वम्। तृतीयाश्वतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्।

पञ्चमाः पृष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

पष्ठाः संसमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्र्योदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्। पञ्चदशाः पौडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

पौडशाः संसदशेषु श्रयध्वम्। संसदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्र्योविंशेषु श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः पौड्विंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

पौड्विंशाः संसविंशेषु श्रयध्वम्। संसविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशा-स्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्र्यस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्र्यस्त्रिंशाः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मन् उत्तरसत्त्वानः। यत्कामं इदं जुहोमि। तन्मे समृद्धयताम्। वयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२५॥

अग्नाविष्णू सुजोषंसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
 द्युम्नैर्वर्जंभिरागतम्। राज्ञौ विराज्ञौ। सुम्राज्ञौ स्वराज्ञौ। अर्चिः
 शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा
 भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्यै। इदं मे प्रावंता वचः। वयः
 स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
 तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं
 वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्रं सत्यानां
 पते। वरुणं धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
 बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहः स्वयम्। रुचा रुरुचे
 रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ प्रजनौ प्रजायेय।
 वयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त तै अग्ने समिधः सुप्त जिह्वाः। सप्तर्षयः सप्त धामं
 प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची
 दिक्। अग्निर्देवताौ। अग्निः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो
 मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवताौ॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै

दिशोऽभिदासंति। प्रतीची दिक्। सोमां देवतां। सोमः स दिशां
देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति। उर्दीची दिक्।
मित्रावरुणौ देवतां। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवतां। बृहस्पतिः स दिशां
देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति। इयं दिक्।
अदितिर्देवतां। अदितिः स दिशां देवों देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासंति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्धसमर्घयतु॥३१॥

अन्यो जागृविः प्राण। असावेहि। बृधिर आँकन्दयितरपान।
असावेहि। उषसंमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।
अहमसोऽपोऽशीय। वृयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्ते ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।
चितश्वासि सञ्चितश्वास्यग्ने। एतावाऽश्वासि भूयाःश्वास्यग्ने। लोकं
पृण छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः।
अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्गुवा सीद। ता अस्य सूदोहसः।
सोमः श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने

दि॒वः। तया॑ दे॒वतं या॒ऽङ्गि॒रु॒स्वद्धु॒वा॒ सी॑द। अग्ने॑ दे॒वा॑ऽ इ॒हा॒ऽवं॑ह।
ज॒ज्ञा॑नो॒ वृ॒क्तबं॒रहि॒षे। असि॑ होता॑ न् ई॒ङ्ग्यः। अग्नं॑ म॒हा॑ मन॑सा॑
यविष्टम्॥३४॥

यो दीदाय॑ समिंद्धु॑ स्वे॑ दुरोणे। चित्रभाँनू॑ रोद॑सी॑ अ॒न्तरु॒र्वा॑
स्वाँहुतं॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्चम्॑। मेधाकारं॑ वि॒दथस्य॑ प्र॒साधनम्॑। अ॒ग्नि॑ऽ
होतारं॑ परिभूतमं॑ म॒तिम्॑। त्वामर्भस्य॑ हुविषः॑ समानमित्। त्वां॑ म॒हो॑
वृ॒ण्टते॑ नरो॑ नान्यं॑ त्वत्। म॒नुष्वत्वा॑ निर्धी॑महि। म॒नुष्वथस्मिंधी॑महि।
अग्ने॑ मनुष्वद॑ङ्गिरः॥३५॥

दे॒वान्दे॒वायुते॑ यंजा। अ॒ग्निर्हि॑ वाजिन॑ विशे। ददा॑ति॑
वि॒श्वचर्घणिः। अ॒ग्नी॑ राये॑ स्वाभुवम्॑। स॒ प्रीतो॑ यांति॑ वार्यम्॑।
इषऽ॑ स्तोतृभ्यु॑ आभरा। पृष्ठो॑ दि॒वि॑ पृष्ठो॑ अ॒ग्निः॑ पृथिव्याम्। पृष्ठो॑
विश्वा॑ ओषधीराविवेश। वैश्वानरः॑ सहसा॑ पृष्ठो॑ अ॒ग्निः। स॒ नो॑
दिवा॑ स॒ रिषः॑ पाँतु॑ नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं॑ वाव॑ यः॑ पवते। सौ॑ऽग्निर्नाचिकेतः। स॒ यत्वाऽ॑ पवते।
तद॑स्य॑ शिरः। अथ॑ यद्दक्षिणा। स॒ दक्षिणः॑ पृक्षः। अथ॑ यत्प्रत्यक्।
तत्पुच्छम्॑। यदुद्दंडः। स॒ उत्तरः॑ पृक्षः॥३७॥

अथ॑ यथ्संवाति। तद॑स्य॑ समश्वनं॑ च॑ प्रसारणं॑ च। अथो॑
स॒म्पदेवास्य॑ सा। स॑ हृ॑ वा॑ अ॑स्मै॑ स॒ कार्मः॑ पद्यते। यत्कामो॑
यज्ञते। यो॑ऽग्निः॑ नाचिकेतं॑ चिनुते। य॑ उ॑ चैनमेवं॑ वेद। यो॑ हृ॑ वा॑

अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठां वेदा। आयतनवाभवति। गच्छति
प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेदा।
आयतनवाभवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य
शरीरं वेदा। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा
अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेदा। सशरीर एव स्वर्गं
लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तसो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवौ ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अर्थं
हैते वरीयाऽसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः
ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अर्थं
हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेदा। अथो यथा रथे तिष्ठन्यक्षसी पर्यवर्तमाने
प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदा॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदुसं ददौ। तस्य ह नचिकेत्
नाम पुत्र आस। तः ह कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु

श्रद्धाऽऽविवेशा स हौवाच। तत् कस्मै मां दौस्युसीति। द्वितीयं
तृतीयम्। तः हु परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तः हु
स्मोत्थिंतुं वाग्भिवदति॥४२॥

गौतमं कुमारमिति। स हौवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे
वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गुन्तासीति हौवाच। तस्य स्म
तिस्रो रात्रीरनाश्वान्यृहे वंसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति
रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमाऽ रात्रिमाश्रा
इति॥४३॥

प्रजां तु इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्तु इति। किं
तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य
ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्यृह उवास। तमागत्ये पप्रच्छ। कुमारं कति
रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमाऽ रात्रिमाश्रा इति। प्रजां तु इति। किं
द्वितीयामिति। पशूङ्स्तु इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु
इति। नमस्ते अस्तु भगवे इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव
जीवन्नयनीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षिंति ब्रूहीति होवाच। तस्मै हृतमग्निं
नांचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते
क्षीयेते। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं
वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचिति ब्रूहीति होवाच। तस्मै हृतमग्निं

नांचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमंजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जंयति। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेदं। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदांस्यत्। तदग्नौ प्रास्यंत्। तदस्मै नांच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यंत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्त्वीयं प्रास्यंत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यंत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विराण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जियतेमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। ताङ् स्वायैव हस्तायु दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणं प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणं प्रतिगृह्यते। दक्षते हु वै दक्षिणं प्रतिगृह्यते। य एवं वेदं। एतद्द्वास्म वै तद्विद्वाऽसौ वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्याँ दक्षिणं प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिण्यामह एव दक्षिणं प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त् दक्षिणं प्रतिगृह्यते। दक्षते हु वै दक्षिणं प्रतिगृह्यते। य एवं वेदं। प्र हान्यं ल्लानाति॥४९॥

[c]

तः हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तत्र तथा कुर्यात्। एतम् ग्निं कामेन् व्यर्थयेत्। स एन् कामेन् व्यृद्धः। कामेन् व्यर्थयेत्। सौम्ये वावैनं मध्वरे

चिन्वीता। यत्र वा भूयिष्ठा आहुंतयो हृयेरन्। एतमुग्निं कामेन् समर्धयति। स एन् कामेन् समृद्धः॥५०॥

कामेन् समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमंजयन्। विन्दत् एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुरकृद्धिकामः॥५१॥

यथान्युपमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्घोत्। यामिदं वायुरकृद्धः। एतामृद्धिमृग्नोति। यामिदं वायुरकृद्धः। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबुलो वार्षः पुशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्नाप्रोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्रोति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिज्येष्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सुपुरस्तात्। त्रिस्रो दक्षिणतः। सुपुश्चात्। त्रिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्येष्यमाप्रोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वे ज्येष्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्रयशो
ज्यैष्ठ्यमाप्रोति। एतां प्रजांति प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनुमिन्द्रो
ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनम् सावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि
स्वर्गं लोकमंजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जंयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राङ्महोतुर्धिष्या-
दुथ्सर्पत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णतु। तेजसा यशसा
ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ
यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति।
दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा
वेत्वा ऽज्यस्य स्वाहेति स्तुवेणोपहत्याऽहवनीये जुहयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधायां चितिकूसिभिरभिमृशयां अग्निं प्रणीयोपसमाधायां
चतंस एता आहुर्तीर्जुहोति। त्वमेवे रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्।
अग्नाविष्णू इति वसोर्धरायाः। अन्नपत् इत्यन्नहोमः। सुस ते अग्ने
सुमिधः सुस जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो या अस्मिल्लोके देवताः। तासाऽ सायुज्यऽ सलोकतामाप्रोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासाऽ सायुज्यऽ सलोकतामाप्रोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासाऽ सायुज्यऽ सलोकतामाप्रोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च वरीयाऽसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥ कामचारो हु वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवध्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषा उत्तरः। शूरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शंतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा०। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृद्धा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवध्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शूरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितंयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।

अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो
हृ वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं॥६२॥

[१०]

॥तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य
कामस्तदग्रे। ब्रह्मं जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः।
आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा
अपरेण प्राणापानौ। हृव्यवाहुङ्ग स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञ-
क्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्।
तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो हृ वै नाम। ता
इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इवु हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु
वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽशां
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेथस्यसीति। स एतमुग्रये कामाय

पुरोडाशंमष्टाकंपालं निरंवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्याऽशा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽशायै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते सत्यः कामो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशंमष्टाकंपालं निरंवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो हु वा अस्य कामो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्मोऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्मोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशंमष्टाकंपालं निरंवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् हु वा अस्य यज्ञो

भंवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा॥
अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गायं लोकाय स्वाहा अग्नये
स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहम् वै
यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो भविष्यति। अनुं
स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतम् अग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकपालं
निरंवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो
यज्ञोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो
भंवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उं
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा॥
अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गायं लोकाय स्वाहा अग्नये
स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापौऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयम्
वा आपः स्मः। अस्मान् यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः
श्रियिष्यन्ते। अनुं स्वर्गं लोकं वेधस्यसीति। स एतम् अग्नये कामाय
पुरोडाशमृष्टाकपालं निरंवपत्। अन्नश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्।
ततो वै तस्मिन्न्यर्थे कामा अश्रयन्ता। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्।
सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य
एतेन हुविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये

कामांयु स्वाहा॒ऽग्न्यः स्वाहा॑॥ अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जापंतये स्वाहा॑॥
स्वुर्गायं लोकायु स्वाहा॒ऽग्न्यै॒ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥७॥

तम्‌ग्रिब॑लि॒मानं॒ब्रवीत्। प्रजापते॒ऽग्न्ये॒ वै ब॑लि॒मते॒ सर्वा॑णि॒
भूतानि॒ ब॑लि॒ हरन्ति। अहम्॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मानं॒स्मि। मां नु॒
यंजस्व। अथं ते॒ सर्वा॑णि॒ भूतानि॒ ब॑लि॒ हरिष्यन्ति। अनु॑ स्वुर्गं॒
लोकं॒ वेष्ट्यसीति॒। स ए॒तम्‌ग्न्ये॒ कामांयु पुरोडाशं॒मष्टाकं॒पालं॒
निरंवपत्। अ॒ग्न्ये॒ बलि॒मते॒ चुरुम्। अनु॑मत्यै चुरुम्। ततो॒ वै तस्मै॒
सर्वा॑णि॒ भूतानि॒ बलि॒मंहरन्। अनु॑ स्वुर्गं॒ लोकमं॒विन्दत्। सर्वा॑णि॒
हु॒ वा अ॑स्मै॒ भूतानि॒ बलि॒ हरन्ति। अनु॑ स्वुर्गं॒ लोकं॒ विन्दति। य
ए॒तेनं॒ हुविषा॒ यजते। य उ॑ चैनदेवं॒ वेदं। सोऽत्रं॒ जुहोति। अ॒ग्न्ये॒
कामांयु स्वाहा॒ऽग्न्यै॒ बलि॒मते॒ स्वाहा॑॥ अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जापंतये॒
स्वाहा॑॥ स्वुर्गायं लोकायु स्वाहा॒ऽग्न्यै॒ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजापते॒ स्वुर्गं॒ वै लोकमनु॑विविष्टसि।
अहम्॒ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु॒ यंजस्व। अथं ते॒
सृत्या॒ऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्वुर्गं॒ लोकं॒ वेष्ट्यसीति॒। स
ए॒तम्‌ग्न्ये॒ कामांयु पुरोडाशं॒मष्टाकं॒पालं॒ निरंवपत्। अनु॑वित्यै॒
चुरुम्। अनु॑मत्यै चुरुम्। ततो॒ वै तस्य॑ सृत्या॒ऽनु॑वित्तिरभवत्। अनु॑
स्वुर्गं॒ लोकमं॒विन्दत्। सृत्या॒ हु॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति। अनु॑
स्वुर्गं॒ लोकं॒ विन्दति। य ए॒तेनं॒ हुविषा॒ यजते। य उ॑ चैनदेवं॒ वेदं।

सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा ऽनुवित्त्यै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येन्योऽनुवित्तयो नामां आशां प्रथमां रक्षति। कामो द्वितीयांम्। ब्रह्म तृतीयांम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान्धष्टीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनुहृते स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टभिर्यजते। य उ चैना एव वेदो। तास्वन्विष्टि। पृष्ठौहीवरां दद्यात्कृत्सं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्। तपसा सप्तकान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देवः हविषां विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी॥११॥

सा नो जुषाणोपय यज्ञमागात्। कामवथ्माऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी प्रथमजा कृतस्य विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताऽश्रद्धाः हविषां यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपती। आगांथसत्यः हविरिदं जुषाणम्। यस्मादेवा

जंजिरे भुवनं च विश्वे । तस्मै विधेम हुविषा घृतेन ॥१२॥

यथा देवैः संधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्मा ह्वा जंजिरे भुवनं च सर्वे । तथस्त्यमर्चदुपं यज्ञं न आगात्।
ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य
मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहसः सहीयान्। स नो
जुषाण उपं यज्ञमागात्। आकृतीनामधिपतिं चेतसां च ॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपहृवेऽस्य सुमृतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरंति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अति पाप्मानमराति तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्वाजंमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्।
चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहुः स्विष्टम् ॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञ-
क्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्।
तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्यो ह वै नाम। ता
इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अर्थं ते सृत्यं तपो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमृष्टाकंपालं निरंवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सृत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अर्थं ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमृष्टाकंपालं निरंवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहाौ श्रद्धायै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तः सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अर्थं ते सत्यः सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमृष्टाकंपालं निरंवपत्।

सत्यायं चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः सत्यमंभवत्। अनुस्वर्गं लोकमंविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य सत्यं भवति। अनुस्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा॑ सत्याय॑ स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑। स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा॑ वै श्राम्यसि। अहमु॑ वै मनोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्यं मनो॑ भविष्यति। अनुस्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं मनोऽभवत्। अनुस्वर्गं लोकमंविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य मनो॑ भवति। अनुस्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा॑ मनसे॑ स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये॑ स्वाहा॑। स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु॑ वै चरणमस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति। अनुस्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं चरणमभवत्। अनुस्वर्गं लोकमंविन्दत्। सत्यः हु वा अस्य चरणं भवति। अनुस्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं

वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्ने स्वाहा चरणाय स्वाहा०। अनुमत्यै
स्वाहा० प्रजापत्ये स्वाहा०। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॒ऽग्ने॑ स्विष्ट॒कृते॑
स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पश्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपांघा अनुवित्तयो
नाम्। तपः प्रथमाऽ रक्षति। श्रद्धा द्वितीयाम्। सत्यं तृतीयाम्।
मनश्चतुर्थीम्। चरणं पश्चमीम्। अनु हृ वै स्वर्गं लोकं विन्दति।
कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टभिर्यजते। य
उचैना एवं वेदं। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरां दद्यात्कु॒सं च। स्त्रियै
चाऽभारऽ समृद्धै॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैन॑
शुस्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेदं। यो हृ वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वं वेदं। अथो पश्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते।
वाचस्पतिर्होता॒ दशहोतृणाम्। पृथिवी होता॒ चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निर्होता॒ पश्चहोतृणाम्। वाग्घोता॒ षट्ठोतृणाम्।
महाह॑विर्होता॑ सुसहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्।
अथो पश्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। य एवं
वेदं। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वेष्टजम्। एषा पुङ्किः स्वर्गस्य
लोकस्यांजुसाऽयनिः सुतिः॥२३॥

एुतान् योऽध्यैत्यछंदिर्दुरुशे यावंत्तरसमैः। स्वरेति। अनपब्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दते॑ प्रजाम्। रायस्पोषं॑ गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी
भवति। एुतान् योऽध्यैतिं। स्पृणोत्यात्मानमैः। प्रजां पितृन्। एुतान्
वा अंरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एुतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानमैः। स्वर्ययौ।
एुतान्योऽध्यैतिं। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानमैः। स्वरेति।
एुतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एुतैरायुष्कामः। प्रजापशुकामो
वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशं होतारमुदश्च मुपदधाति यावत्पुदम्। हृदयं यजुषी
पत्व्यौ च। दक्षिणतः प्राश्च चतुर्होतारम्। पश्चादुदश्च पश्चहोतारम्।
उत्तरतः प्राश्च षड्होतारम्। उपरिष्टात्राश्च सुसहोतारम्। हृदयं
यजूःषि पत्वश्च। यथावकाशं ग्रहान्। यथावकाशं प्रतिग्रहालोकं
पृणाश्च। सर्वा हास्युता देवताः प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदैवमग्निं चिनुते। रथसम्मितश्चेत्व्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यः स्तृणुते। पृक्षः सम्मितश्चेत्व्यः। एुतावान्
वै रथः। यावंत्पक्षः। रथसम्मितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्यैन। स्वरतिरात्रेण। सर्वलोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरः स्पृणोति। आत्मा हि वरः।

एकवि॒शति॒र्दक्षिणा ददाति। एकवि॒शो वा इतः स्वर्गो लोकः।
प्र स्वर्गं लोकमा॑प्रोति॥२८॥

असावा॑दित्य एकवि॒शः। अमुमेवाऽऽदित्यमा॑प्रोति। शतं
ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्ये॑वेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
सुहस्रं ददाति। सुहस्रंसम्मितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्यं लोकस्या॑-
भिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि व्याख्यासि॥२९॥

सर्वस्याऽस्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै। यदि॒न विन्देत। मन्थानेतावतो
देव्यादोदुनान् वा॑। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायांग्निश्चीयते॑।
पष्ठौर्हीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि व्याख्यासि। सर्वस्याऽस्यै।
सर्वस्यावरुद्ध्यै॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमैति। वासो॑
ददाति। तेनाऽयुः प्रतिरतो। वेदितृतीये यजेत। त्रिपंत्या॑ हि देवाः।
स संत्यम॑ग्निं चिनुते। तदेतत्पंशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु॑।
यो हु॒ वै चतुर्होतृननुसवुनं तर्पयितुव्यान् वेद॑॥३१॥

तृप्यति प्रजया॑ पशुभिः। उपैन॑ सोमपीथो नंमति। एते॑ वै
चतुर्होतारोऽनुसवुनं तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा॑ बहुविदः। तेभ्यो॑
यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो॑
यथाश्रुद्धं देव्यात्। स्विष्टमेवैतलिक्यते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा॑

सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता
उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा
सौत्रामण्या यंजेत मैत्रावरुण्या वां। वीर्येण वा एष व्यृद्ध्यते।
योऽग्निं चिनुते॥३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्विता
समानलोकतामाप्नोति। य एतमुग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं।
एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम्। यच्च प्राणिति यच्च न। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधां दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तयां
देवतायाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। सर्वाः स्त्रियः सर्वान्पुःसः। सर्वं न
स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पाःसवो भूमैः॥३५॥

सङ्घाता देवमायया०। सर्वास्ताः। यावन्तु ऊषाः पशूनाम्।
पृथिव्यां पुष्टिरहिताः। सर्वास्ताः। यावतीः सिक्ताः सर्वाः।
अपस्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यै। अस्यां
पृथिव्यामधिँ॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वरुधः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनुं।

सर्वास्ताः। यावंतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनुं।
सर्वास्ताः॥३७॥

यावंतो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः। यावंतो
ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः। ये द्विपादश्चतुष्पादः।
अपादं उदरसुर्पिणः। सर्वास्ताः। यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावंत्कृष्णायस॑ सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायस॑ सर्वम्। देवत्रा
यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्व॒ सीस॑ सर्व॒ त्रपु। देवत्रा यच्च
मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्व॑ हिरण्य॑ रज॒तम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्व॑ सुवर्ण॑ हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा। तया
देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा।
तया देवतंयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्।
यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सुरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्धसुलिलान्।

अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वस्ताः। सर्वानुदारान्थस्त्रिलान्।
स्थावराः प्रोप्याश्च ये। सर्वस्ताः। सर्वं धुनिः सर्वान्वयः सान्।
हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वस्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वस्ताः। सर्वं विद्युतः सर्वान्थस्तनयित्वून्। हादुनीर्यच्च शीयते।
सर्वस्ताः। सर्वाः स्ववन्तीः सुरितः। सर्वमप्सुचरं च यत्।
सर्वस्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रांसुचीर्याः। सर्वस्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति
वृष्टयः। सर्वस्ताः। तपस्तेज आकाशम्। यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्।
सर्वस्ताः। वायुं वयाऽसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वस्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं
वरुणं भगम्। सर्वस्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नामं रूपं च
भूतानाम्। सर्वस्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधां दधे। तेनर्घिणा
तेनु ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवः सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
सर्वस्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधां दधे। तेनर्घिणा तेनु
ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः।

वितंता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूँषि सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्व ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।
सुपदेवजनाश्व ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म।
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासांश्व केवलान्।
सर्वास्ताः। सर्वानुतून्थसर्वान्मासान्। संवथ्सरं च केवलम्।
सर्वास्ताः। सर्वं भूतः सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपे कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन
ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्वा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते।
ऋग्भिः पूर्वाह्ले दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वैदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्भ्यो
जाताः सर्वशो मूर्तिमाहः। सर्वं गतिर्यजुषी हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यः ह शश्वत्। सर्वं हैदं ब्रह्मणा
हैव सृष्टम्। ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहः। यजुर्वेदं
क्षत्रियस्याऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वभ्यो

वचं एतदूचुः। आदरशमग्निं चिन्वनाः। पूर्वं विश्वसृजोऽमृतः।
शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सुत्रमासत॥५०॥

तपं आसीद्गृहपतिः। ब्रह्मं ब्रह्माऽभवथ्स्वयम्। सत्यं ह
होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज् आसत्। अमृतंमेभ्य उदगायत्। सुहस्तं
परिवथ्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्।
प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
उपगतारः। सदस्यो क्रृतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च।
चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशं सद्व्याणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः।
क्रृतमेषां प्रशास्ताऽसीत्। यद्विश्वसृज् आसत्॥५२॥

ऊर्ग्रजानुमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाग्णः। यद्विश्वसृज् आसत्। अपचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नेद्वाद्विदुषीं सत्यम्। श्रद्धा हैवा-
यंजथ्स्वयम्। इरा पतीं विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनडुविः॥५३॥

इधमं ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽवंहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहं। सुङ्गस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पंशुपाल्यौ। मुहूर्ताः
प्रेष्यां अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सुत्रमासत। सुहस्तसमं प्रसुतेन यन्तः।

ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शुकुनिर्ब्रह्म नामं।
 येन सूर्यस्तपति तेजसेष्ठः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ।
 नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सुर्वानुभुमात्मानं सम्पराये। एष
 नित्यो मंहिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
 पापंकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवथ्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः।
 पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं एकविंशाः। विश्वसृजाऽ॒
 सुहस्रं संवथ्सरम्। एतेन वै विश्वसृजं इदं विश्वमसृजन्त।
 यद्विश्वमसृजन्त। तस्मा द्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः
 सायुज्यं सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानाऽ सायुज्यम्।
 सार्थिताऽ॑ समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैन्त्याहुः।
 येभ्यश्चैन्त्याहुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

